

Саха Республикатын Үөрэбин министиэристибэтэ
Саха Республикатын
Национальный оскуолаларын чинчийэр научнай институт

**Федеральнаий государственнаий
үөрэх стандартда
саха оскуолатыгар**

**Федеральный государственный
образовательный стандарт
в якутской школе**

(начаалынай уопсай үөрэхтээхин)

I чаана

Дьокуускай

2011

УДК 373.3.014.54(=512.157)
ББК 74.202(2Рос=Як)
Ф32

Хомуйан онгордулар:
Н.В.Ситникова, С.С.Семёнова, Н.Н.Васильева

Ааптардар:
**Н.В.Ситникова, С.С.Семёнова, Н.Н.Васильева, Л.В.Захарова, У.М.Флегонтова,
Р.С.Никитина, Е.И.Винокурова, А.В.Иванова, Е.П.Чехордуна**

Федеральний государственний үөрэх стандарда саха оскуолатыгар : [начаалынай уопсай үөрэхтээхин] = Федеральный государственный образовательный стандарт в якутской школе / Н.В. Ситникова, С.С. Семёнова, Н.Н. Васильева уо.д.а. ; [хомуйан онгордулар: Н.В. Ситникова, С.С. Семёнова, Н.Н. Васильева] ; Саха Респ. Үөрэбин м-бэтэ, Саха Респ. Нац. оскуолаларын чинчийэр науч. ин-т; . — Дьокуускай : Бичик, 2011.

Ч. 1. — 2011. — 84 с.

ISBN 978-5-7696-3636-3.
Агентство СИР НБР Саха

В сборник вошли примерные учебные планы и примерные программы учебных предметов, а также примерные программы различных форм внеурочной деятельности, рекомендуемые для учёта региональных и этнокультурных особенностей Республики Саха (Якутия) в условиях реализации федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования.

Примерные учебные планы и примерные программы подготовлены в соответствии с требованиями федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования и на основе научных исследований ФГБНУ «Институт национальных школ Республики Саха (Якутия)».

УДК 373.3.014.54(=512.157)
ББК 74.202(2Рос=Як)

© Министерство образования РС(Я), 2011
© ФГБНУ «Институт национальных школ РС(Я)», 2011
© Оформление. НКИ «Бичик» РС(Я), 2011
ISBN 978-5-7696-3636-3

ПРЕДИСЛОВИЕ

Республика Саха (Якутия) является пилотным субъектом Российской Федерации, где проводилась апробация материалов федерального государственного образовательного стандарта начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования, начиная с 2007 года. Возможность столь широкого участия педагогических работников нашей республики в обсуждении и разработке федеральных требований для учёта этнокультурных, региональных и национальных особенностей примерных основных образовательных программ, в том числе требований к структуре, содержанию, результатам и условиям освоения основных образовательных программ организована в Российской Федерации впервые.

С 1 декабря 2007 года название статьи 7 «Государственные образовательные стандарты» Закона Российской Федерации «Об образовании» в связи с принятием Федерального Закона №309-ФЗ было дополнено словом «Федеральные», т.е. в Российской Федерации установлены федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС).

Ранее государственные образовательные стандарты определяли содержание основных образовательных программ и требования к уровню подготовки выпускников.

В этой связи Республика Саха (Якутия) в рамках полномочий субъекта Российской Федерации определяла обязательный минимум содержания основных и дополнительных образовательных программ и требования к уровню подготовки выпускников по родным языкам (якутский, эвенкийский, эвенкийский, юкагирский, долганский) и литературе и иным предметам этнокультурной направленности, в том числе по якутскому языку как государственному и культуре народов Республики Саха (Якутия).

Также при изучении предметов федерального компонента выделялись часы на изучение региональных особенностей. Учащиеся изучали историю, географию Якутии, национальные виды спорта и традиционные промыслы, технологию.

Образовательные учреждения часы своего компонента распределяли в соответствии со своим профилем обучения, в том числе вводились предметы «Психология», «Ритмика», «Шахматы» и другие.

Во исполнение полномочия постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) утверждались базисные учебные планы для школ Республики Саха (Якутия), в том числе действующий базисный учебный план для образовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих программы общего образования, принят постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) от 30 июня 2005 года № 373.

Данным учебным планом в региональный (национально-региональный) компонент включены предметы «Культура народов Республики Саха (Якутия)», «Якутский язык как государственный», родной (нерусский) язык и литература. Для обеспечения регионального (национально-регионального компонента) ведётся плановая разработка и издание программ и учебников республиканского перечня, утверждаемого ежегодно приказом министра образования Республики Саха (Якутия). Принят закон Республики Саха (Якутия) «Об учебных программах и учебных изданиях для учреждений дошкольного и общего среднего (полного) образования Республики Саха (Якутия)».

Дети, поступившие в школу до 31 декабря 2010 года, до окончания средней школы учатся по государственным образовательным стандартам, включающим в себя федеральный и региональный (национально-региональный) компоненты, а также компонент образовательного учреждения.

Согласно статье 7 Федерального Закона «Об образовании» федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС) представляют собой совокупность требований, обязательных при реализации основных образовательных программ начального общего, основного общего, среднего (полного) общего, начального профессионального, среднего профессионального и высшего профессионального образования образовательными учреждениями, имеющими государственную аккредитацию. ФГОС включают в себя требования к структуре основных образовательных программ (ООП), условиям реализации ООП и результатам их освоения.

Изменилась структура образовательной программы. В неё включены не только базисный учебный план (БУП), но и примерные программы по отдельным учебным предметам; программа формирования универсальных учебных действий; система оценки учебных достижений обучающихся и программа воспитания и социализации учащихся.

В новом базисном учебном плане выделены не компоненты, а части: обязательная и вариативная, включающая внеурочную деятельность во второй половине дня.

В соответствии со стандартом на ступени начального образования осуществляется духовно-нравственное развитие и воспитание школьников, становление основ гражданской идентичности и мировоззрения, формируются основы умения учиться. Стандарт предусматривает обучение

на родном языке или изучение родного языка, овладение духовными ценностями и культурой многонационального народа России.

Программа духовно-нравственного воспитания включает уроки и внеурочную деятельность. Введена предметная область «Основы духовно-нравственной культуры народов России».

Родной язык и литературное чтение включены в число обязательных предметов наряду с русским и иностранным языками, математикой и другими предметами. Это означает, что предметы национально-регионального компонента входят в обязательную часть ФГОС. Этнокультурные, региональные и национальные особенности должны изучаться также в содержании других предметов.

Механизм участия субъекта Российской Федерации в установлении федеральных государственных образовательных стандартов определен как «участие в разработке на основе федеральных государственных образовательных стандартов или федеральных государственных требований примерных основных образовательных программ с учётом их уровня и направленности (в части региональных, национальных и этнокультурных особенностей)» в соответствии с подпунктом 5.2 пункта 1 статьи 29 Закона Российской Федерации «Об образовании».

Таким образом, в полномочия субъекта частично переданы полномочия по разработке региональных, национальных, этнокультурных особенностей примерных основных образовательных программ, которые включают программу духовно-нравственного развития, воспитания обучающихся на ступени начального общего образования, планируемые результаты освоения обучающимися основной образовательной программы начального общего образования, базисный учебный план начального общего образования, программу формирования универсальных учебных действий у обучающихся на ступени начального общего образования, программы отдельных учебных предметов, курсов, программу формирования культуры здорового и безопасного образа жизни, систему оценки достижения планируемых результатов освоения основной образовательной программы начального общего образования.

В настоящее время нормативные документы федерального государственного стандарта начального общего образования (ФГОС НОО) разработаны и приняты. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 года № 373 «Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования» зарегистрирован в Министерстве России № 17785 от 22.12.2009 г.

Начинается этап введения ФГОС НОО в первых классах всех общеобразовательных учреждений России.

В 2010—2011 учебном году продолжается внедрение федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования (ФГОС НОО) во вторых классах 157 пилотных образовательных учреждений, а также в третьих классах 21 пилотной школы. Введение ФГОС НОО осуществляется при активной поддержке органов местного самоуправления муниципальных образований, общественности на основе Соглашений с главами органов местного самоуправления муниципальных районов и городских округов.

В целях повышения квалификации педагогов, руководителей общеобразовательных учреждений организованы бюджетные курсы. Институтом развития образования и повышения квалификации ведётся последовательная работа по распространению опыта пилотных школ и подготовке тьюторов муниципального уровня.

Министерством образования Республики Саха (Якутия):

— организован перевод на якутский язык учебно-методических комплектов образовательных систем «Перспектива», «Школа 2100», «Планета знаний» и др., включенных в федеральный перечень;

— приобретены учебники для 1—2 классов, включенные в федеральный перечень;

— изданы учебники для 1—2 классов, включенные в республиканский перечень;

— разработан учебно-методический комплект по изучению традиционных знаний народов Якутии «Мой дом — Север» (программа, практикум, учебное пособие).

— разработаны программа и учебные пособия для изучения эвенского и эвенкийского языков;

— организована разработка учебно-методических комплексов по якутскому языку и литературному чтению нового поколения;

— изданы учебники федерального перечня на якутском языке.

За 3 года (с 2007 г.) приобретено 225 кабинетов начальных классов, в 2011 году также предусмотрено обновление оборудования начальных классов на сумму 15 млн рублей. Это направление будет продолжено в рамках комплексной модернизации системы общего образования.

Финансирование часов внеурочной деятельности осуществляется за счет средств норматива на 1 обучающегося. В государственном бюджете Республики Саха (Якутия) на реализацию ФГОС НОО в 2011 году предусмотрено 161 млн руб. (Закон Республики Саха (Якутия) от 15.12.2010 г. 872-З № 645-IV «О государственном бюджете Республики Саха (Якутия) на 2011 год»).

Переход на новые образовательные стандарты — одно из направлений национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». Научная и педагогическая общественность Республики Саха (Якутия) продолжает активно внедрять новые стандарты общего образования с учётом этнокультурных, национальных и региональных особенностей нашей республики.

**ПРИМЕРНЫЕ УЧЕБНЫЕ ПЛАНЫ
ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ
РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ),
РЕАЛИЗУЮЩИХ ФЕДЕРАЛЬНЫЕ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ**

НАЧАЛЬНОЕ ОБЩЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

I. ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

1.1. Общие положения

Примерные учебные планы начального общего образования, рекомендуемые для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих с 2011—2012 учебного года федеральный государственный образовательный стандарт, разработаны на основе примерной основной образовательной программы начального общего образования (статья 14 Закона Российской Федерации «Об образовании»).

Базисный учебный план начального общего образования в составе примерной основной образовательной программы образовательного учреждения, обеспечивает введение в действие и реализацию требований федерального государственного образовательного стандарта, определяет общий объём нагрузки и максимальный объём аудиторной нагрузки обучающихся, состав и структуру обязательных предметных областей и направлений внеурочной деятельности по классам (по годам обучения).

Нормативно-правовые аспекты разработки учебных планов общеобразовательных учреждений, реализующих основную общеобразовательную программу с учётом региональных и этнокультурных особенностей. По Конституции Российской Федерации (статья 68) и Конституции Республики Саха (Якутия) (статья 49) каждый народ имеет право на сохранение и развитие родного языка и национальной культуры. Обучение и воспитание на родном языке одно из базовых конституционных прав человека в Российской Федерации. Создание условий для изучения и развития родных языков и национальных культур является одной из важных государственных задач.

Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений с родным (нерусским) и русским (неродным) языками обучения рекомендуются для реализации в системе общего образования статьи 9 «Право на выбор языка воспитания и обучения», статью 10 «Изучение и преподавание языков народов Российской Федерации» Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации», статью 6 «Язык обучения» Законов Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании» и статьи 27 и 30 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», а также статьи 16 и 20 Закона Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка».

Система общего образования Республики Саха (Якутия) несёт ответственность за сохранение и развитие родных языков и национальных культур коренных народов, проживающих на её территории. Изучение родного языка в общеобразовательном учреждении является одним из необходимых условий его сохранения в современном мире. Обучение на родном языке признано мировым сообществом как одно из основных средств повышения качества общего образования.

В условиях внедрения федерального государственного образовательного стандарта общего образования, направленного на формирование ключевых компетенций у учащихся, необходимость выделения этнокультурного содержания в структуре примерного

учебного плана обуславливается также значимостью родного языка в развитии духовно-нравственного потенциала личности, раскрытии его интеллектуальных, коммуникативных и творческих способностей.

По законодательству Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) в области языковой политики и образования ответственность 1) за обеспечение прав граждан на получение основного общего образования на родном (нерусском) языке; 2) за создание необходимого количества образовательных учреждений, классов, групп с обучением и воспитанием на родном (нерусском) языке возложена на образовательные учреждения, а также на их учредителей — органов местного самоуправления муниципальных районов и городских округов в области образования.

Всего разработано 4 примерных учебных плана: 1) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия); 2) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха; 3) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений с русским (родным) языком обучения; 4) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений с русским (неродным) языком обучения (с изучением языка саха как родного).

Примерные учебные планы начального общего образования, предназначенные для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия) и общеобразовательных учреждений с русским (неродным) языком обучения, рекомендуются для обучения учащихся, чьи родители выбрали в качестве языка обучения и воспитания русский язык. В целях реализации статьи 10 Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации» и статьи 27 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)» данный учебный план в зависимости от языковой ситуации и социального заказа обеспечивает: 1) изучение родного языка детьми саха и коренных малочисленных народов Севера; 2) изучение языка саха как государственного «в местах смешанного или компактного проживания якутского населения» детьми других (некоренных) национальностей. В общеобразовательных учреждениях с изучением родного языка коренных малочисленных народов Севера язык саха в форме учебного предмета преподаётся «исходя из потребностей населения», т.е. по решению участников образовательного процесса в счёт вариативной части учебного плана.

Примерный учебный план начального общего образования, рекомендуемый для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха, предназначен для учащихся, чьи родители на основании статьи 10 Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации», статьи 27 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», статьи 6 Закона Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании» выбрали в качестве языка обучения и воспитания язык саха.

Примерный учебный план начального общего образования, предназначенный для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (родным) языком обучения, рекомендуется для учёта региональных и этнокультурных особенностей Республики Саха (Якутия).

Примерные учебные планы начального общего образования, рекомендуемые для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализуя п. 2 статьи 2 Законов Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании», статью 30 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», статьи 17 и 21 Закона Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка», в обязательной части предусматривают изучение краеведения, культуры народов Республики Саха (Якутия) в форме модульных курсов.

Основные подходы к построению содержания образования с учётом региональных и этнокультурных особенностей. Согласно п.п. 1, 2 ст. 14 «Общие требования к содержанию образования» Закона Российской Федерации «Об образовании» содержание образования является одним из факторов экономического и социального прогресса общества и должно быть ориентировано на обеспечение самоопределения личности, создание

условий для её самореализации; развитие общества, укрепление и совершенствование правового государства; должно обеспечивать адекватный мировому уровню общей и профессиональной культуры общества; формирование у обучающегося адекватной современному уровню знаний и уровню образовательной программы (ступени обучения) картины мира; интеграцию личности в национальную и мировую культуру; формирование человека и гражданина, интегрированного в современное ему общество и нацеленного на совершенствование этого общества; формирование духовно-нравственной личности; воспроизведение и развитие кадрового потенциала общества.

Содержание общего образования — педагогически адаптированная система знаний, умений и навыков, опыта творческой деятельности и эмоционально-ценностного отношения к миру, усвоение которой обеспечивает развитие личности. Содержание общего образования также обеспечивает участие школьников в социальной деятельности, формирует их мировоззрение, систему ценностей и идеалов, обуславливающих гражданскую позицию личности, её отношение к миру и определение своего места в нём.

Содержание образования в общеобразовательных учреждениях определяется образовательной программой. Основная общеобразовательная программа начального общего образования должна обеспечивать реализацию федерального государственного образовательного стандарта с учётом региональных, национальных и этнокультурных особенностей, образовательных потребностей и запросов обучающихся, воспитанников и включает в себя учебный план, рабочие программы учебных курсов, предметов, дисциплин (модулей) и другие материалы, обеспечивающие духовно-нравственное развитие, воспитание и качество подготовки обучающихся. Основные общеобразовательные программы направлены на формирование универсальных учебных действий, достижение предметных результатов через программы учебных предметов, курсов, модулей; через урочную, внеурочную виды образовательной деятельности учащихся.

Примерные учебные планы выделяют определённые части содержания образования, несущие специфические функции в общем образовании, в форме учебных предметов, модулей и направлений внеурочной деятельности. Учебный предмет — основная структурная единица учебно-воспитательного процесса; одно из средств реализации содержания образования в системе общего образования. Модуль — часть образовательной программы или учебной дисциплины, имеющая определённую логическую и структурно-содержательную завершённость по отношению к установленным целям и результатам воспитания и обучения. Внеурочная деятельность школьников объединяет виды деятельности школьников, в которых происходит развитие их индивидуальных интересов, склонностей, способностей, приобретение ими собственного социально-культурного опыта. Организация занятий внеурочной деятельности учащихся является неотъемлемой частью образовательного процесса в общеобразовательном учреждении.

Системно-деятельностный подход создает условия для реализации интегрированного подхода в организации образовательного процесса (между учебными предметами, между учебной и внеучебной деятельностью учащихся).

Интегрированное обучение также имеет важное технологическое значение в разрешении противоречия между необходимостью включения в содержание обучения учебного материала, формирующего этнокультурную компетенцию, с одной стороны, и ограниченностью учебного времени, установленного СанПиН, с другой стороны. Интегрированные курсы за счёт объединения, обобщения программного материала двух-трёх учебных предметов способствуют высвобождению учебных часов. Это позволяет использовать сэкономленное время на углубление и расширение содержания обучения через введение в учебный процесс дополнительного, образовательного материала, отражающего природно-климатическую, социально-экономическую и этнокультурную специфику региона. Учебный материал, направленный на формирование этнокультурной компетенции учащихся, должен способствовать развитию универсальных учебных действий.

Интегрированное обучение в начальной школе реализуется за счёт внедрения модульной организации учебного материала. Технология конструирования содержания обучения в форме модулей позволяет интегрировать программный материал несколь-

ких учебных предметов. Учебный материал, отражающий национально-региональную специфику, можно интегрировать в учебные предметы в виде внутрипредметных модулей, также можно формировать в виде межпредметных (интегрированных) модулей. Примерами межпредметных модулей могут стать модули по направлениям «Система языка», «Тексты», «Риторика», позволяющие объединить системы родного, русского и иностранного языков в одну общую систему; модули по направлениям «Устное народное творчество», «Жизнь — человек — традиционная культура» будут способствовать реализации принципа диалога культур (литератур), формированию целостного восприятия мира и эмоционально-ценостному отношению к окружающему миру.

Таким образом, системно-деятельностный и интегрированные подходы дают возможность проектировать содержание образования с учётом региональных и этнокультурных особенностей через образовательные программы, учебные планы и учебно-методические комплекты нового поколения.

1.2. Обязательная часть учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) (начальная школа)

В соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом начального общего образования базисный учебный план фиксирует состав обязательных учебных предметов и распределение времени между ними. В обязательную часть базисного учебного плана включены следующие учебные предметы: математика, русский язык, родной язык, иностранный язык, литературное чтение на русском языке, литературное чтение на родном языке, окружающий мир, основы духовно-нравственной культуры народов России, музыка, изобразительное искусство, технология, физическая культура.

УЧЕБНЫЕ ПРЕДМЕТЫ И МОДУЛЬНЫЕ КУРСЫ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ С УЧЁТОМ РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Учебные предметы «Родной язык и литературное чтение». Обучение родному языку и литературному чтению рассматривается как базисный компонент целостной системы гуманитарного, в том числе языкового, образования в школах Республики Саха (Якутия). Родной язык и литература представляют собой ценный в образовательном, воспитательном и развивающем отношении содержательный учебный материал, формирующий личность учащегося. Родной язык как часть культуры народа открывает мир огромного духовного богатства народа, тем самым способствует формированию этнической идентификации личности через сознательное овладение богатством языка, постижению духовно-нравственных ценностей и мировоззрения народа в процессе изучения системы языка и художественных текстов.

Учебный предмет «Язык саха». Язык саха относится к якутской подгруппе уйгуро-огузской группы тюркских языков. На якутском языке говорят якуты, проживающие в основном на территории (во всех улусах (районах) Республики Саха (Якутия), частично (компактно) на севере Красноярского края, в Магаданской, Иркутской, Амурской областях и в Хабаровском крае, и коренные малочисленные народы Республики Саха (Якутия) долганы, эвены, эвенки, юкагиры, русские старожилы и др.

Конституцией Республики Саха (Якутия) 1992 г. якутскому языку наряду с русским был придан статус государственного языка и введено название якутского языка — язык саха. Язык саха имеет устойчивую литературную форму, которая даёт возможность организовать обучение учащихся на родном языке и изучение родного (или государственного) языка в форме учебного предмета на всех уровнях общего и профессионального образования.

Для организации изучения языка саха как родного языка в форме учебных предметов в начальной школе предлагаются два варианта учебного плана в зависимости от языка обучения и уровня владения учащимися родным языком. При проведении уро-

ков по языку саха (якутскому языку) осуществляется деление классов на две группы: в городских школах при наполняемости 25 и более человек, в сельских — 20 и более человек. При наличии необходимых материально-технических и финансовых ресурсов возможно деление классов с меньшей наполняемостью.

Учебный предмет «Литературное чтение на языке саха». Литературное чтение на языке саха — один из основных предметов в начальной школе, объединяющий два приоритетных направления в обучении младших школьников как изучение литературных произведений и развитие речи на родном языке. Литературное чтение на родном языке также способствует развитию познавательных, интеллектуальных, художественно-эстетических способностей, формированию читательской компетенции и базовых национальных ценностей через приобщение детей к лучшим художественным произведениям. Изучение литературных произведений на родном языке предполагает включение в учебную программу наряду с родной литературой и переводную литературу других народов.

Учебный предмет «Родной язык коренных малочисленных народов Севера и литературное чтение». Законом Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)» 1992 г. родные языки (эвенкийский, эвенкий, юкагирский, долганский и чукотский) коренных малочисленных народов Севера, проживающих в Республике Саха (Якутия), признаны местными официальными языками, используемыми наравне с государственными языками в местах их компактного проживания.

Между тем, многие представители коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия), как и по всей Российской Федерации, не владеют родными (этническими) языками, их базовыми и функционально первыми языками являются русский или якутский. Литературная форма родных языков коренных малочисленных народов Севера в настоящее время не имеет устойчивую форму, в сохранившейся живой (устной) речи преобладают наречия, говоры и диалектные формы языка в зависимости от места проживания, межэтнических и внутриэтнических контактов. Таким образом, изучение родного языка коренных малочисленных народов Севера в образовательных учреждениях является основным фактором их сохранения и возрождения и постепенного установления литературной формы родных языков на базе сохранившихся форм языков, имеющими важное значение для их дальнейшего развития. В связи с этим, на современном этапе в общеобразовательных учреждениях обучение родным языкам необходимо организовать с учётом конкретных социокультурных и социолингвистических особенностей функционирования языков, т.е. корректно сочетать изучение диалектных (местных) и литературных форм. Особенности расселения коренных малочисленных народов Севера в Республике Саха (Якутия) как разобщённость, смешанное проживание нескольких этносов в небольших населённых пунктах создают определенные трудности в организации образовательного процесса. В связи с этим параллельное обучение нескольких родных языков в одном классе требует нестандартных подходов к разработке учебного плана, обеспечению учителями родного языка и учебно-методическими комплектами, финансированию дополнительных учебных часов при параллельном изучении нескольких языков.

Для организации изучения родного языка и литературного чтения в форме учебного предмета предлагается один вариант учебного плана для всех языков, который позволяет изучать любой язык в зависимости от специфики конкретного общеобразовательного учреждения. Необходимость интегрированного обучения родному языку и литературному чтению в рамках одного учебного предмета обусловлена объективными социокультурными, социолингвистическими факторами уровня функционирования языков на современном этапе и является вытекающим из них оптимальным методическим решением.

Между тем, по решению участников образовательного процесса по увеличению учебных часов для изучения родного языка и литературного чтения общеобразовательное учреждение вправе разработать учебный план на основе базисного учебного плана начального общего образования для образовательных учреждений, в которых обучение ведётся на родном (нерусском) языке (вариант 3).

При проведении уроков по родным языкам осуществляется деление классов на две — группы: в городских школах при наполняемости 25 и более человек, в сельских — 20 и более человек. При наличии необходимых материально-технических и финансовых ресурсов возможно деление классов с меньшей наполняемостью. Деление на группы вне зависимости от количества учащихся предусматривается и при изучении в одном классе двух или нескольких родных языков коренных малочисленных народов Севера.

Учебный предмет «Эвенский язык и литературное чтение». Эвенский язык относится к северной подгруппе тунгусо-маньчжурских языков. На эвенском языке говорят эвены, проживающие в Ольском, Северо-Эвенском, Среднеаканском, Сусуманском, Омсукчанском районах Магаданской области, на территории Чукотского автономного округа, в Охотском районе Хабаровского края, в Пенжинском, Олюторском, Тигильском и Быстрицком районах Камчатки. В Республике Саха (Якутия) эвены проживают в Абыйском, Аллаиховском, Булунском, Верхоянском, Кобяйском, Момском, Оймяконском, Усть-Янском, Томпонском, Верхнеколымском, Среднеколымском, Нижнеколымском и Эвено-Бытантайском национальном улусах.

Эвенский язык имеет многочисленные говоры и диалекты. По фонетическим, морфологическим и лексическим признакам они делятся на три наречия: восточное, среднее, западное. Начало создания эвенской письменности относится к 1931—1932 гг.

В образовательных учреждениях Республики Саха (Якутия) эвенский язык преподаётся с 30-х гг. XX в. В настоящее время в форме учебного предмета родной язык изучают в Берёзовской СОШ им. В.А. Роббек Среднеколымского, Себян-Кюёльской СОШ им. П.А. Степанова-Ламутского Кобяйского, Андрюшинской СОШ Нижнеколымского, Тополинской СОШ Томпонского, Саккырырской СОШ им. Р.И. Шадрина Эвено-Бытантайского, Улахан-Чистайской СОШ им. Н.С. Тарабукина, Силянняхской СОШ им. П.Н. Николаева Усть-Янского, Майорской СОШ Абыйского, Оленегорской СОШ Аллаиховского, Верхнеколымской ООШ Верхнеколымского улусов, Экспериментальной школе-интернат «Арктика» с углубленным изучением предметов гуманитарно-культурологического профиля Министерства образования Республики Саха (Якутия) (в Нерюнгринском районе) и в кочевых общеобразовательных учреждениях. В Булунском, Верхоянском, Оймяконском улусах необходимо вводить изучение эвенского языка как учебный предмет.

Учебный предмет «Эвенкийский язык и литературное чтение». Эвенкийский язык относится к северной подгруппе тунгусо-маньчжурской группы языков. На эвенкийском языке говорят эвенки, проживающие, в основном, в национальных улусах (районах) и наслегах Республики Саха (Якутия), в сельских местностях Амурской области, Красноярского края, Республики Бурятия и др. В эвенкийском языке выделяются три наречия — северное, южное и восточное, с большим количеством диалектов и говоров. Письменность на эвенкийском языке была создана в 1931 г.

В образовательных учреждениях Республики Саха (Якутия) эвенкийский язык изучают с 30-х гг. XX в. В настоящее время родной язык в Золотинской СОШ им. Г.М. Василевич Нерюнгринского, Тяньской СОШ им. И.Н. Кульбертинова, (кочевой школе «Черода») Олёнминского, Хатыстырской СОШ, Угоянской СОШ, Кутанинской СОШ, кочевых школах «Угут» и «Амма» Алданского, Харыялахской СОШ, кочевой школе «Күэнэлэкээн» Оленёкского эвенкийского национального улусов, Экспериментальной школе-интернат «Арктика» с углубленным изучением предметов гуманитарно-культурологического профиля Министерства образования Республики Саха (Якутия) (в Нерюнгринском районе) преподаётся в форме отдельного предмета. В Жиганском, Усть-Майском улусах необходимо вводить изучение эвенкийского языка как учебный предмет.

Учебный предмет «Юкагирский язык и литературное чтение». Юкагирский язык относится к палеоазиатской семье языков. Юкагиры (самоназвание одулы, вадулы) проживают на территории трёх субъектов Российской Федерации: в Республике Саха (Якутия) (Нижнеколымский, Верхнеколымский улусы), Магаданской области (Среднеаканский район) и Чукотском автономном округе (Анадырский и Билибинский

районы). Сохранившиеся две группы юкагиров (одулы, вадулы) существенно отличаются друг от друга по языку, фольклору, особенностям национальной культуры, что обусловлено своеобразием исторического пути народов, их проживанием в разных природных зонах (тайга, тундра), спецификой социально-культурной жизни. Письменность на юкагирском языке существует с 1969 г. Алфавит для тундренного диалекта юкагирского языка, в основу которого были положены якутский алфавит и графика, был кодифицирован в 1987 г., позднее он распространён и на колымский диалект юкагирского языка. С 1990 г. введено обучение юкагирскому языку в Нелемнинской СОШ им. Н.С. Тэки Одулока Верхнеколымского улуса, Андрюшкинской СОШ Нижнеколымского улуса. Изданы буквари и учебные пособия на тундренном и колымском диалектах юкагирского языка.

Учебный предмет «Чукотский язык и литературное чтение». Чукотский язык относится к палеоазиатской семье языков, в которую входят чукотско-камчатские, алеуто-эскимоские языки, а также изолированные языки: нивхский и юкагирский. Чукчи расселиены в Чукотском автономном округе, в Корякском муниципальном районе Камчатского края и в Нижнеколымском улусе Республики Саха (Якутия).

В 1931 году под руководством крупнейшего специалиста по языкам северо-восточной Азии В.Г. Богораза и при его непосредственном участии был создан практический алфавит чукотского языка, а в 1932 году издан первый букварь на основе восточного диалекта уэленских чукчей, который впоследствии был принят за литературный чукотский язык.

С 30-х годов XX столетия язык чукчей как учебный предмет преподаётся в школах Чукотского автономного округа, а с 1993 г. — в Колымской СОШ, кочевой школе «Нутендли» («Нутэнли»). Необходимо особо отметить, что в 2011 году издана первая чукотская азбука на диалекте колымских чукчей (западный диалект).

Учебный предмет «Долганский язык и литературное чтение». Долганский язык относится к якутской подгруппе уйгуро-огузской группы тюркской языковой общности алтайской семьи языков. Долганы проживают в Таймырском (Долгано-Ненецком) муниципальном районе Красноярского края, и в Анабарском национальном (Долгано-эвенкийском) улусе Республики Саха (Якутия). В лингвистике долганский язык признаётся и как диалект якутского языка, и как самостоятельный язык, в котором выделяются западный, хатангский и попигайско-анабарский говоры. В последнее время преобладающей является вторая точка зрения. В конце 70-х гг. XX столетия была создана письменность на долганско-якутском языке. В 1979 г. был утверждён алфавит на кириллице, учитывающий особенности фонематического строя языка, а также якутскую и русскую графику. На Таймыре долганский язык стал преподаваться с 1985 г.

В Республике Саха (Якутия) долганский язык преподаётся в Юрюнг-Хайнской СОШ, в кочевой школе Анабарского национального (Долгано-эвенкийского) улуса в форме факультативных занятий. В связи со сложившимися историческими обстоятельствами (смешанное проживание с якутами и другими коренными народами Якутии, единая лингвистическая база долганско-якутского языка) долганы, проживающие в Республике Саха (Якутия), в настоящее время обучаются на языке саха и изучают язык саха (литературный якутский язык) как учебный предмет. По решению участников образовательного процесса, в условиях становления этнической идентичности, возможен постепенный переход на изучение долганского языка и литературы. При изучении языка саха и литературы в качестве родного языка и литературы необходимо организовать интегрированное обучение долганского языка и литературы.

Модульные курсы, предлагаемые для интегрированного обучения с учебными предметами.

- Межпредметные модульные курсы «Система языка», «Текст», «Риторика» к учебным предметам «Родной язык», «Русский язык», «Иностранный язык».

- Межпредметные модульные курсы «Фольклор народов мира», «Литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях» к учебным предметам «Литературное чтение на родном языке» и «Литературное чтение на русском языке».

- Межпредметные модульные курсы «Краски Земли олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» к учебным предметам «Изобразительное искусство», «Технология».
- Предметные модульные курсы по родному краю и культуре народов РС(Я) к учебному предмету «Окружающий мир», «Я и моя Якутия», «Культура Земли олонхо», «В семье единой».
- Предметные модульные курсы «Измерение величин у якутов», «Измерение величин у народов Севера» к учебному предмету «Математика».
- Предметные модульные курсы по национальному музыкальному искусству к учебному предмету «Музыка».
- Предметные модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера к учебному предмету «Физическая культура».

1.3. Часть учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), формируемая участниками образовательного процесса (начальная школа)

Часть учебного плана, формируемая участниками образовательного процесса, направлена на удовлетворение индивидуальных потребностей личности (семьи) в области общего образования, обеспечивающих воедино личностную, социальную и профессиональную успешности обучающихся. Личностная успешность проявляется в полноценном и разнообразном личностном становлении и развитии с учётом индивидуальных склонностей, интересов, мотивов и способностей. Социальная успешность формируется через органичное вхождение в социальное окружение и участие в жизни общества. Профессиональная успешность обеспечивает развитость универсальных трудовых и практических умений, готовность к выбору профессии.

Для обеспечения части, формируемой участниками образовательного процесса, в учебный план включены отдельные учебные часы (количество указано по классам) и часы для организации внеурочной деятельности учащихся (по 10 часов в каждом классе).

Учебные (урочные) часы вариативной части в зависимости от потребностей и интересов детей рекомендуется отвести: 1) на введение дополнительных учебных предметов, развивающих младших школьников («Культура народов РС(Я)», «Традиционные знания коренных малочисленных народов Севера», «Родной край», «Мир олонхо» («Олонхо эйгэтэ»), «Хореография», «Ритмика», «Современные и бальные танцы» и т.д.); 2) на расширение и углубление содержания учебных предметов обязательной части (математика, русский язык, родной язык, иностранный язык и т.д.); 3) на изучение языка саха как государственного в образовательных учреждениях с русским языком обучения, в том числе в школах коренных малочисленных народов Севера. Дополнительные учебные предметы изучаются по рабочим программам, разрабатываемым и утверждаемым общеобразовательным учреждением с учётом мнения участников образовательного процесса.

В соответствии с требованиями ФГОС внеурочная деятельность учащихся в общеобразовательных учреждениях организуется по направлениям развития личности (духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное, спортивно-оздоровительное) и предполагает создание её различных моделей, реализующихся в форме экскурсий, кружков, факультативов, секций, клубов, студий и др., а также проведение тематических классных, школьных, внешкольных мероприятий. Во всех мероприятиях, включённых в план воспитательной работы (класса) школы, должны участвовать максимальное количество учащихся, педагогов и родителей, благодаря чему каждый ребёнок в течение учебного года имеет возможность принять участие в нескольких мероприятиях, попробовать себя в разных сферах деятельности.

Часы, отведенные на внеурочную деятельность, являются обязательными для финансирования. При разработке программы и организации внеурочной деятельности учащихся следует учесть системное формирование личностной и социальной успешности детей младшего школьного возраста, что предполагает продолжение комплексно-

го развития универсальных учебных действий учащихся на дополнительных внеурочных занятиях. Для организации внеурочной деятельности образовательные учреждения руководствуются письмом Департамента общего образования Минобрнауки России от 12.05.2011 г. № 03-296 «Об организации внеурочной деятельности при введении Федерального государственного образовательного стандарта общего образования».

УЧЕБНЫЕ ПРЕДМЕТЫ, РЕКОМЕНДУЕМЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНО ДЛЯ УЧЁТА РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ) В ОСНОВНОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ

Учебный предмет «Язык саха как государственный». В Республике Саха (Якутия) устойчивое и гармоничное развитие национально-русского, русско-национального двуязычия (многоязычия) обеспечивается через создание условий и реальных возможностей для изучения функционирующих в республике языков.

В системе общего образования Республики Саха (Якутия) одной из форм реализации данного положения является введение в образовательный процесс учебного предмета «Язык саха как государственный». Данный учебный предмет рекомендуется ввести в часть учебного плана, формуируемую участниками образовательного процесса, общеобразовательных учреждений с русским (родным) языком обучения.

При создании необходимых условий (систематическое изучение, выделение оптимального количества учебных часов, различные формы стимулирования) включение учебного предмета в учебный план обеспечит функциональное владение языком саха на уровне повседневного общения и достижение учащимися коммуникативной и культуроцентрической компетенций на уровне, достаточном для приобщения к языку и культуре народа саха.

Учебный предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)».

В системе общего образования Республики Саха (Якутия) учебный предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» рассматривается как одна из основных форм передачи от поколения к поколению накопленных народом духовных и эстетических ценностей, культурных традиций и осознанного приобщения учащихся к культурному разнообразию региона, а также воспитания толерантного отношения к другим культурам.

Содержание предмета «Культура народов Республики Саха (Якутия)» включает сведения из области материальной и духовной культуры, истории коренных народов Якутии — якутов, эвенов, эвенков, юкагиров, долган, чукчей, русских старожилов и других совместно проживающих этносов.

Технология процесса обучения предмету «Культура народов Республики Саха (Якутия)» строится на основе творческой реализации культуроцентрического подхода и осуществления диалога культур, организации активного и заинтересованного процесса добывания знаний учащимся. Родной язык и этнопедагогические ценности составляют основу при изучении данного предмета. Содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» рекомендуется также реализовать (интегрировать) через модульные курсы с предметами «Литературное чтение», «Окружающий мир», «Изобразительное искусство», «Технология», «Физическая культура», «Музыка».

Учебный предмет «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)». Изучение курса в форме учебного предмета «Традиционные знания коренных народов Севера» направлено на сохранение традиционных знаний, связанных с природопользованием и основными видами хозяйственной деятельности коренных малочисленных народов Севера, через передачу будущим поколениям.

Наименование курса отражает принятые международные понятия по обозначению многовекового жизненного опыта, результата интеллектуальной и практической деятельности, воплощенного в умениях, навыках и методах, необходимых для жизнеобеспечения в условиях традиционного уклада жизни коренных малочисленных народов Севера.

Содержательная линия курса «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)» включает в себя знания об особенностях среды обитания как главного условия жизнеобеспечения народов Севера (от выбора места стоянок,

маршрутов оленеводства, охоты и кочевья зависит безопасность и благополучие), навыки, умения и способы самостоятельного и коллективного действия, необходимые для жизни в условиях Севера.

Интеграция содержания данного курса с предметами «Окружающий мир», «Культура народов РС(Я)», «Технология», «Основы безопасности жизнедеятельности» и способствует целостному восприятию уклада жизни, традиционных знаний, ценностей, культуры коренных народов Севера и позволяет формированию у детей младшего школьного возраста определённых универсальных учебных действий.

Особенностью методики обучения курсу «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)» является организация практической, исследовательской и проектной деятельности учащихся.

ПРИМЕРНЫЕ ФОРМЫ И НАИМЕНОВАНИЯ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ, РЕКОМЕНДУЕМЫЕ ДЛЯ УЧЁТА РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Кукольный театр «В мире олонхо». Театральная деятельность через устное художественное слово, мелодии, драматизации, танцы, и пение развивает творческое воображение и речь учащихся (выражение словами эмоционально-чувственной отзывчивости, описание художественного образа, использование в речи изобразительно-выразительных средств языка). Учащиеся в процессе театральной деятельности приобщаются к фольклору, обрядам, обычаям родного народа. Итоги данной деятельности могут быть представлены на фольклорных праздниках и представлениях, во время проведения «Дня олонхо», национального праздника «Ысыах» и т.д.

Клуб «Юный краевед». В рамках клубной деятельности учащиеся изучают историческое прошлое и настоящее своей «малой» родины, о личностях, оставивших заметный след в истории края. В процессе исследования развиваются интеллектуальные и поисково-информационные умения. Клубная деятельность также позволяет организовать литературные и историко-краеведческие экспедиции, отряды юных следопытов. По итогам работы учащихся могут быть созданы историко-краеведческие уголки, комнаты, краеведческие музеи и т.д. Школьную краеведческую деятельность учащихся следует взаимодействовать с местными музеями, библиотеками и т.д.

Клуб «Юный исследователь». Деятельность клуба направлена на формирование элементарных умений у учащихся работать с разнообразными источниками информации о родном крае, заниматься самообразованием через библиотечные, музейные занятия, посещения театров, поиск и получение необходимой информации через сети интернет и др. Результаты исследовательской работы реализуются в таких видах и формах деятельности, как интеллектуальный марафон, предметные олимпиады и вечера, различные интеллектуальные игры (КВН, «Что. Где. Когда?» и др.), конференции, диспуты, встречи с интересными людьми и т.д.

Студия «Северная кухня». Деятельность студии направлена на формирование поликультурной компетенции учащихся посредством изучения национальной кухни народов Севера, способам их приготовления. В процессе деятельности происходит воспитание уважения к национальным традициям своего и других народов, толерантности, прививается культура межличностного и межнационального общения, бережного отношения к материальным и духовным богатствам Родины.

Студия «Золотые руки». Художественно-прикладная деятельность как составная часть системы эстетического воспитания, является основным средством творческого и эмоционального развития личности. Художественно-прикладное творчество также считается одной из эффективных форм по формированию этнокультурных умений и навыков через процесс изготовления индивидуальных и коллективных работ (национальных кукол, сувениров, украшений и др.).

Секция «Игры Манчаары» («Игры Эмчэни»). Приобщение детей к национальным видам спорта и соревнования по различным комплексам физических упражнений программы «Эрэл» с целью совершенствования физического развития, духовных и волевых

качеств личности. Программа секции должна включать также обучение здоровому образу жизни, правилам поведения и безопасности в различных чрезвычайных ситуациях, в том числе возникающих в экстремальных природно-климатических условиях Севера.

Для обеспечения учёта региональных и этнокультурных особенностей во внеурочной деятельности учащихся также рекомендуется организовать клубы «Юный оленевод», «Будущий охотник», студии «Северное сияние», «Северная мастерица» и др.

II. ПРИМЕРНЫЕ УЧЕБНЫЕ ПЛАНЫ ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

1. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия).

Начальное общее образование

Учебные предметы	Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народов Севера» и др.</i>	4	4	4	4	16
		132	136	136	136	540
Русский язык		4	5	5	5	19
		132	170	170	170	642
Иностранный язык		—	2	2	2	6
		—	68	68	68	204
Литературное чтение на русском языке	<i>Модульные курсы «Фольклор народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях» и др.</i>	2	3	3	3	11
		66	102	102	102	372
Родной язык коренных малочисленных народов Севера и литературное чтение (эвенкийский, эвенкийский, юкагирский, чукотский, долганский)	<i>Модульные курсы по национальной культуре, интегрированные курсы по культуре народов Республики Саха (Якутия) и якутской литературе</i>	3	3	3	3	12
		99	102	102	102	405 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по традиционной культуре</i>	2	2	2	2	8
		66	68	68	68	270
Основы духовно- нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олонхо»</i>	—	—	—	0/1	0,5
		—	—	—	17	17
Музыка	<i>Модульные курсы по нациальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Технология		1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Физическая культура	<i>Интегрированные курсы «Таёжная азбука» «Национальные игры»</i>	3	3	3	3	12
		99	102	102	102	405

Итого часов по 1 части	в неделю	21	25	25	25	96,5
	в год	693	850	850	867	3260 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса						
<i>Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культура народов Республики Саха (Якутия)», «Традиционные знания коренных народов Севера» и др.)</i>	—	1	1	0,5	2,5	
	—	34	34	17	85	
<i>Максимально допустимая годовая нагрузка</i>	21	26	26	26	99	
	693	884	884	884	3345	
<i>Внеурочная деятельность по направлениям: спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общесоциальное, общекультурное (формы: экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)</i>	10	10	10	10	40	
	330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части	в неделю	10	11	11	10,5	42,5
	в год	330	374	374	357	1435
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию						
Всего часов	в неделю	31	36	36	36	129
	в год	1023	1224	1224	1224	4695

2. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха.

Начальное общее образование

Учебные предметы	Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народа саха» и др.</i>	4	4	4	4	16
		132	136	136	136	540
Русский язык	<i>Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	4/2	4	3	4	13
		98	136	102	136	472
Язык саха		5/3	3	4	3	13
		131	102	136	102	471 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Иностранный язык		—	2	2	2	6
		—	68	68	68	204
Литературное чтение на русском языке	<i>Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	0/2	2	2	2	8
		34	68	68	68	238
Литературное чтение на языке саха		0/2	2	2	2	8
		34	68	68	68	238 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия)</i>	2	2	2	2	8
		66	68	68	68	270

Основы духовно-нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олонхо»</i>	—	—	—	0/1	0,5	
					17	17	
Музыка	<i>Модульные курсы по нациальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1	1	1	1	4	
Технология		33	34	34	34	135	
		1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Физическая культура	<i>Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера</i>	3	3	3	3	12	
		66	68	68	68	270	
Итого часов по I части		в неделю	21	25	25	96,5	
		в год	660	816	816	3125 (из них часы модульных курсов не более 30 %)	
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса							
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культура народов РС(Я)», «Традиционные знания коренных народов Севера» и т.д.)		—	1	1	0,5	2,5	
		—	34	34	17	85	
Максимально допустимая годовая нагрузка		21	26	26	26	99	
		660	850	850	850	3210	
Внекурочная деятельность по направлениям: <i>Спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общесинтеллектуальное, общекультурное (формы — экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)</i>		10	10	10	10	40	
		330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части		в неделю	10	11	11	10,5	
		в год	330	374	374	357	
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию							
Всего часов		в неделю	31	36	36	139	
		в год	1023	1224	1224	4695	

**3. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (родным) языком обучения.
Начальное общее образование**

Учебные предметы	Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народов Севера» и др.</i>	4	4	4	4	16
		132	136	136	136	540
Русский язык	<i>Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	5	5	5	5	20
		165	170	170	170	675
Иностранный язык		—	2	2	2	6
		—	68	68	68	204

Литературное чтение	<i>Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	4	4	4	4	16	
		132	136	136	136	540	
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия) «Я и моя Якутия», «В семье единой», «Культура земли Олончо», «Мы — северяне»</i>	2	2	2	2	8	
		66	68	68	68	270	
Основы духовно-нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олончо»</i>	—	—	—	0/1	0,5	
					17	17	
Музыка	<i>Модульные курсы по нациальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олончо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Технология		1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Физическая культура	<i>Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера</i>	3	3	3	3	12	
		99	102	102	102	405	
Итого часов по 1 части		в неделю	21	23	23	90,5	
		в год	693	782	782	3056	
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса							
<i>Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Язык саха как государственный», «Культура народов РС(Я)» и др.)</i>		—	3	3	2,5	8,5	
		—	102	102	85	289	
<i>Максимально допустимая годовая нагрузка</i>		21	26	26	26	99	
		693	884	884	884	3345	
<i>Внеурочная деятельность по направлениям: спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общееинтеллектуальное, общекультурное (формы: экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)</i>		10	10	10	10	40	
		330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части		в неделю	10	11	11	10,5	
		в год	330	442	442	425	
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию							
Всего часов		в неделю	31	36	36	139	
		в год	1023	1224	1224	4695	

4. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (неродным) языком обучения (с изучением языка саха как родного).
Начальное общее образование

Учебные предметы	Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народа саха» и др.</i>	4 132	4 136	4 136	4 136	16 540
Русский язык	<i>Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	4 132	5 170	5 170	5 170	19 642
Иностранный язык		—	2	2	2	6
Литературное чтение на русском языке		—	68	68	68	204
		2	3	3	3	11
		66	102	102	102	372
Язык саха и литературное чтение	<i>Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	3 99	3 102	3 102	3 102	12 405 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия) «Я и моя Якутия», «В семье единой», «Культтура земли Олонхо», «Мы — северяне»</i>	2 66	2 68	2 68	2 68	8 270
Основы духовно-нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олонхо»</i>	—	—	—	0/1	0,5
					17	17
Музыка	<i>Модульные курсы по нациальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1 33	1 34	1 34	1 34	4 135
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1 33	1 34	1 34	1 34	4 135
Технология		1 33	1 34	1 34	1 34	4 135
Физическая культура	<i>Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера</i>	3 99	3 102	3 102	3 102	12 405
Итого часов по 1 части		в неделю	21	25	25	25,5
		в год	693	850	850	867
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса						
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культтура народов Республики Саха (Якутия)», «Традиционные знания коренных народов Севера» и др.		—	1	1	0,5	2,5
		—	34	34	17	85

Максимально допустимая годовая нагрузка	21	26	26	26	99
	693	884	884	884	3345
Внекурочная деятельность по направлениям: <i>Спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общесинтетическое, общекультурное (формы — экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)</i>	10	10	10	10	40
	330	340	340	340	1350
Итого часов по II части	в неделю	10	11	11	10,5
	в год	330	374	374	357
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию					
Всего часов	в неделю	31	36	36	189
	в год	1023	1224	1224	4695

III. РЕКОМЕНДАЦИИ ПО РАЗРАБОТКЕ УЧЕБНЫХ ПЛАНОВ НАЧАЛЬНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

3.1. Разработка и утверждение учебного плана общеобразовательного учреждения

Учебный план общеобразовательного учреждения разрабатывается и утверждается самим образовательным учреждением в составе основной образовательной программы. Состав основной общеобразовательной программы определён требованиями ФГОС к структуре основной образовательной программой начального общего образования.

Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) являются моделями для разработки индивидуального учебного плана школы. До составления и утверждения учебного плана рекомендуется годовой календарный учебный график согласовать с органом местного самоуправления (особенно актуально для кочевых образовательных учреждений). При разработке документа также следует учесть, что обязательная часть учебного плана в полном объёме должна включаться в индивидуальный учебный план общеобразовательного учреждения.

В обязательной части учебного плана общеобразовательного учреждения дифференциация и индивидуализация обучения обеспечиваются через деление классов на группы в зависимости от специфики целей и задач учебного предмета, возрастных особенностей и условий организации образовательного процесса.

В начальной школе класса деление на группы по учебным предметам языкового образования обусловлено спецификой формирования языковых и коммуникативных компетенций учащихся по различным языкам в условиях многоязычной образовательной среды.

При проектировании учебного плана общеобразовательного учреждения следует учесть деление классов на группы при изучении:

- русского и родного языков в классах с обучением на языке саха;
- русского и родного языков в классах с русским (неродным) языком обучения (с изучением языков коренных малочисленных народов Севера и языка саха);
- иностранного языка вне зависимости от языка обучения.

Деление на группы по родному языку в классах с русским (неродным) языком обучения независимо от количества учащихся предусматривается при различных уровнях владения учащимися родным языком (например, владеющие/невладеющие), а также при параллельном изучении в одном классе нескольких родных языков (например, язык саха/эвенкий; эвенкий/эвенкийский; эвенкий/юкагирский/чукотский и т.д.).

Часть учебного плана, формируемая участниками образовательного процесса, раз-

рабатывается общеобразовательным учреждением с участием учащихся и их родителей, утверждается уполномоченным общественным советом школы. После апробации механизма формирования данной части учебного плана положение рекомендуется закрепить в уставе образовательного учреждения.

При необходимости на основе учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) разрабатывается индивидуальный учебный план учащегося. Согласно п. 4 статьи 50 Закона Российской Федерации «Об образовании» обучающиеся всех образовательных учреждений имеют право на получение образования в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами по индивидуальным учебным планам, на ускоренный курс обучения. Обучение граждан по индивидуальным учебным планам в пределах федеральных государственных образовательных стандартов регламентируется уставом данного образовательного учреждения.

Индивидуальный учебный план учащегося проектируется для реализации его индивидуальной образовательной программы. Индивидуальная образовательная программа должна обеспечить освоение требований к результатам основных образовательных программ федерального государственного образовательного стандарта, индивидуальные образовательные запросы учащегося; способствовать интеграции учебной и внеурочной деятельности; эффективному использованию развивающих образовательных технологий.

Проектирование индивидуальной образовательной программы и учебного плана осуществляется педагогами с учётом образовательных потребностей учащегося при участии его родителей (или законных представителей). Реализация индивидуальной образовательной программы предполагает тесное сотрудничество и сорвorchество участников образовательного процесса. Требования к результатам освоения основных образовательных программ ФГОС можно достигнуть различными путями. Выбор пути индивидуальных образовательных маршрутов зависит от особенностей конкретного учащегося и возможностей образовательного учреждения.

3.2. Финансирование учебного плана общеобразовательного учреждения Республики Саха (Якутия)

Финансирование учебного плана общеобразовательных учреждений осуществляется на основе нормативов в соответствии с Законом Республики Саха (Якутия) «О нормативах финансирования расходов на обеспечение государственных гарантий прав граждан на получение общедоступного и бесплатного дошкольного, начального общего, основного общего, среднего (полного) общего образования, а также дополнительного образования в общеобразовательных учреждениях».

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТТЭРИН СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАЛАР

ТӨРӨӨБҮТ ТЫЛ

САХА ТЫЛЫН 1—4 КЫЛААСКА ҮӨРЭТИИНИ СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМА

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Үөрэх предметин өйдөбүлэ

Төрөөбүт тыл — көлүөнэттэн көлүөнэбүй бэриллэр ханык баџаар норуот улуу нэһилиэстибэтэ, киһи аймах ытык өйдөбүллэриттэн (*сыланнастарыттан*) биирдэстэрэ. Төрөөбүт тыл — оюо тулалыыр эйгэтин кыраатык билэр-көрөр, чугас дьонун-сэргэтин кытта истингник бодорунаар, иэйиитэ унуктар, өйө-санаата сайдар, өбүгэтин үөрэбин утумнуур сүрүн эйгэтэ.

Ол иһин оюону кыра сааһыттан ою тэрилтэтигэр, оскуолаба төрөөбүт тылынан иитии-үөрэтии сүрүн ирдэбил быңызытынан билиниллэн, Российской Федерации уонна Саха Республикатын үөрэххэ уонна тылга сокуоннарыгагар или өйдөбүл туспа ыстатьяанан киирэн, быраап быңызытынан көмүскэллээх, билингни усулуобуйба үгүс норуот тыла чөл туруктаах хааларыгагар тирэх буолар.

Саха Республикатыгар саха тылын төрөөбүт тыл быңызытынан үөрэтии 1922 сыллаахтан тиһигин быспакка, үгүс оскуолаба үгэскэ кубулуйан, уопсай үөрэхтээнийн оюону сайыннаар биир сүрүн предметин быңызытынан билиниллэр. Ити кэм устатыгагар сэбиэскэй да, билингни да кэмнэ орто үөрэх систиэмэтигэр буолбут араас реформалар сыалларыгагар-соруктарыгагар сөп түбэхиннэриллэн, үөрэтии таһыма, хайысхата, ис хонооно сайдан иһэр.

Билигин төрөөбүт тыл, федеральний государственний үөрэх стандартын (ФГУОС) ирдэбилинэн, уопсай үөрэхтээнийн булгуччулаах чааныгагар киирэн, базиснай үөрэх былааныгагар (*федеральнай*) миестэтэ, үөрэтиллэр чаанаа чопчу ыйыллан үөрэтиллэр таһыма үрдээтэ. Алын сүһүөх оскуола таһымыгагар төрөөбүт тылы үөрэх предметин быңызытынан үөрэтиигэ түмүк ирдэбили эмээ федеральний государственний үөрэх стандарда сүрүннүүр.

Ити ааттаммыт докумуон быңызытынан, начаалынай үөрэхтээнийн таһымыгагар нуучча уонна төрөөбүт тылы үөрэтиигэ тэн таһымнаах түмүк ирдэнэр. Төрөөбүт тыл атын үөрэх предметтэрийн кытта бииргэ ою личность быңызытынан сайдызытын хааччылыахтаа ба этиллэр, ону сэргэ урукку өттүгэр ирдэммээт санга булгуччулаах ирдэбили — үөрэнээччигэ үөрэх дэгиттэр дъайылыарын ингэриини киллэрэр.

Үөрэх предметин сыала уонна соруга:

Начаалынай оскуолаба төрөөбүт тылы үөрэтии предметэ атын үөрэх предметтэрийн ортолугагар үөрэнээччи тылын-өһүн уонна өйүн-санаатын сайыннаар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэбүй ингэрэр кыаӡынан бас-көс баланыланньяны ылар предмет буолар. Онон бу предмети үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгагар начаалынай үөрэхтээнийн уопсай туруга, үөрэнээччи салгыы сүрүн оскуолаба ситиинилээхтик үөрэнэрэ тутулуктаах.

Оюо начаалынай оскуолаба үөрэнэр сааһыгагар билийтэ-көрүүтэ, тыла-өһө уонна өйөсанаата тэтиимнээхтиг сайдар, иэйиитэ уонна саныыр санаата судургутук олохсуйар буолан, төрөөбүт тылы бу кэмнэ кичэйэн үөрэтии — норуот тыла чөл туруктаах буоларыгагар, кэнчээри ыччакка улуу нэһилиэстибэнтириэрдэргэ олус суюлталаах.

Этиллибиккэ олоുран, төрөөбүт тылы уопсай үөрэхтээний алын сүһүөх таһымыгагар үөрэтии сыалын үс хайысхада араарыахха сөп:

1) үөрэнээччигэ төрөөбүт тыл туһунан билини аан дойду туһунан научнай билии быстыспат сорьотун быңызытынан ингэрии, тыл үөрэбин сүрүн баланыланньяларын билининнэрии, онно олоുран, оюо билэр-көрөр, толкуйдуур кыаӡын сайыннарыы;

2) үөрәнәәччи дьону-сәргәни кытта төрөбүт тылышанан бодоруһар үөрүйәбин, сана (*тыл*) култуурата киңи уопсай култууратын быстыспат соржото буоларын туңанан өйдөбүлгэ тирәйирән, сана (*тыл*) араас көрүнәр (*кәпсәтии, суруйуу, ааъзы, өйтөн айыы, о.д.а.*) үөрәтән, салгыны сайыннарыны;

3) үөрәнәәччи төрөбүт тыл норуот ытых өйдөбүлләриттән биирдәстэрэ буоларын быңызынан ураты харыстабыллаах сыйынаны инәрии, хас биирдии киңи ийэ тылышанан сайыннарап иәстәеин өйдөтүү.

Төрөбүт тылы начаалынай оскуолаңа үөрәтии сыала маннык сүрүн соруктары бынаардахха ситиһилләр:

- дьону-сәргәни кытта бодоруһар сана (*тыл*) сүрүн көрүннәрин үөрәнәәччи гэ үөрәх дәгиттәр дъайылларын инәриини кытта бииргэ алтыңыннаран үөрәтии;
- тыл (*саны*) — бодоруһуу сүрүн нымата диэн тутаах өйдөбүлгэ тирәйирән, үөрәнәәччи кәпсәтәр уонна санаатын толору этэр (*тыл этэр*), суруйар үөрүйәбин сааңыгар сөп түбәниннәрән сайыннарыны;
- тыл үөрәбин билиитигэр, сурук-бичик култууратын төрүт өйдөбүлләригэр оло-буран, үөрәнәәччи төрөбүт тылын литературнай нуорматын тутуһарын, алъана суюх сангаарын уонна суруйарын ситиһии;
- тыл үөрәбин сүрүн салааларын (*лексика, фонетика, морфология, синтаксис, типология*) туңанан уопсай өйдөбүлү инәриигэ тирәйирән, үөрәнәәччи толкуйдуур дьобурун сайыннарыны, сааңыгар сөп түбәниннәрән, ей үләтин дъайылларыгар үөрәтии;
- төрөбүт тылы билии, харыстааңын, сайыннарыны сүрүн нымаларыгар үөрәтии.

Саха оскуолатыгар нуучча тылын үөрәнәәччи төрөбүт тылга ылбыт билиитигэр, ингәриммит үөрүйәбәр уонна сатабылыгар тирәйирән үөрәтии — билигин олохсуйбут өйдөбүл, бастың учууталлар үгэскэ кубулуйбут үөрәтәр нымалара. Онно тирәйирән, ФГҮӨС үөрәнәргә үөрәтәр сүрүн балаңыннатьыгар уонна ирдәбилигэр оло-буран, төрөбүт тылга тирәйирән нуучча тылын үөрәтиини сана таһымнга таһаарар кэм кәллә.

Төрөбүт тылы начаалынай оскуолаңа үөрәтии үөрәнәәччи нуучча тылын кәбәжестик ылышынын хааччыйар, нуучча тылыгар тыл үөрәбин үгүс уопсай балаңыннальарын хос эбәтәр уруттаан үөрәтәри лаппа абыйатан, учуутал үөрәх чааңын ою нууччалыы санатын сайыннарыыга аныыр усулуобуйатын үөскәтиәхтәэх. Онно саха оскуолатыгар нуучча тылын үөрәтии хаачыстыбатын тупсарыыга усулуобуйа үөскәтии — төрөбүт тылы үөрәтии хос сыала-соруга.

Үөрәх былааныгар үөрәх предметин миәстәтә

Саха тылын үөрәтии чааңа начаалынай үөрәхтәэхини сүрүннүүр уопсай үөрәхтәэхин бырагырааматыгар (*Примерная основная общеобразовательная программа начального общего образования*) бәрилләр төрөбүт тылышанан үөрәнәр кылаастарга аналлаах базиснай үөрәх былаанын 3 барыйааныгар тирәйирән бынаарыллар. Үөрәх тәрилтәтә бәйэтин үөрәбин бырагырааматын, былаанын онгосторугар онно баар булгуччулаах чааска киирбит предметтәр чаастарын тутуһара ирдәнәр. Онно эбии үөрәх былаанын талар чааңыттан бәйэтә көрөн, ханнык баңарар предметкә чаас әбәрә, эбәтәр атын предмети эбии үөрәтәрә көнгүл.

Ити ыйыллар базиснай үөрәх былааныгар нуучча уонна төрөбүт тылы үөрәтии чаастарын ахсаана тәнгнәнән, ордук государственний статустаах төрөбүт тыл үрдүк таһымнга үөрәтилләригэр усулуобуйа тәриллибитә көстөр. Ону сәргә төрөбүт тылы үөрәтии нуучча тылын үөрәтиигэ тирәх буоларын ситиһэр туһуттан үөрәх матырыяа-лын аттарарга табыгастаах балаңынья үөскүүр.

Үөрәх федеральний базиснай былаанын үгүс барыйааныгар оло-буран, саха оскуолатын начаалынай кылаастарыгар төрөбүт тылы уонна литературнай ааъзыны үөрәтиигэ барыта холбоон нәдиэлләр 21 чаас бәрилләр: 1 кылааска — 5 чаас, 2 кылааска — 5 чаас, 3 кылааска — 6 чаас, 4 кылааска — 5 чаас. Бу чаастартан төрөбүт тылы үөрәтиигэ 1 кылааска — 3 чаас, 2 кылааска — 3 чаас, 3 кылааска — 3 чаас, 4 кылааска — 3 чаас бәрилләр.

Ытык өйдөбүллэри үөрөх предметин ис хоноонугар киллэрии

Начаалынай кылааска саха тылын үөрэтии ођоо ытык өйдөбүллэри (*духуобунай сываннастары*) ингэриигэ улахан суолталаах. Кини аймах үйэлэртэн үйэлэргэ өрө тутан илдээ кэлбит ытык өйдөбүллэрэ (*духуобунай сываннастара*) төрөөбүт тыл эгэлгэтигэр, кэрэтигэр сөнгэллөр. Ол курдук үөрэтии ис хоноонугар тыл үөрэбин сүрүн хайысхаларын сэргэ уруок, кэпсэтии (*бодоруhyу*) тиэмэтин, үөрэтии матырыйаалын быннытынан төрөөбүт дойду, ийэ дойду, төрөөбүт тыл, айылба, үлэ, төрүт дьарык, ыал, дьиэ кэргэн, айымны уонна кэрэ эйгэтэ, көнгүл, кырдык, үтүө санаа, кини аймах, aan дойду омуктарын тылларын уонна култууратын эгэлгэтин курдук ытык өйдөбүллэр (*духуобунай сываннастар*) кириихтээхтэр.

Үөрөх предметин үөрэтии түмүгэ

Ытык өйдөбүллэри ингэрии түмүгэ (личностные результаты)

Саха тылын оскуолаа үөрэтии кэмигэр ођо маннык ытык өйдөбүллэри (*духуобунай сываннастары*) ингэриннэбинэ төрөөбүт тыла сайдарыгар бэринниилээх, эппиэтинэстээх буоларыгар, бэйэтин кыабын толору тунаарыгар эрэниэххэ сөп.

Төрөөбүт тыл — омугу сомоболуур тыл буоларын өйдүүр.

Төрөөбүт тыл төрүт айылгыта, үйэлээх цгэхээ, этигэн кэрэти норуот тылынан уус-уран айымнытыгагар уонна уус-уран литератураа сөнмүцүн билэр.

Төрөөбүт тылын сайыннаар, кэлэр көлцөнэбээ тириэрдэр ытык иэстээбин, ийэ тыл үйэлэргэ чөл түрүктаах буоларыгагар тус орууллаабын өйдүүр.

Төрөөбүт тыл шитиллэр, үөрэнэр, айар-сайдар тыл буоларын итэбэйэр.

Төрөөбүт тыл элбэх омук алтынан бииргэ олорор кэмигэр, икки (элбэх) тылланы усулууобуйатыгагар хас биирдии киһиттэн харыстабыллаах сыйынаны эрэйэрин өйдүүр.

Үөрөх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

Бэйэни салайынар-дъаанаар сатабыл.

Тылын сайыннаар сяалы-соругу таба туроуорунаар, сатаан былаанныыр, туохханык түмүцкэ кэлииэхтээбин бына холоон билэр. Тугу билэрин-билбэтин, тугу си-тери үөрэтиэхтээбин арааран өйдүүр. Сылга бииртэн итэбэхэ суюх төрөөбүт тылга аналаах бурайыактарга кыттан (*тус бурайыага, коллективной бурайыак*) үлэлиир.

«Тылы сэрэйэр» дьобуру (*языковое чутье, чувство языка*) сайыннарыы. Бэйэтин сааңыгар сөп түбэхээр тиэкискэ үөрэппит матырыйаалын сүннүүнэн тыл литературний нуормата сангаар эбэтэр суруйар кини тылыгагар төхө сөпкө эбэтэр сыйна туттулларын тута «сэрэйэн» билэр, итэбэхин, албаанын бынаар, көннөрөр, бэйэтин тылыгагар-өхүгээр тыл нуорматын ирдэбилин тутунарга дьулунар.

Тылын сайыннаар бааны цөскэтиши (*потребность в совершенствовании собственной речи*). Төрөөбүт тылын барда баайын сываналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүхүн, кыабын толору тунаарга, тылын-өхүн бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сишлии этэргэ, кэпсииргэ дьулунар.

Хонтуруолланыы. Бэйэ сангатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр, албаана суюх сангаарга, санаатын ыпсаран, хомођийдук этэргэ кыналлар.

Билэр-көрөр сатабыл. Сүрүн үөрэнэр сатабыл.

Үлэ сяалын-соругун таба туроуоруу. Төрөөбүт тылын үөрэтиригэр сяал-сорук туроуорунаан көдүүстээхтик үлэлиир.

Билиини-көрүнүн кэнэтэр араас матырыйаалы тунааныы. Сахалыы үөрэх-наука литературатыттан (тылдыйтартан, ыйынныкортартан, энциклопедиялартан, араас кинигэйтэн) тунааннаах информацияны, билиини дөбөнгүүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр,

ситимниир араас нымынды табыгастаахтык тунаар. Сахалыны тахсар обозо аналлаах республика, улуус, оскуола ханыаттарын-суронаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», о.д.а.) тиңигин быспакка аафар, араадыгынан, телевизорынан сахалыны биэриилэри сэргээн истэр-көрөр, үөрэбэр, чинчийэр, айар үлэтигээр көдьүүстээхтик тунаар. Сахалыны үөрэбүү сайыннаар интернет-сайтартан тунаалаах, наадалаах информациины булан, сөпкө наардаан тунаар; тиэкини компьютерга сахалыны шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир; интернет нөнгүү сахалыны ыытыллар араас тэрээнингэ төрөөбүт тыл литературанай нуорматын тутунаар, көхтөөхтүүк кыттар.

Билиини сааылааын (структурирование знаний). Санга билии ыларга баар билиитигээр тирэбүрэр. Атын предметтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир (*интеграция знаний*).

Тобулук өйц сайыннаар үөрүйэхтэр. Төрөөбүт тыл оскуолаба обону сайыннаар үөрэх тутаах салааларыттан (предметтэриттэн) биирдэстэрэ. Онон үөрэнээччи саха тылын үөрэтэр кэмигэр үөрэнэргэ төрүт буолар өй үлэтин сүрүн үөрүйэхтэрин баылырыр.

Саха тылын лингвистической матырыяалыгар тирэбүрэн, өй үлэтин араас дъайыларын кэбэбэстик толорор: *тэннээхин* (сравнение), *ырытын* (анализ), *холбоон* (синтез), *түмүктээхин* (обобщение), (серияция), *ханыылатан сааылааын* (классификация), *майгыннатын* (аналогия), *сааылаан ситимнээхин* (систематизация). Итини сэргэ араас тойоннуур нымынды (индукция, дедукция) табыгастаахтык тунаанан дьону итэбээтэр, ылыннаар курдук санаатын сааылаан этэр үөрүйэбүү сайдар.

Рефлексия. Сыалы-соругу ситиэр нымаларын уонна усулуобуйаларын төхө сөпкө талбытын сыйналырыр. Улэ хаамытын хайдах салайан инэрин кэтээн көрөр. Улэ түмүгүн дьон интэрийхин, болбомтотун тардар курдук сахалыны кэпсиир.

Бэлиэни-символы тунаар үөрүйэхтэр. Дорбоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин, тиэкис анал бэлиэлэрин сатаан тунаар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тиэкис модельн онгорор. Бэриллибит модельга тирэбүрэн, тылы, этиини толкуйдуур, тиэкини айар. Этиини, тиэкини көннөрөргө анал корректорской бэлиэлэри сатаан тунаар. Лингвистической билиини араас таблица, исхиэмэ, модель, диаграмма көмөтүнэн көрдөрөр. Таблицанан, исхиэмэнэн, модельнан, диаграмманан көрдөрүллүбүт лингвистической билиини өйдүүр уонна кэпсиир.

Бодоруһар сatabыл.

Бишргэ цлэлииргэ үөрүйэх. Дьону кытта бииргэ алтынан үөрэнэр, үлэлиир араас нымынды баылырыр (*пааранан, бөлөбүнэн, хамаанданан, о.д.а.*). Саастылаахтарын, улахан дьону кытта айымнылаах алтынны туругар кэбэбэстик киирэр (*продуктивное взаимодействие*), биир сыйаллаах-соруктаах дьонун кытта танаарылаахтык, көдүүстээхтик үлэлиир үөрүйэхтэнэр (*продуктивное сотрудничество*).

Кэпсэтэр үөрүйэх. Кэпсэтии уратыларын өйдүүр, табан кэпсэтэр. Кэпсэтэр кинитин убаастырыр, сэнээрэр, санаатын болбийон истэр, ылынаар. Ханыык баџарар эйгэбүү кэпсэтэригээр дьон болбомтотун тардар, сэргэхситэр, сонурбатар, көбүлүүр сatabылы табан тунаар. Кэпсэтэр кэмнэ бэйэ көрбүтүн, истибитин, аахпытын сиһилии сэһэргиир. Дьон өйдөспөт, тыл тылга киирсибэт буолар төрүөттэрин сөптөөхтүүк сыйналырыр, сатаан ырытар, өйдөхүү суолун дөбөнгүү тобулар.

Кэпсэтии сиэрин (речевой этикет) тутуһар үөрүйэх. Дьону кытта алтынныга кэпсэтии сиэрин тутуһар, туттан-хаптан бодоруһуу нымаларын тоюостоохтук туттар.

Сахалыны дороболоноор, билсиэр, бырааайдаар, көрдөхөр, бырастыны гыннаар, буюар, телефонунан кэпсэтэр, о.д.а. үгэстэри ингэриймит, күннээбүү олохор өрүү туттар.

Тустаах үөрэх предметин үөрэтий түмүгэ (предметные результаты)

Саха тылын литературной нуорматын (орфоэпической, лексической, грамматической) тутуһар. Дорбоону, буукубаны, тыл сүхүөбүн, санга чаанын, этии чилиэнин, судургу этиини булар, быхаарар, наардырыр.

Сахалыны таба суройтуу, сурук бэлиэтийн быраабылларын тутуһар.

Тиэкис өйдөбүлүн, бэлиэтин билэр (тиэмэтэ, сүрүн санаата, аата, эпиграф, тутула, этиилэрин ситимэ).

Санырыр санаатын сааңылаан, дьондо өйдөнүмтүөтүк, тиийимтиэтик этэр, тиэкис тутуулун тутухан сурыйары сатыры.

Тиэкис тишилтерин сәһәргәэхин, ойуулааһын, тойоннооһун диэн араар.

Монолог (сәһәргиир, ойууллуур, тойоннуур) уонна диалог (кэпсэтии, санаа цллэстии, ыйыталаһыы, о.д.а.) арааһын сатаан туҳанар.

Бэйэ саңатын (тылынан, суругунан) сатаан хонтуруолланар, тиэкинин ис хоһоонун, тылын-өңүн сыаналанар, албастарын булар, чочуйар, түпсарар.

Үөрэх предметин ис хоһооно

Начаалынай оскуолаңа төрөөбүт тылды үөрэтии уопсай үөрэхтээхин систиэмэтигээр саха тылын үөрэтийн предмет быстыспат соржото, «Филология» үөрэх уобаланыгар төрүт буолар сүрүн куурус буолар. Онон үөрэтии сыала-соруга, тутула, ис хоһооно уонна түмүк ирдэбилэ үрдүкү кылаастарга төрөөбүт тылды сэргэ атын филологической предметтэри үөрэтиини кытта алтыннаран-ситимнээн торумнанар.

Төрөөбүт тылды начаалынай оскуолаңа үөрэтии мангтайгы кылааска «Бодоруһарга үөрэнэбит» диэн санга киирэр салааттан сағаланар, ол кэнниттэн «Грамотаңа үөрэтии» диэн үгэс буолбут ааџарга уонна сурыйарга үөрэтийн салаа «Ааџарга уонна сурыйарга үөрэнэбит» санга аатынан үөрэтиллэр. Бу кэмнэ үөрэх былааныгар төрөөбүт тыл уонна литературный аафыы чаастара бииргэ бэриллэллэр. «Ааџарга уонна сурыйарга үөрэнэбит» салаа кэнниттэн биирдэ төрөөбүт тыл уонна литературный аафыы предметтээрэ тусгаспа үөрэтиллэллэр. Ити кэмтэн ыла начаалынай оскуолаңа төрөөбүт тыл предметин сүрүн ис хоһоонун тиһиктээхтик үөрэтии сағаланар.

Төрөөбүт тылды начаалынай оскуолаңа үөрэтии ис хоһоонун сүрүн хайысхалара үөрэтии түмүк ирдэбилин уонна сыалын-соругун ситиһәргэ аналлаах тутаах научной баланыннъялартан таныллар. Ити ирдэбилгэ олоҕуран, төрөөбүт тылды үөрэтии ис хоһоонугар маннык сүрүн научной хайысхалар киирэллэр:

- Бодоруһуу култуурата.
- Санга көрүнгэ (*виды речевой деятельности*): истии, сангарыы, аафыы, суройуу.
- Тыл үөрэбин тутаах салааларын туһунан уопсай өйдөбүлэ: фонетика, лексика, морфология, синтаксис.
- Сурук-бичик култуурата: таба суройуу уонна сурук бэлиэтэ.
- Ситимнээх санганы сайыннарыы (*тиэкис туһунан сүрүн өйдөбүл*).

Сүрүн хайысхаларга киирбит тиэмэлэр ис хоһоонноро начаалынай оскуола үөрэниэччитин сааңын уратытын, өйүн-санаатын кыафын, билэр-көрөр дьоҕурун учуоттаан таныллыхтаахтар.

Бодоруһуу култуурата

Дьону кытта бодоруһуу араас көрүнгэ: кэпсэтии, сәһәргәхин, сүбэлэхин, сөпсөһүү. Тылды бодоруһуу сүрүн нымматын быннытын арыйыы: бодоруһууга санга (*вербальные средства общения*) уонна туттуу-хаптыы (*невербальные средства общения*) суюлтата. Сангарыы уонна истии култууратын, кэпсэтии сиәрин тутуһуу.

Санга көрүнгэ: истии, сангарыы, аафыы, суройуу

Истии. Дьону кытта бодоруһууга (кэпсэтиигэ) истии култууратын тутуһуу. Кэпсэтии сыалын-соругун, дьон этэр санаатын, кэпсэтии ис хоһоонун өйдөөһүн. Сахалыы араас тиэкини истии, сүрүн ис хоһоонун, болбояуллуохтаах түгэннэрин истэн сиһилии ылыныы, истибиккэ олоҕуран тус санааны үөскэтии. Истибйттэн туһааннаафы, суюлталаафы сурунуу, былаан оноруу, анал бэлиэлэри туҳанан, ис хоһоонун, тутуулун исхиэмэнэн көрдөрүү.

Ааьы. Сахалыы араас тиэкини сахалыы санга интонациятын, төрүт дорбоон этиллиитин тутухан, тэтимнээхтик ааьыы. Тиэкини туюх сыаллаах-соруктаах ааьартан көрөн, ааьыы араас көрүнгүн сатаан туҳаныы (*чөрэйтэр ааьыы, билсиһэр ааьыы, сорудахтаах ааьыы, о.д.а.*). Ааьыы кэмигэр тиэкис сүрүн санаатын өйдөөхүн, наадалаах, туҳалаах информациины араарыы. Аахпыйт тиэкис сүрүн ис хоноонугар тус сыанабылы (сыңыаны) сатаан этии. Тиэкистэн синонимы, сомою домою, түөлбэ тылы, ойуулуурдьүхүннүүр нымаланы туттуу бастын холобурун булуу, анаан болбайуу, аахпыйты кэпсииргэ туҳаныы. Ааьыллар тиэкистэн билбэт, өйдөөбөт санга тыллары тылдыттан булуу. Ааптар санаатын, иэйиитин биэрэригэр тиэкис тутулун, этии арааьын хайдах туhamмытын быхаарыы. Ааьыыга тиэкис интонациятын, туонун сүрүн санааба сөп түбәниннэрэн таба тайаныы.

Саңарыы (дорбоонноох саңа). Кэпсэтии сиэрин, сангарыы култууратын тутухуу. Дьону кытта табан кэпсэтии. Кэпсэтиини то боостоохтук көбүлэхин, саңалааьын, салбааьын, түмүктээхин. Саныыр санааны толору, сиңилии тириэрдэр инниттэн кэпсэтии сыалыгар-соругар, ис хоноонугар сөп түбэхэр сахалыы тылы-өһү, ойуулуурдьүхүннүүр нымалары таба туҳаныы. Сангарыы кэмигэр туттуу-хаптыы бэлиэтин (*невербальное общение*) то боостоохтук туттуу. Санга тибиин арааьын (*ойуулааьын, сәнәргәэхин, тойонноохун*) туттан тыл этии. Кэпсэтии, тыл этии түгэниттэн дорбоону күүхүрдэн-сымнатан, үрдэтэн-намтатан, унатан, куолас толбонун, эгэлгэтийн туҳанан истээччигэ тус сыңыаны, иэйиини тириэрдии. Этэр санааны саңылаары эбэтэр тустаах өйдөбүлү истээччигэ тоноюлоон тиэрдээри то боостоох миэстэбэ анал тохтобуллары (паузаны) сатаан туҳаныы. Түгэниттэн көрөн, сангарыы тэтимин сөпкө талыы.

Суруйуу (суругунан саңа). Сурук-бичик култууратын тутухуу. Тупсаңай буочарынан ыраастьык суруйуу. Тиэкини устуу, истэн суруйуу (*диктант*). Саныыр санааны суругунан сиңилии тириэрдии. Аахпыйттан суруйуу (*изложение*). Дьиэ кэргэн, чугас дојор, таптыыр дъарык, айылба, кыыллар тустарынан, ону таңынан айымны, хартыяна, кинэ ис хоноонун, экспурсияба, быыстапка ба сирый туҳунан тэттик тиэкистэри суруйуу (*өйтөн суруйуу*). Суругунан үлэбэ синоним тыллары, сомою домою, онтон да атын сахалыы ойуулуур-дьүхүннүүр нымалары туттуу. Тиэкис тутулун, сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылатын тутухуу.

Тыл үөрэбэ

Төрөөбүт тылбыт — саха тыла. Саха омуу үөскээбит, сайдыбыт историята. Саха тыла — түүр тыла. Саха тылын уруулуу тыллара. Төрөөбүт тыл киши олоюор суолтата.

Дорбоон уонна таба сангарыы. Санга дорбоонун өйдөбүлүн, сахалыы дорбоон арааьын билии. Төрөөбүт тылын дорбооннорун, ордук чуолаан сахалыы ураты дорбооннору (*үүн-кылгас аһаңас уонна хоңуласпым, сәргэстэспит, маарыннаңар бүтэй дорбооннору, дифтоннары, h, нь, мурун j, 5 дорбооннору*) арааран истии, чуолкайдык, таба сангарыы нуорматын тутухан сангарыы. Саха тылыгар кирии тыллары үксүн сахатытан, аһаңас дорбооннор дьүрэлэхниилэрин сокуонун тутухан сангарыы. Тылы дорбоонун састаабынан ырыттыы.

Лексика. Норуот тылын туҳунан уопсай өйдөбүлү, төрүт уонна кирии тыл уратылларын билии. Литературный тыл суолтатын билии, нуорматын тутухуу. Тыл лексический суолтатын быхаарыы. Хомуур суолталаах, түөлбэ тыл, биир уонна элбэх суолталаах тыллар, көспүт суолталаах тыллар, омоним, антоним, синоним (харыс тыллар, метафоралар, сомою домох) өйдөбүллэрин билии, тиэкистэн булуу, сангаар санааба сөпкө туттуу. Быхаарылаах тылдыт арааьын сатаан туҳаныы, тыл суолтатын тылдыттан булан быхаарыы.

Графика. Сурук сайдыбытын бэлиэ түгэннэрин билсии, киши олоюор суолтатын өйдөөхүн. Сахалыы сурук-бичик сайдыбытын историятын билии. Дорбоон буукубаларын билии, таба ааттааьын. Буукубалары сурууллар нымаларынан холбоон, ыраастьык, тэтимнээхтик илиинэн суруйуу. Сурукка туттууллар атын бэлиэлэри, өйдөбүллэри (*абзац, тылы көһөрүү бэлиэтэ, тыл икки арда (пробел)*) сөпкө туттуу. Сахалыы алпаабыт бэ-

рээдэгин билии. Араас тылдытынан, ыйынныгынан, каталогунан үлэлииргэ алпаабыт сөпкө туханыы. Компьютерга сахалыы шрибинэн тиэкини тэтимнээхтийн бэчээттээн суруйуу.

Морфология. Тыл састааба дийн өйдөбүлү, тыл уларыйар уонна үескүүр ныматын билии. Санга чааһын туҳунан уопсай өйдөбүлү билии. Санга чаастарын бөлөө: ааттар (*aat* *тыл*, *даацаан аат*, *ахсаан аат*, *солбуйар аат*), туюхтуурдар (*аат туюхтуур*, *сынгыат туюхтуур*, *тус туюхтуур*), сыңынат, көмө санга чаастара, санга аллайыы. Тылы састаабынан ырытыы (*тыл олоо*, *сынгыарыыта*). Тыллары сүрүн бэлиэлэринэн (*грамматической халыгтарынан*) бөлөхтөөһүн, ырытыы. Сангарар сангаа тыл литературный нуорматын тутуу.

Синтаксис. Этии уонна тыл ситимэ уратыларын, этии арааһын (*сэһэн*, *ыйытыы*, *кучнурдүү*) билии. Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии, судургу уонна холбуу этии, сирэй санга, ойооос санга, диалог, туҳулдуу өйдөбүллэрин билии, этиигэ, тиэкискэ арааран булуу, бэйэ этиитин толкуйдааһын. Этиини таба интонациялаан ааџыы, сурукка санга дэгэтийн сурук бэлиэтинэн араарыы. Этии чилиэнинэн ырытыы.

Сурук-бичик култуурата

Таба суруйуу. Таба суруйуу сурук-бичик култуурата буоларын өйдөөһүн. Унун ахааас дорбооннору, дифтону, хохуласпыт, сэргэстэспит, маарыннаар бүтэй дорбооннору, саха тылыгар кирии дорбооннору таба суруйуу. Сахалыы араастык этиллэр тыллар таба суруллуулара тыл төрүт сокуоннарыттан тахсалларын, норуокка үерүйэх, үгэс буолбут нуормаларыгар олооуралларын өйдөөһүн, харыстабыллаахтык сыңыланнаныы. Киэнгник, элбэхтий туттууллар эбэтэр сахалыы этэргэ табыгастаах кирии тыллары сахатытан суруйуу. Тылбаастанар эбэтэр саха тылынан бэриллэр кыхаахтаах нуучча тылларын сахалыы солбугунан биэрии. Олохторо нууччалыы суруллар кирии тыллар сыңыарыыларын таба суруйуу.

Сурук бэлиэтэ. Сурук бэлиэтэ — тыл култууратын сорбото буоларын, киши этэр санаатын чуолкайдыырга, иййэр иййээни сурукка биэрэргэ, суругу-бичиги тупсааррага биллэр-көстөр туналааһын, тиэкис арбам-тарбам барбатын, ыһылллыбатын, биир сомоо, сибээстээх буоларын хааччыйарын өйдөөһүн. Тылын ордук тупсаарай тутуллаах, этигэн, бэргэн буоларыгар сахалыы этии, сурук бэлиэтин арааһын (*араарар*, *моно болоон бэлиэтиир*) сатабыллаахтык туттуу.

Ситимнээх санганы сайыннары

Туух сяллаах-соруктаах сангарарын-суруйарын чуолкай өйдөөн (*тиэмэ*, *сүрүн санаа*), дьон өйүгэр-санаатыгар тииймтийтийн санаатын сааһылаан, араас тиэкистэри холкутук сангарыы-суруйуу (*истэн суруйуу*, *өйтөн суруйуу*, *о.д.а.*). Тиэкис сүрүн санаатыгар олооуран, тиэкини таба ааттааһын. Тиэкис тиийбиттэн көрөн (*сэһэргээхин*, *ойуулааһын*, *тойоннооһүн*), тиэкис тутулун тутунаар (*кишийтэ*, *сүрүн чааһа*, *түмүгэ*), былаанын онгорор (*кылгас*, *тэнийбит*), кэрчик тиэмэлэргэ бытарытыы. Тыл туттууллар уратытын, дэгэтий учуоттаан, сахалыы тутуллаах этиилэри (*логичность речи*), ойуулуур-дүүнүүр нымалары, тыл баайын (*богатство речи*) сөпкө туттар (*уместность речи*).

ТЕМАТИЧЕСКАЙ БЫЛААН

Үруок барыл тиэмэлэрэ үонна кэпсэтии түгэннэрэ	Тыл үөрэүин тиэмэлэринэн үөрэтийн сүрүн ис хононо	Үөрэнээччи үлэтин сүрүн көрүнгнэрэ
Бодоруүү култуурата		
<p>Тыл — киши аймах култууратын быстыспат сорьото. Тыл туунан араас омук бергэн этиилэрэ, ёс хонооноро, биллийлэх дьон, сурыйааччылар санаалара, о.д.а.</p> <p>Бодоруүү култуурата киши олоðор суолтата. Бодоруүү туунан араас омук бергэн этиилэрэ, ёс хонооноро, айымнылартан холобурдар.</p>	<p>Бодоруүү култуурата. Бодоруүү эйгэтэ. Бодоруүү көрүнгэ: санга, туттуу-хаптыы, анал бэлиэ.</p> <p>Тылынан бодоруүү уратылара. Истии култуурата. Сангарыы култуурата. Кэпсэтии сиэрэ. Сахалыы кэпсэтии сиэрин уратылара (дороболоñуу, билсиñи, бырахаайдаñыы, көрдөñуу, бырастыы гыннарыы, буойуу, телефонунан кэпсэтии). Туттан-хаптан бодоруүү уратылара. Бодорунарга куолас суолтата. Киши тас көрүнгэ. Бодоруүуга сирэйи туттуу суолтата (мимика). Этэр суолталаах хамсаныы (жест). Бодоруүуга туттуу-хаптыы суолтата (поза).</p> <p>Туттан-хаптан бодоруүүнүүн бэлиэтиир сомоþо донохтор, ойуулуур дъүñнүүр тыллар. Анал бэлиэнэн бодоруүү (сурыйуу, ааþыы, уруñий, атын бэлиэлэр). Сурук-бичик култуурата. SMS-сурук, интернет нөнгүе бодоруүү. Бодоруүү — дьону кытта алтыñыы (дьону кытта ёйдөñүү, уопсай тыл булуу, дьон санаатын учуоттаанын). Бодоруүү — дьону кытта биir сяаллаах-соруктаах үлэлээñин, үөрэниi. Биirгэ үөрэнэр, үлэлиир нымалар.</p>	<p>Быñaарыы. Бодоруүү култуурата киши олоðор суолтатын араас холобурдары тунаанан быñaаран кэпсиир.</p> <p>Истии. Бодоруүуга истии култууратын тутунар. Дьон тугу этэрин болþояон, тулуйан истэргэ, дьон сангарар кэмигэр быña түспэйт буоларга кыñаллар.</p> <p>Сэнгээрэрин, сэргиирин туттуу-хаптыы бэлиэтиин таба көрдөрөгэ үөрэнэр. Ыйытыыны сөпкө биэрэргэ, санаа үллэстэргэ, истибитин сиñилии кэпсииргэ эрчиллэр.</p> <p>Сангарыы. Бодоруүуга кэпсэтии сиэрин, сангарыы култууратын тутунар. Дьону кытта табан кэпсэтэргэ кыñаллар.</p> <p>Сангарар кэмигэр истэр дьонун ытыктыырын биллэрэ: тус санаатын сонгооботун, биir санааны, тылы хосхос этэн дьону сылаппат курдук санатын хонтуруолланар. Истэр дьон санаатын сэнгээрэргэ, сэргииргэ, учуоттуурга эрчиллэр. Сангарар кэмигэр куолаын дэгэтин (интонациятын) сөпкө биэрэргэ кыñаллар, бэлиэтиин хонтуруолланар.</p> <p>Туттуу-хаптыы бэлиэтиин сөпкө, тоþоостоохтук туттарга үөрэнэр.</p> <p>Кэпсэтии сиэрин тутуүү. Кэпсэтии сахалыы үгэстэрин күннээби олоðор дьону кытта бодоруүуга тунаарга дьулүнэр.</p> <p>Тылы сайыннарыы. Кэпсэтии сиэрин анал тылларын (дороболоñуу, билсиñи, бырахаайдаñыы, көрдөñуу, бырастыы гыннарыы, буойуу, телефонунан кэпсэтии, о.д.а.) дьону кытта бодорунарыгар таба тунаарга эрчиллэр.</p> <p>Бодоруүуга туттуу-хаптыы уратытын бэлиэтиир сомоþо донохтору, ойуулуур дъүñнүүр тыллары билэр, суолтатын ёйдүүр, быñaарар.</p> <p>Дьону кытта биirгэ үөрэниi-үлэлээñин. Араас нымалы тунаанан (пааранан, белөбүнэн, хамаанданан, о.д.а.), биir сяаллаах-соруктаах тапсан биirгэ үөрэнэргэ, үлэлииргэ эрчиллэр. Дьону кытта ёйдөñөргө, уопсай тыл буларга дьулүнэр, дьон санаатын болþояон истэргэ, учуоттуурга эрчиллэр.</p> <p>Сурыйуу. Суругунан бодоруүү үгэñин тутунарга кыñаллар. Таба сурыйар, сурук бэлиэтиин сөпкө туроурар. SMS-сурук, интернет нөнгүе бодоруүуга сурук-бичик култууратын тутунар.</p> <p>Ааþыы. Суругунан бодоруүуга сурук ис хоноонун болþояон ааþар, суолтатын ёйдүүр.</p> <p>Кэпсээñин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартына ис хоноонун</p>

		<p>кэпсииргэ эрчиллэр. Тус олоൃттан, атын дьон бодоруһар үгэстэрин кэтээн көрбүтүттэн, бодоруһуу түгэннэрин көрдөрөр хартыналар ис хонооннорун арыйан сиһилии кэпсиир.</p>
		<p>Лексика</p> <p>Тылы сайннары. Саха сирин айылбатын уонна култууратын араас көстүүтүн бэлиетиир, саха төрүт дъарьгар туттуллар тыл бөлөбүн хомуур суолталаах тылга тирэйирэн ситэрэр, ааттыр, суолталарыгар сөп түбэхиннэрэн тыл ситимэ уонна этии толкуйдуур. Тыл көспүт суолтатыгар тирэйирэн, уус-уран сиһилиири нымалалары (норуот айымнытыг гар туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын) этии толкуйдуур угур, ейтөн тэттик тиэкистэри суруйарыгар таба тунаанар.</p> <p>Истии. Олонхоттон бына тардыны, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (օօ, артыыс) аафыытын истэн, айымны ис хоноонун, тылын-өнүн сэргэ сахалалы санга интонациятын, тэтимин, төрүт дорбоон этиллиитин болбайор.</p> <p>Санары. Бэйэтин сахалалы санатын төрөбүт тыл үйлээх үгэнигэр тирэйирэн, саха тылын литературный нуорматын тутунаан чуолкайдык сангааррага кыналлар.</p> <p>Кэпсээнин. Истибитин кэпсииргэ, аян кэпсииргэ, хартына ис хоноонун кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээби олоൃун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, дојотторун, оскуула олоൃун, кыыллар, айылба, таптыр дъарьгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр тыл көспүт суолтатыгар тирэйирэн, уус-уран сиһилиири нымалалары (норуот айымнытыг гар туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын), омоним, антоним, синоним, сомоёо домох эйдебүллэрэ. Саха тылыг гар предмети бэлиетииргэ, санааны этэргэ синоним суолтатыгар туттуллар харыс тыллар, сомоёо тыллар, метафоралар.</p>
<p>Төрөбүт тыл — омугу сомоёолуур улуу күүс. Төрөбүт тыл туунаан араас омуук бэргэн этиилэрэ, кэс тыла, хонооно.</p> <p>Төрөбүт тылбыт кэрээ — олонхо тылыг гар. Олонхоттон кэс тыл суолталаах олуктары ўретии. Норуот тылынан уус-уран айымнытын тэттик жанрдaryгар уонна олонхоо айылданы, төрүт дъарьгы ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын ўрэх матырыйаалыгар тунааны.</p> <p>Төрөбүт тылы харыстаанын — ытык иэс. Төрөбүт тылга харыстаыллаах сыйылан туунаан араас омуук бэргэн этийтэ, кэс тыла, хоноонноро, айымнылара.</p>	<p>Норуот тылын туунаан уопсай эйдебүл. Төрүт уонна кирии тыл. Литературный тыл суолтата уонна нуормата. Тыл лексическэй суолтата. Хомуур суолталаах тыллар.</p> <p>Тыллары суолталаарынан бөлөхтөөнүн. Төрөбүт тыл баайа. Түелбэ тыл. Тылдыыт арааны туунаан уопсай эйдебүл. Бынаарылаах тылдыыт суолтата. Биир уонна элбэх суолталаах тыллар. Тыл көнө уонна көспүт суолтата. Тыл көспүт суолтатын туттуу. Төрөбүт тыл этигэн күүнэ. Тыл көспүт суолтатын уус-уран сиһилиири нымамаа тунааны (тэннээнин, эпитет, тыыннаабымсыты). Омоним, антоним, синоним, сомоёо домох эйдебүллэрэ. Саха тылыг гар предмети бэлиетииргэ, санааны этэргэ синоним суолтатыгар туттуллар харыс тыллар, сомоёо тыллар, метафоралар.</p>	<p>Аафы. Саафыгар сөп түбэхэр тэттик уус-уран тиэкистэри (хоноон, кэпсээн, араас сонун информация), ону сэргэ олонхоттон бына тардынылары айымны ис хоноонун арыйан, сахалалы санга интонациятын, төрүт дорбоон этиллиитин тутунаан аафарга эрчиллэр.</p> <p>Таба суруйуу. Төрүт уонна кирии тыллар таба суруллууларын уратытын болбайор уонна уустук уонна санга ўрэппит тылларын таба суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Бынаары. Норуот тылын, литературный тыл, түелбэ тыл эйдебүллэрин бынаарар. Билэр тылын лексическэй суолтатын бынаарар.</p> <p>Тэннээнин. Йөрэппит элбэх суолталаах тылларын, омоним, антоним, синоним, сомоёо домох тылларын суолталарын</p>

<p>Айылба. Айылба араас көстүүтүн, кэрэтин бэлиетиир тыллар (хамсыры харамай, үүнээйи арааха, айылба эттиктэрэ, хостонор баай).</p> <p>Үлэ. Төрүт дъарык. Саха төрүт дъарыгар туттуллар тыл бөлөбүн араанын үөрэтии матырыяаалын бындытынан туңаны. Сүөхүнү, сылгыны иитиигэ, оттуурга, бултуурга, балыктыырга, дъиэ-ют ис-тас үлэтигэр, тылынан уус-урган айымныны толорууга туттуллар тыллар.</p>		<p>уратыларын тэнгнээн бынаарар. Тыл көспүт суйлатаин бынаарарга, уус-урган сиһилиир ныыманы туттарга араас предмет, өйдөбул майгыннаар өрүттэрин тэнгнээн булар.</p> <p>Ырытыы. Сааныгар сөп түбэхэр суйлатаах омоним, антоним, синоним кэккэлэригэр киирэр тыллары, сомоёо домою суйлатаарынан ырытар.</p> <p>Түмээнин. Тылы суйлатаарынан көрөн, омоним, антоним, синоним, сомоёо домох тылларын түмэр.</p> <p>Түмүктээниин.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Тыллары суйлатаарынан белөхтүүр.</p> <p>Ханыылатан ситэрии. Бэриллибит тыл кэккэтиин суйлатын ханыылатан ситэрэр (синоним, антоним, хомуур суйлатаах тыллар кэккэлэрин).</p> <p>Көмө матырыяаалы туңаны. Бынаарылаах тылдыты туңанан, тыл суйлатын чуолкайдыыр. Сомоёо домох, синоним уонна антоним тылдыттарын туңанары сатыыр.</p> <p>Тиэкистэн, этийтэн билбэт тылын булан, суйлатын бынаарылаах тылдыттан, энциклопедияттан, интернет-ресурссалартан булар.</p> <p>Алдааны булуу уонна көннөрүү. Бэйэтин уонна атын дьон сангатыгар (суруйуутугар) тахсар лексической алдааны булан, сөптөөх-төвөостоох тылынан солбайар. Этиигэ, тэттик тиэкискэ суйлатынан алжас туттуллубут тылы булар уонна сөптөөх тылынан солбайар (сахалыы тыл оннугар нууччалыы тылы, литературный тыл оннугар түөлбэ тылы туттуу, антоним, синоним суйлатаах паараласпыйт тылларга ханыытын сыйна туттуу, синонимы дъүөрэлэспэт тылын кытта ситимнээнин, тыл суйлатын бутуйуу).</p>
	<p>Фонетика уонна таба санары</p> <p>Дорбоон өйдөбулэ, суйлата. Сангаар сангааа дорбоону үөскэтии. Сахалыы төрүт дорбоон арааха, уратыта. Ахааас дорбооннору арааран истии уонна таба санары. Кылгас, уун ахааас дорбооннор. Дифтонг. Ахааас дорбоон наарданыыта. Илин уонна кэлиин ахааас дорбооннор. Киэн уонна айах ахааас дорбооннор. Бүтэй дорбоон. Ныиргиэрдээх уонна ныиргиэрэ суюх бүтэй дорбооннор. Маарыннаар бүтэй дорбооннору арааран истии уонна таба санары: уос бүтэй дорбооннор (б-п-м), тыл төбөтүнээби бүтэй дорбооннор (т-д), тыл ортотунаабы бүтэй дорбооннор (дь-ч, й-нь),</p>	<p>Бынаары. Дорбоону таба санары өйдөбулүн, суйлатаин бынаарар. Сахалыы төрүт дорбоон араанын, уратытын холобурдаан бынааран кэпсиир.</p> <p>Истии. Тылга кылгас, уун ахааас дорбооннору, дифтонг араанын, маарыннаар, хохуласпыйт, сэргээстэспит бүтэй дорбооннору арааран истэр.</p> <p>Саха тылыгар нууччаттан кирии тыл дорбоонун арааран истэр.</p> <p>Санары. Сахалыы төрүт дорбооннору чуолкайдык, таба сангарар. Тыл хас да сүүхөөр унатылаах, дифтоннаах, хохуланылаах тыллары таба сангарытыг гар болжойор. Кирии тылы сахалыы дорбоон дъүөрэлэхээр сокуонун туттуан сангарарга кыналлар.</p> <p>Кэпсээнин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартынаа ис хоноонун</p>

	<p>тыл кэлин өттүнээби бүтэй дорбооннор (к-г-х-ঃ), мурун бүтэй дорбооннор (ন-ঃ). Хохуласпыт бүтэй дорбооннору арааран истии уонна таба сангары (кк, лл, нн, пп, тт, мм, нн, нны). Сэргэстэспит бүтэй дорбооннору арааран истии уонна таба сангары (ст, кт, пт, хс, хт, мп, мс, рт, рб, рд, йс). Маарыннаар бүтэй дорбоон сэргэстэниитин арааран истии уонна таба сангары (ңк, ңк, рдь, лдь, мдь, йг, йђ, лг, лђ уо.д.а.).</p> <p>Сахалыны й (j) дорбоон уратыта. Й (j) дорбоону арааран истии уонна таба сангары.</p> <p>Тылга сахалыны дорбоон дъүрэлэнитэ. Ахаасдорбоон дъүрэлэнитэ. Бүтэй дорбоон дъүрэлэнитэ: ере, төттөрү, хардарыта.</p> <p>Саха тылыгар кирии дорбооннору арааран истии уонна таба сангары. Нуучча тылыттан кирии ахаасдорбооннору сахалыны этиллиилэрэ (йайаа, йэ-йиэ, йу-йуу, йо-йуо) уонна буукубалара (я, е, ю, ё). Сахалыны, нууччалыны маарыннаар ахаасдорбооннору (из-е, уо-о, йа-я, йу-ю) арааран истии, таба сангары, суруйуу. Нууччалыны сурууллар тылга сымнаас бүтэй дорбоон ейдөбүлэ, суйлтата, саха тылыгар туттуллуута, таба сурууллуута. Нуучча тылыгар маарыннаар бүтэй дорбооннору (б-в-ф, с-з-ц, ж-ш-щ) арааран истии, таба сангары, сахалыны суруйууга таба суруйуу.</p> <p>Нуучча тылыгар икки ахаасдорбоон, икки бүтэй дорбоон сэргэстэниитин арааран истии, таба сангары, саха тылыгар таба суруйуу. Кирии тылга сахалыны ахаасдорбоон дъүрэлэнитэ.</p> <p>Таба сангарыны нуорматын ейдөбүлэ, суйлтата. Сахалыны санга дэгэтин (интонация) уратыта: тылга охсуу тыл кэлин өттүгэр түүүтэ. Сахалыны таба сангарыны нуорматын кэнийн: чугас турар дорбоон сабыдыала, түөлбэ тылын уратыта, нуучча тылын сабыдыала.</p>	<p>кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээби олоуун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, дојотторун, оскуола олоуун, кыллар, айылђа, таптырын дарьгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэ сахалыны төрут дорбооннору чуолкайдык, таба сангараарга кыналлар.</p> <p>Таба суруйуу. Тылга кылгас, уун ахаасдорбооннору, дифтонг араанын, маарыннаар, хохуласпыт, сэргэстэспит бүтэй дорбооннору таба суруйар. Тыл хас да сүнүөбэр унатылаах, дифтоннаах, хохулаңылаах тыллары таба суруйарга эрчиллэр. Хохуласпыт уонна сэргэстэспит бүтэй дорбоонноох тыллары сүнүөххэ араар, көһөрөр. Саха тылыгар кирии дорбоону арааран истэргэ, таба сангараарга, суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Аађыы. Төрут сахалыны дорбооннору чуолкайдык, сөпкө сангараан аађарга эрчиллэр.</p> <p>Тэннээнин. Ахаасдорбоон араанын тэннээн, уратыларын бынаарар. Маарыннаар бүтэй дорбооннору тэннээн, майгыннаар, уратылаар өрүттэрин бынаарар. Хохуласпыт уонна сэргэстэспит бүтэй дорбооннору тэннээн, уратыларын бынаарар.</p> <p>Быртыы. Ахаасдорбоон араанын тэннээн, уратыларын бынаарар. Нууччалыны сурууллар тыл дорбоонун састаабын арааран истэр, ырытар, бынаарар.</p> <p>Түмүү. Дорбооннору майгыннаар уонна уратылаар өрүттэринэн наардаан түмэр, ырытар, бынаарар.</p> <p>Белөхтөөнүн. Ахаасдорбооннору наардыыр, белөхтүүр. Бүтэй дорбооннору үескүүр ныымаларынан наардыыр, белөхтүүр.</p> <p>Ханыылатыы. Майгынныыр ахаасдорбооннору, бүтэй дорбооннору бынаарар, уратыларын булар.</p> <p>Киэпкэ киллэрии (моделирование). Анал бэлиэлэри тунаан (фишка), тыл дорбоонун бынаарарга, тылы үескэтэргэ, таба сангараарга эрчиллэр.</p> <p>Улартыы. Тылга дорбооннору уларытан, тыл ис хохоонун уларыйытын болжойор.</p> <p>Тиниккэ киллэрии. Ахаасдорбооннору, бүтэй дорбооннору үескүүр ныымаларынан сааылаан ситимниир.</p> <p>Көмө матырыйаалы тунааны. Аудиодискэлэри тунаан, таба сангараарга эрчиллэр.</p> <p>Алђаңы булуу уонна көннөрүү. Сахалыны таба сангарыны нуорматын кэнийн түбэлтэгин (дорбоон кылгаан-унаан, чуолкайдык, чуолкайса охсох этиллийтэ, дорбоону улартыы, уун ахаасдорбоону, хохуласпыт бүтэй дорбоону симэлитийн, дифтону нууччалыны</p>
--	---	--

		охсуулаах ахаас доржонунан солбайуу) өйдөөн истэр, көннөрөр, тупсарар, бэйэтин сагатын хонтурууллуур.
	<p>Сурук-бичик култуурата. Сурук киhi олоjор суолтата. Сурук-бичик сайдытын бэлиэ түгэннэрэ. Сахалыы сурук-бичик сайдытыа. Буукуба — доржон анализграфической бэлиэтэ. Сахалыы алпаабыт. Ahaas доржону бэлиэттийр буукубалар. Бүтэй доржону бэлиэттийр буукубалар. Буукубалар этиллиилэрэ (ааттара). Буукуба бэчээтинэйэ уонна суруллуута. Буукуба улахантан уонна кырраттан суруллуута. Сурийуу арааха: илиинэн сурийуу, клавиатураа бэчээттээниин. Илиинэн сурийарга эрчиллии (устуу). Буочар. Илиинэн сурийуга буукубалары холбуур нымалар. Компьютерга бэчээттээн сурийуу. Сахалыы шрифт. Клавиатураа буукубалар миэстэлэрэ, бэчээттийр нымма, тарбахтар улэлэрэ.</p>	<p>Графика</p> <p>Истии. Доржону таба истэн, буукубатын сөпкө бынаарар.</p> <p>Сангарыы. Буукубалары сөпкө ааттыыр.</p> <p>Ааыы. Тылы буукубаларын тута холбуу көрөн бынааран, тэтимнээхтийк ааарга эрчиллэр.</p> <p>Араарыы. Буукуба бэчээтинэйин уонна суруллуутун араарар.</p> <p>Тэннээниин. Сахалыы төрүт доржон буукубаларын тэннээн, уратыларын бынаарар.</p> <p>Ырытыы. Тылы буукубатын састаабынан ырытар.</p> <p>Белэхтөөhун. Буукубалары араастык араартаан белэхтүүр (ahaas доржон буукубалара, бүтэй доржон буукубалара, сахалыы доржон буукубалара, нууччалыы доржон буукубалара).</p> <p>Сааылаан ситимнээниин. Сахалыы алпаабыт бэрээдэгин билэр, тылдытынан, каталогунан үлэлииргэ түнхар, алпаабыт бэрээдэгинэн испиниин оңгорогто эрчиллэр.</p> <p>Сурийуу. Буукубалары холбуур нымманы сөпкө түнханан, илиинэн ыраастык, тэтимнээхтийк таба сурийар. Буочарын тупсаррага эрчиллэр. Улахан буукуба суруллар түгэннэрин билэр, таба сурийар (киhi аата, сир-дойду аата, о.д.а.). Клавиатураа бэчээттээн сурийарга ўөрэнэр, тэтимин эрчийэр.</p>
Таба сурийуу уонна сурук бэлиэтин култуурата		
<p>Ыал. Дыиэ кэргэн. Аймахтааныны, уруурбааныны бэлиэттийр тыллар сахалыы уонна нууччалыы этиллиилэрэ.</p> <p>Төрүччүү өйдөбүлэ. Ыал дыиэтигэр-үотугар, олоjор-дьянаар туттууллар төрүт уонна кирии тыллар. Ыал</p>	<p>Сурук-бичик — санаа култуурата. Сахалыы сурук-бичик нуормата: таба сурийуу. Тыл этиллийтэ уонна суруллуута. Саха төрүт тыллын таба сурийуу (<i>фонетический бириинсп</i>), сыйырылаах тыллары таба сурийуу (<i>морфологический бириинсп</i>), араастык этиллэр тыллары таба сурийуу (<i>усулуобунаай бириинсп</i>). Кирии тыллар сахалыы сурукка-бичиккэ таба суруллуулара. Таба сурийуу тылдытыа.</p> <p>Сурук бэлиэтэ — сурук-бичик култууратын сорбого. Сурук бэлиэтин араастара, суолталаара. Сурук бэлиэтэ этэр санаа ис хоноонун чуолкайдыыр, суругубичиги тупсарар, сангарыы дэгэтийн (интонациятын) бэлиэттийр суолтата. Сурук бэлиэтин быраабылата.</p>	<p>Ыынаарыы. Таба сурийуу уонна сурук бэлиэтин суолтатын бынааран, холобурдаан кэпсийр.</p> <p>Ааыы. Сурук бэлиэтинэн сирдэтэн, этиини таба интонациялаан, тохтолбулаан ааарга эрчиллэр.</p> <p>Сурийуу. Таба сурийуу уонна сурук бэлиэтин быраабылтын тутунаан сурийарга кыналлар. Этиини улахан буукубаттан сабалыыры, тылы сүнүүбүнэн сөпкө араарары, тылы көхөрөрү, этии бутуутугэр туочука туруорары болбайор.</p> <p>Араарыы. Сурук бэлиэтин арааын араарар, этиигэ сөпкө туттарга эрчиллэр. Этии бийр уустаах чилиэннээх этии, холбуу этии ис хоноониорунан тэннээн, сурук бэлиэтин сөпкө туроарар.</p> <p>Киэпкэ киллэрин (моделирование). Этии исхиэммэлэригэр оловуран, сурук бэлиэтин болбайон, этии арааын бынаарар, этиини сөпкө толкуйдуур.</p> <p>Уларытыы. Сурук бэлиэтин араастык туруоран, этии тутулун уларытар, ис хоноонун болбайор.</p>

<p>уонна аймахтын урууллуу дьон истин сыйыннарын бэлиэтиир тыллар, араас омук бэргэн этиилэрэ, ёс хоноонноро, о.д.а. Төрөөбүт алаас, оюо сааңы кытта ситимнээх дьиэ, ыал дьиэтин, ухаайбатын курдук ытык өйдөбүллэр тустарынан истин кэпсэтий.</p>		<p>Эбии матырыяаалы тунаны. Таба суройуу тылдыбытын сатаан тунаар. Таба суройууга мунаахсыйар тылын тылдыбыттан, интернет-ресурсалартан, таба суройуу электроннай тылдыбыттан булан бынаарар. Компьютерга сахалыы шриби тунаар, таба суройар.</p> <p>Алжаны булуу, ырытыы уонна көннөрүү. Таба суройууга, сурук бэлиэтигэр алжаны булар, ырытар, көннөрөр, таба суройарга эрчиллэр.</p>
Морфология		
<p>Төрөөбүт тылбыт кэрээ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус-уран айымнтын тэттик жанрдарыг гар уонна олонхоо айылданы, төрүт дъарыгы ойууллуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаацымсытыны холобурдарын үөрэх матырыяаалыгар тунаны.</p>	<p>Тыл састааба. Тыл сүүхөөбэ. Тыл сүүхөөбүн арааһа. Тылы сүүхөөхтүүргэ хоһуласпыйт уонна сэргэстэспит бүтэй дорбооннор оруоллара. Тылы көнөрүү быраабылата.</p> <p>Тыл састааба. Саха тылыгар тыл тутула нуучча тылдыттан уратыта. Тыл олоо уонна сыйыарыгта. Тылы уларытар сыйыарылаах тыл суолтатын ейдүүргэ тыл олоубун бынаарыы суолтата. Тыл олоубор уонна сыйыарыгтыг гар дорбоон дьүүрэлэннийтэ. Тыл үөскээнинэ. Биир олохтоох тыллар. Тылы уларытар уонна үөскэтэр сыйыарылар. Сыйыарыы суолтата.</p> <p>Тылы уларытыы. Тыллары уларыбыт сыйыарыларын арааынан бөлөхтөөхүн. Биир бөлөххө киирэр тыллар сыйыарыларын суолтатын тэннээн бынаарыы. Тылга ыйытыны сөпкө турооруу суолтата. Бийытыы арааһа.</p> <p>Тыл грамматический халыбын өйдөбулэ.</p> <p>Санга чааһын туунаан уопсай өйдөбул. Тыллары сүрүн бэлиэлэринэн (<i>грамматический халыбылтарынан</i>) бөлөхтөөхүн.</p> <p>Морфологический бэлиэ өйдөбулэ. Санга чааһын бөлөбө.</p> <p>Ааттар (аат тыл, ахсаан аат, солбуйар аат, дацааһын аат).</p> <p>Туюхтуурдар (тус туюхтуур, сыйнат туюхтуур, аат туюхтуур).</p>	<p>Тылы сайыннары. Санга чаастарынан Саха сирин айылдатын араас кестүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнүн бэлиэтиир, саха төрүт дъарыгар туттуллар тыл бөлөбүн хомуур суолталаах тылга, тыл кэkkэтигэр тирээриэн ситэрэр, ааттыыр, суолталарыгар сөп түбэнииннэрэн тыл ситимэ уонна этии толкуйдуур. Бэриллибит тыл олоуттан санаа чаастарынан тылы үөскэтэр араас сыйыарыны тунаан, сахалыы тыл эгэлгэтин үөскэтэрэг эрчиллэр.</p> <p>Истии. Олонхоттон бына тардынын, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оюо, артыыс) ааџытын истэн, айымны ис хоноонун, тылын-өхүн сэргэ сахалыы санаа интонациятын, тэтимин, төрүт дорбоон этиллитин болбайор.</p> <p>Сангарыы. Бэйэтин сахалыы санатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэнигэр тирээриэн, саха тылын литературный нуурматын тутунаан чуолкайдык сангарарга эрчиллэр.</p> <p>Ааџыы. Олонхоттон бына тардынын, тэттик уус-уран тиэкистэри айымны ис хоноонун арыйан, сахалыы санаа интонациятын, тэтимин, төрүт дорбоон этиллитин тутунаан ааџарга эрчиллэр.</p> <p>Кэпсээнин. Истибитин кэпсииргэ, аянан кэпсииргэ, хартына ис хоноонун кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээзи олоубун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, дојотторун, оскуола олоубун, кыыллар, айылба, таптыыр дъарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр хомуур суолталаах тыллары, паараласпыйт, синоним, антоним, омоним тылларын, ойуулуур-дьүүнүүр тыллары, санаа чаастарынан тылы үөскэтэр араас сыйыарыны тунаан, сахалыы кэпсииргэ эрчиллэр.</p> <p>Суруйуу. Тыл олоубор тылы үөскэтэр уонна уларытар сыйыарыы эбилиннэбинэ, таба суройууга тахсар уустук түбэлтэлэри болбайуу. Уустук туттулаах уонна санаа үөрэппит тылларын таба суройарга эрчиллэр.</p> <p>Бынаарыы. Сахалыы тыл састаабын, үөскүүр уонна уларыйар уратытын, санаа чаастарын араастарын туунаан бэйэтин тылынан бынаарар.</p>
<p>Олонхоттон (талыллыбыт олуктан) үөрэтиллэр санаа чааһыгар сөп түбэнииннэрэн, билэр уонна билбэт тылларын булан, суолталарын бынаарсы.</p>	<p>Сыйнат арааһа. Көмө санаа чаастара (<i>ситим тыл, эбииискэ, сыйнат тыл, дьөһүөл</i>). Санга аллайы.</p> <p>Аат тыл. Аат тыл өйдөбулэ. Ким уонна туюх диэн ыйытылылары саха уонна нуучча тылларыгар туттуу уратылара. Аат тыллары суолталарынан уонна грамматический</p>	

<p>Төрөөбүт тылбыт аан дойду киэн киэлитигэр. Тас дойдуга олохсуйбут саха дьонун төрөөбүт тылларын туунан этиилэрэ. Саха тылын үөрэппит омук дьонун этиилэрэ, санаалара. Саха тылынан интернет эйгэтигэр кэпсэтий, бодорууу уратыта.</p> <p>Кини аймах. Аан дойду омуктарын тылларын уонна култууратын эгэлгэтэ. Төрөөбүт тыл туунан араас омук бэргэн этийтэ, кэс тыла, хононо.</p> <p>Төрөөбүт тылбыт кэрэтэ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус-уран айымнытын тэттик жанрдарыгар уонна олонхобо айылваны, саха төрүт олоубун-дъянасын ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаафымсытын холобурдарын үөрэх матырыйаалыгар туунаны. Олонхобо этии уонна этии чилиэннэрин уратытыгар үөрэнэеччи болжомтотун тардын. Олонхобо этии тиибин араахаа туттуллуутун, туора кини саната, диалог, туулуу туттуллуутун болжойгуу.</p>	<p>халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быхаары. Предмети уонна өйдөбүлү бэлиэтиир аат тыллар. Уопсай уонна анал аат тыллар. Анал аат арааха. Төрүт уонна кирии аат тыллар. Нуучча тылыгттан киирбит аат тылы сангарыы уонна суруйу уратылара. Аат тыл үөскээнинэ. Паараласпыйт аат тыллар. Аат тыл уларыйыта. Аат тыл ахсаана. Саха тылыггар аат тыл элбэх ахсаанын ураты түбэлтэлэрэ. Тардылаах аат тыл. Аат тыл падежтаныыта. Солбуйар аат. Солбуйар аат өйдөбүлэ. Солбуйар ааттары суолталарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быхаары. Солбуйар аат арааха. Солбуйар аат уларыйыта.</p> <p>Ахсаан аат. Ахсаан аат өйдөбүлэ. Ахсаан ааттары суолталарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быхаары. Ахсаан аат арааха. Ахсаан аат араахын үөскэтий. Ахсаан аат уларыйыта.</p> <p>Дацааһын аат. Дацааһын аат өйдөбүлэ. Дацааһын ааттары суолталарынан, грамматической халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быхаары.</p> <p>Дацааһын аат арааха (төрүт, кирии, үөскээбит). Дацааһын ааты үөскэтий. Дацааһын аат уларыйыта.</p> <p>Туохтуур. Туохтуур аат өйдөбүлэ. Туохтуурдары этиигэ оруулларынан наардааһын, грамматической халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быхаары. Туохтуур арааха (тус туохтуур, сыңыат туохтуур, аат туохтуур). Туохтуур арааһын үөскэтий.</p> <p>Тус туохтуур. Тус туохтуур өйдөбүлэ. Тус туохтуур (уларыйыта) грамматической уратыта. Тус туохтуур сүрүн грамматической бэлиэлэрэ (сирэйдэнийтэ, кэмэ). Тус туохтууру үөскэтий. Тус туохтуурдары үөскээбит нымаларынан, грамматической халыыптарынан наардааһын.</p> <p>Сыңыат туохтуур. Сыңыат туохтуур өйдөбүлэ. Сыңыат туохтуур грамматической уратыта. Сыңыат туохтуур этиигэ оруола. Сыңыат туохтуур арааһын үөскэтий. Аат туохтуур. Аат туохтуур өйдөбүлэ. Аат туохтуур грамматической бэлиэтий.</p>	<p>Тэнгнээнин. Санга чаастарынан бэриллибит тыллары үөскүүр сыңыарыыларынан, грамматической халыыптарынан тэнгнээн наардыыр. Тыл бөлөбөр бэриллибит тыллары суолталарынан тэнгнээн санга чаанынан наардыыр.</p> <p>Ырытыы. Тылы ырытар халыыбы туутуан, тылы састаабынан ырытар (тыл олбоо, тылы уларытар, тылы үөскэтэр сыңыарыы дийн быхаарар).</p> <p>Түмүктээнин. Араас тылы грамматической халыыптарынан ханык санга чаана буоларын быхааран түмүктүүр.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Араас тылы суолталарынан, грамматической халыыптарынан, санга чаастарынан бөлөхтүүр.</p> <p>Ханыылатан ситэрии. Үйытыы халыыбыгар, тылы үөскэтэр уонна уларытар сыңыарыылар халыыптарыгар сөп түбэхиннэрэн, ханыылатан тыл арааһын үөскэтэр уонна тылы уларытар.</p> <p>Киэпкэ киллэрии. Тылы састаабынан киэпкэ киллэрэн көрдөрөр (тыл олбуун, тылы уларытар уонна үөскэтэр сыңыарыылары арааран анал бэлиэнэн көрдөрөр).</p> <p>Эбии матырыйаалы туунаны. Тыл кини олбор суолтатын туунан библиотекаттан, интернет-ресурссалартан эбии информациины булан ааџар. Саха тылын быхаарылаах тылдытытттан, синоним уонна антоним тылдытыттарыттан үөрэтиллэр санга чаастарыгар, лексическэй тиэмэёэ сөп түбэхиннэрэн санга билбэт тылларын булар, суолталарын быхаарсар. Сахалыы араас айымнылары ааџан, санга тыллары билэн, тылын саппааһын байытар.</p> <p>Алҷаһи булуу уонна көннөрүү. Тыл литературной нуормата кэһиллэн, тыл грамматической халыыбыгар тахсыбыт алҷаһи булар, сөптөөх халыыбынан солбуйар.</p>
--	--	--

	<p>Аат тухтуурдаах тыл ситимин арааын үескэтий.</p> <p>Сыннат. Сыннат өйдөбүлэ. Сыннат грамматической уратыта. Сыннат арааын суолталаарынан, үескээбит нымаларынан наардааын.</p> <p>Сыннат арааын үескэтий.</p> <p>Көмө санга чаастара. Көмө санга чааын өйдөбүлэ, санааны этэргэ суолтата. Көмө санга чаана атын санга чаастарттан уратыта.</p>	
	<p style="text-align: center;">Синтаксис</p> <p>Этии уонна тыл ситимэ. Этэр санаа кэрчигэ уонна этии. Этэр санаа кэрчигэ уонна тыл ситимэ. Этии уонна тыл ситимин уратылаа. Этиигэ санааны ситимниир нымалар. Этиигэ сүрүн санааны бэлиэтиир тыл ситимин булуу. Сүрүн санааны ситэрэн, чуолкайдаан-чопчулаан биэрэр тыллар уонна тыл ситимнэрэ. Сүрүн санааны ситэрэн-тэнитэн биэрэр нымалар. Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии. Этии тутаах уонна ойоюс чилиэнин өйдөбүлэ. Этии биир уустаах чилиэннэрин ситимниир нымма арааха уонна сурук бэлиэтэ. Этии биир уустаах чилиэннэрин өйдөбүлэ. Саха тылыгар этиигэ тыл бэрээдэгэ.</p> <p>Этии арааха. Этии тийбэ (<i>сэхэн, ыйытыы, соруйуу</i>). Этии интонацията уонна сурук бэлиэтэ. Судургу уонна холбуу этии өйдөбүлэ. Холбуу этии суолтата уонна үескүүр нымама. Тэнгэ уонна баңылатылаах холбуу этиилэр.</p> <p>Туора киhi саната. Сирэй санга уонна ойоюс санга өйдөбүлэ. Сирэй санга арааха. Сирэй сангаа интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратыта.</p> <p>Диалог. Диалог өйдөбүлэ. Диалогка интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратылаа.</p> <p>Туhулуу. Туhулуу өйдөбүлэ. Туhулуга интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратылаа.</p>	<p>Тылы сайыннары. Саха сирин айылбатын араас көстүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнгүн бэлиэтиир, саха төрүт дьарыгар туттуулар тыллары тыл ситимин уонна этии толкуйдуурогар дэлэгэйдик туханар. Тыл көспүт суолтатыгар тирэбүрэн, уус-уран сиһилиир нымалары (норуот айымнытыгар туттуулар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсытыы холобурдарын) этии толкуйдуурогар, ейтэн тэттик тиэкистэри суройарыгар таба туханар. Бэриллибит тылга суолтатынан, дьүүрэлэнхэр угэхин тутуhan араас тыл ситимин үескэтэр. Тыл ситимиттэн этии арааын толкуйдуур. Этиини тэнитэр сүрүн нымалары сатаан туханан этэр санааны чопчулаан-чуолкайдаан тэнитэргэ эрчиллэр. Бэриллибит түгэннэ сөп түбэхиннэрэн, санаатын сааылаан, этии арааын хомоёйдук суройарга эрчиллэр.</p> <p>Истии. Олонхоттон бына тардыны, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оюу, артыыс) аафыытын истэн, айымны ис хоноонун, тылын-өүүн сэргэ сахалыы санга интонациятын, тэтимин, төрүт дорбоон этиллитин болбайор.</p> <p>Сангарыы. Бэйэтиин сахалыы санатын төрөөбүт тыл үйэлээх угэхингэр тирэбүрэн, саха тылын литературный норматын тутуhan чуолкайдык сангарарга эрчиллэр.</p> <p>Кэпсээнин. Истибитин кэпсииргэ, аян кэпсииргэ, хартына ис хоноонун кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээби олобун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, доботторун, оскуола олоюун, кыыллар, айылбаа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр тыл ситимин, судургу, холбуу этии, туора киhi санатын арааын туханан, сахалыы кэпсииргэ эрчиллэр.</p> <p>Аафыы. Олонхоттон бына тардыны, тэттик уус-уран тиэкистэри айымны ис хоноонун арыйан, сахалыы санга интонациятын, төрүт дорбоон этиллитин тутуhan аафарга эрчиллии. Этии арааынгар, диалогка, туhулуга интонация уратытын болбайуу уонна сөпкө аафарга эрчиллэр.</p>

		<p>Суруйуу. Этиигэ төрүт уонна кирии тыллар таба суруллууларын уратытын болбайуу. Уустук тутуллаах уонна сана уөрэппит тылларын суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Былаарын. Этии уонна этии арааын сүрүн өйдөбүллэрин бэйэтин тыллынан былааран кэпсиир.</p> <p>Тэнгнээнин. Этии 3 тиибин, тэнийбит уонна тэнийбэтэх, биир уонна икки састааптаах, судургу уонна холбуу этиилэри, диалогу, сирэй санганы уонна туора киши сангатын, тэнгнэ уонна баылатыылаах холбуу этиилэр уратыларын тэнгнээн былаарар.</p> <p>Ырытыы. Этиини ырытар халыбы тутуунан, судургу этии тутаах уонна ойоюс чилиэннэрин сатаан булар.</p> <p>Түмүктээнин. Этиини ырытан, этии арааын былааран түмүктүүр.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Бэриллибит тыл ситимнэрин, этиилэри састааптарынан, араастарынан бөлөхтүүр.</p> <p>Киэпкэ киллэри. Этии арааын састаабынан, тутуулунан көрөн, анал бэлиэнэн (фишканан) киэпкэ киллэрэн көрдөрөр.</p> <p>Эбии матырыйаалы тунааны. Этиигэ сурук бэлиэтин туруорууга уустук, мөккүөрдээх түгэн үөскээтэбинэ, сурук бэлиэтин туруоруу быраабылаларын сатаан тунаанар.</p> <p>Алдааны булуу уонна көннөрүү. Сахалыны этии тутулугар тахсыбыт алдааны булар, көннөрөр.</p>
--	--	---

Ситимнээх санганы сайыннары

Төрөөбүт дойду.	Тиэкис
<p>Төрөөбүт дойдуга таптал туунан араас омук бэргэн этиилэрэ, ёс хонооноро, айымнылара.</p> <p>Ийэ дойду. Ийэ дойдуга бэринийлээх буолуу туунан араас омук бэргэн этиилэрэ, айымнылара.</p> <p>Айымны уонна кэрэ эйгэтэ. Тыл — кэрэ эйгэтин сорьото. Уус-урал тыл дэгэтэ, кэрэтэ.</p>	<p>Тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Тиэкис өйдөбүлэ уонна сүрүн бэлиэтэ. Тиэкис тиэмэтэ.</p> <p>Тиэмени арыйын уонна тиэмэттэн туорааын. Тиэкис сүрүн санаата уонна тиэкискэ сүрүн санааны арыйын. Тиэкис тутула уонна сүрүн чаастарын уратыта. Тиэкис сүрүн чааныгар кэрчик тиэмэ суолтата. Кэрчик тиэмэ уонна абзац.</p> <p>Тиэкис тиебэ. Сэхэргээнин, ойуулаанын уонна тойоннооун тиэкистэр уратыларын тэнгнээнин.</p> <p>Сэхэргээнин тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Сэхэргээнин тиэкис арааха.</p> <p>Ойуулаанын тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Ойуулаанын тиэкис арааха.</p> <p>Тойоннооун тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула.</p> <p>Тойоннооун тиэкис арааха.</p> <p>Тиэкис ис хоноонун тупсарын. Тиэкис ис хоноонун арыйарга былаан суолтата. Тиэкис сүрүн санаатын арыйыыгага билий-көрүү, элбэбий аафы уонна</p> <p>Тылы сайыннары. Саха сирин айылдуатын араас көстүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнгүн бэлиэтиир, саха төрүт дъарыгар туттууллар тыллары анал тиэмээ тиэкис суруйарыгар дэлгэйдик тунаанар. Тиэкис суруйарыгар уус-урал сишлилир нымалары (норуот айымнытыг гар туттууллар кубулулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыннаацымсытын холобурдарын), ёс хоноонорун, бэргэн этиилэри, о.д.а. таба тунаанар. Тиэкис ис хоноонун, тутулун, тылын-өнүн тупсарыгар этиини тэнитэр сүрүн нымалары сатаан тунаанар, этэр санааны чопчулаан-чуолкайдаан биэрэргэ, хомоёйдук суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Истии. Олонхоттон бына тардынын, араас тииптээх тэттик уус-урал тиэкистэри диктор (оюо, артыыс) аафыытын истэн, айымны ис хоноонун, тылын-өнүн сэргэ сахалыны сана интонациятын, тэтимин, төрүт доржон этиллиитин болбайор.</p> <p>Сангарын. Бэйэтин сахалыны сангатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэнигэр тирээврэн, саха тылын литературнай нуурматын тутуунан чуолкайдык сангарарга кыналлар.</p>

<p>Көнүл. Кырдык. Үтүө санаа. Көнүл, кырдык, үтүө санаа туңунан араас омук бәргән этииләрә, ёс хоноонноро, айымнылара.</p> <p>Төрөөбүт тылбыт кәрәтэ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус- уран айымнытын тәттик жандарыгар уонна олонхобо айылбаны, төрүт дъарыгы ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттәри, метафоралары, тыыннаафымсытыны холобурдарын үөрәх матырыйаалыгар туңаны. Олонхо тиэкис быңызытынан сүрүн уратыларыгар үөрәнәеччиләр болбомтолорун тардны. «Ыңыллыбыт» олонхо тиэкиниң сааһылатыны.</p>	<p>тулалыыр эйгәни кәтәэн көрүү султата. Сүрүн санааны арыйарга араас көмө матырыйаалы туңаны (ёс хононо, араас холобурдар, хоноонтон бына тардыылар, улуу дыон бәргән этииләрә).</p> <p>Тиэкис тутулун тупсарыы. Тиэкис тутула уонна тиэкини тәнитии.</p> <p>Кәрчик тиэмэ уонна абзац. Абзац тутула: абзаны сабалыыр уонна түмүктүүр этииләр султалара. Тиэкискэ этиини ситимниир нымалар.</p> <p>Тиэкис тылын-өүн тупсарыы. Тиэкис уонна тыл баайа. Тиэкис нөнгө этэр санааны толору тиэрдәргэ тылы билии султата. Тиэкискэ синоним султата.</p> <p>Тиэкискэ таба сурыйу уонна сурук бәлиэтин турооруу култуурата.</p>	<p>Аафыы. Олонхоттон бына тардыыны, араас тииптәэх тәттик уус-уран тиэкистәри айымны ис хоноонун арыйан, сахалыы сана интонациятын, төрүт доржоон этииллиитин тутуңан аафарга эрчилләр.</p> <p>Сурыйу. Тиэкискэ төрүт уонна кирии тыллар таба суруллууларын уратытын болбояуу уонна уустук тыллары таба сурыйарга эрчилләр.</p> <p>Кәпсәәнин. Истибитин кәпсииргэ, айан кәпсииргэ, хартына ис хоноонун кәпсииргэ эрчилләр. Қүннәэби олоңун түгэннәррүттән, дыиэ кәргәнин, дојотторун, оскуола олоңун, кыллар, айылба, таптыыр дъарыгын тустарынан, о.д.а. кәпсииригәр уус-уран сишлиир нымалары (норуот айымнытыгар туттуллар кубулуйбат эпитеттәри, метафоралары, тыыннаафымсытыны холобурдарын), сомою домою, ёс хоноонорун, бәргән этииләри, о.д.а. таба тунаар. Кәпсиир тиэмәтин ис хоноонун, этииләрин тутулун, тылын- өүн тупсарарга қыналлар. Этэр санааны чопчулаан-чоулкайдаан биэрәргэ, хомбодук санарарага эрчилләр.</p> <p>Быңаарыы. Тиэкис сүрүн өйдөбулүн, тиэкис тиибин арааын, тутулун бәйэтин тылынан быңаарар.</p> <p>Тәннәэнин. Тиэкис тиибин быңаарыгар сәнәргәэнин, ойуулааын, тойонноонун сүрүн уратыларын тәнниир. Табыллыбыт уонна табыллыбатах тиэкистәр уратыларын тәннәэн быңаарар.</p> <p>Ырытыы. Тиэкис тутулун, тиибин анал ырытар халыбынан сирдәтән ырытар.</p> <p>Холбоонун. Этииләри холбоон, бүтүн тиэкис онгорор. Тиэкис ыңыллыбыт чаастарын сааһылаан, бүтүн тиэкис онгорон холбуур.</p> <p>Түмүктәенин. Тиэкини ырытан, ис хоноонунан сирдәтән тиэкис тиибин быңааран түмүктүүр.</p> <p>Бөлөхтөөнүн. Бәриллибит тиэкистәри тиэмәләринән, сүрүн санааларынан, тутулларынан, тииптәринән бөлөхтүүр.</p> <p>Ханыллатан ситәрии. Бәриллибит тиэкини ис хоноонугар, тиибигэр уонна тутулугар сөп түбәннәррән, ситәрән- сайыннаран сурыйар уонна кәпсиир.</p> <p>Киәпкә килләрии. Тиэкис тутулун тиибин арааынан анал бәлиэ көмөтүнән киәпкә килләрән көрдөрөр.</p> <p>Эбии матырыйаалы туңаны. Тиэкини сурыйарыгар, тупсарарыгар, тахсыбыт албаңы көннөрөрүгәр быңаарылаах тылдытыны, таба сурыйуу тылдытыны тунаар.</p> <p>Компьютерга тиэкис сурыйу. Компьютерга тиэкис тутулугар ирдәбили тутунар, клавиатуранан сахалыы тиэкини тәтимнәэхтиик бәчәэттиир.</p>
---	---	---

		<p>Алдааны булуу уонна көннөрүү. Тиэкис суруйууга тахсыбыт албастары — тиэмэттэн, сүрүн санааттан, былаантан туорааһыны, тутула толорута суюн, кэрчик тиэмэтэ сите арыллыбатааны — анал халыбынан сирдэтэн, булан көннөрөр.</p>
--	--	--

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТИН МАТЕРИАЛЬНАЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫНЫ

	аналлаах хартыыналар (биирдиилээн уонна бөлөүүнэн үлэни хааччыйы), ону таынан цифровой барьяаннара эмиэ киирэллэр.		
Көрдөрөр-инитиннэрээр босуобуйалар			
4.	«Саха тыла» предмет УМК-гар сыныланнаах аудиодискэлэр. Саха тылын үөрэтий тиэмэлэригэр сыныланнаах видеокинэлэр. Саха тылын үөрэтий тиэмэлэригэр сыныланнаах слайдалар (диапозитивтар).	Д Д Д	
Оонньуулар уонна оонньуурдар			
5.	Тылы сайыннаар оствуул оонньуулара. Бодоруүуга үөрэтэр ситуационнай оруулунан оонньуу кэмпилизгэ (сахалыы куукулалар, о.д.а.).	Ф Ф	
Начаалынай кылаастар үөрэнэр кабинеттарын тэриллэрэ			
6.	Кылаас дуоската. Магниттаах дуоска. Телевизор. CD/DVD-проигрыватель. Видеомагнитофон/видеоплеер. Аудиоцентр/магнитофон. Диапроектор. Мультимедийнэй проектор. Компьютер. Көрдөрөр (экспозиционнай) экран. Интерактивнай дуоска. Сканер. Лазердаах принтер. Цифровой фотоаппарат. Цифровой видеокамера (атахтаах). Учуутал туумбалаах оствуола, устуула. Үөрэнээчилэр оствуоллара, устууллара. Кинигэ ыскааба, долбуура. Кинигэ уурап подставкалар	Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Ф Д К	72 см кырата суюх диагоналлаах. 150×150 см кырата суюх кээмэйдээх.
Үөрэх предметин эбии техническэй тэриллэрэ			
	Лингафон тэриллэрэ.	К	

ЛИТЕРАТУРНАЙ ААБЫ

1—4 КЫЛААСКА СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМА

Сүрүннүүр бырагыраама бынаары суругар үөрөх предметин туунан өйдөбүл, үөрөх предметин ис хоноонугар киирэр ытык өйдөбүллэр, үөрөх предметин үөрэтий түмүктэрэ, үөрөх былааныгар үөрөх предметин миэсттэй ыйыллар, предмет ис хоноо уонна тиэмэнэй аттарыллыыта, үөрөх предметин материалнай-техническэй хааччыйыга ыйыллар бэриллэллэр.

БЫНААРЫ СУРУК

Үөрөх предметин өйдөбүлэ

Уус-урал литература оскуола оюну кыра сааыттан ийэ тыл эйгэтигэр киллэрэ, уран тылга уүйар, иитэр-үөрэтий сүрүн хайысха. Умсугуйан аафар ою өйө-санаата сайдылаах, билиилээх-көрүүллээх, олох бүгүнгүтүн эрэ буолбакка, бэбэхээнгнитин ырынгалыыр, сарсынгытыг гар эрэллээх буолар. Онон «Литературный аафы» үөрөх предметин анала — оюо аафар дьобуру олохсугуу, аафы бэйэ кыафын сайыннарыыга суолталаафын өйдөтүү.

Оскулола «Литературный аафы» үөрөх предметин сяаллара:

- аафы уопсай култууратын инэрий; аафар үөрүйэбий олохсугуу; санга араас көрүнгүн сайыннары;
- оюну аафы араас эйгэтигэр сөптөөх научнай литератураны хабан туран киллэрий;
- уус-урал айымныны аафы нөнүө уйулбанды хамсатан иэйини унугуннарыы; тыл искуствотыгар эстетический сыныаны үөскэтий; айар дьобуру сайыннары;
- аафы нөнүө сиэр-майгы үтүө өрүттэрий олохсугуу; Саха сирин, Россия уонна тас дойду норуоттарын култуураларыгар убаастабылы иитии.

Сяалы ситиһэргэ маннык соруктар тураллар:

- аафы араас ньыматын баылаанын;
- тиэкини кытта үлэ сүрүн сатабылларын инэрий;
- наадалаах литератураны булан туунаны;
- аафыгы интэриэни үөскэтэн, кинигэбэ тапталы инэрий;
- айан кэпсийр уонна суруйар үөрүйэхтэри сайыннары;
- норуот тылынан уонна уус-урал айымнытын духуубунай ис номоҕун нөнүө иэйини унугуннаран, олох араас көстүүтүгээр сиэрдээх сыныаны үөскэтий;
- уус-урал айымны тылыгар болбомтолоо буолууну ситиһии;
- терөөбүт уонна араас омук литературатын араара өйдөөн, ол нөнүө норуоттар доҕордуу сыныаннарын олохсугуу.

Оскулола уус-урал литератураны үөрэтий Российской Федерации уонна Саха Республикасын Төрүт сокуоннарыгар, Үөрөх туунан сокуоннарыгар, «Россия гражданинын личноын сиэрин-майгытын сайыннарыыга уонна иитигэ концепцията», федеральний государственний үөрөх стандартара қурдук государственний суолталаах докумуоннарга олоҕуар.

Ытых өйдөбүллэри үөрөх предметин ис хохонугар киллэрии

Орто уопсай үөрэхтээхин үөрэнээччи оскуолаттан сиэр-майгы бастын хаачысты-баларын — киши аймах ытык өйдөбүллэрин (духуобунай сыаннастарын) ингэrimmit Россия гражданинын иитэн-үөрэх танаарыга тухуланар.

Киши уопсастыбытын сайдан кэлбит историятыгар үтүө уонна мөкү, чиэс уонна сиэрэ суох бынны, субас уонна чиэхинэйэ суох буолуу, о.д.а. сиэр-майгы нуурмалара тэнгнэ олохсуйан кэллилэр. Ол гынан баран, хайа баџарар норуокка кишилии сиэрдээх бынны ытык өйдөбүллэр бинирэнэр, кэрэхсэнэр.

2009 с. ылышыллыбыт «Россия гражданинын личнонын сиэрин-майгытын сайыннарыы уонна иитии концепцията» федеральнаий государственнаий үөрөх стандартарын методологической төрүтүнэн буолла.

Концепция Россия гражданинын личнонын иитиигэ, сайыннарыыга 10 сүрүн национальнаий ытык өйдөбүлү ыйар. Онно киирэллэр: 1. Ийэ дойдуга, бэйэ сиригэр-уотугар, норуутугар таптал, бэринийлээх буолуу. 2. Биир санааланы, кырдыктаах бынны, аһыныгас, амарах сүрэхтээх, чиэстээх, дьохуннаах буолуу. 3. Ийэ дойдуга сулууспалааын, сокуону тутууhy, бэрээдэктээх буолуу. Атын омуу култууратын, аймннытын өйдөөhүн. 4. Дыиэ кэргэнгнэ, ыалга тапталлаах уонна бэринийлээх буолуу. Доруобуяа, уйгулаах олох. Төрөлпүттэрэгэ ытыктабыл, аба саастаахха уонна кыраа, кыламмакка кынамны, ийэ-аба ууhун тэнитии, удьуору салбааын. 5. Улэ, төрүт дъарык. Улэж ытыктабыл, дьулуур, дъянныар. Айымннылаах үлэ. 6. Билиини сыаналаа-ын. Дыинг чахчыга дьулууhy, аан дойду научнай көстүүтэ. 7. Итээл, духуобунас өйдөбүллэрэ. Обүгэ үгэхин утума. 8. Төрөөбүт литература — барба баай. Кэрэ, киши духуобунаий эйгэтэ, сиэрдээх бынны. Олох, олох сиэрэ-майгыта. 9. Ийэ айылбаа. Үтых сир, харыстанар сир. Сир — планета. Айылбаа харыктабыл. 10. Сир үрдүгэр эйэ, элбэх омуу култуурата, киши аймах сайдыыта, норуоттар сибээстэнилэрэ, сомохолоуулара.

Онон бу ытык өйдөбүллэри «Литературний аафы» үөрөх предметин ис хохонугар уус-уран айымнныига сөнгөн сылдьар норуот историятын, култууратын, олоюун төрүт үгэхин, сиэрин-майгытын нөнгүө киллэрии көрүллэр.

Үөрөх предметин үөрэтийн түмүктэрэ

Үтых өйдөбүллэри үөрэнээччиgэ инэрии түмүгэ:

- киши сайдыылаах уонна ситиинийлээх буоларыгар төрөөбүт тылышнан аафы суолатын өйдүүр; уус-уран литератураны тылышнан искусство ураты көрүнгүн быннытынан сыаналыыр;
- тулалалыыр эйгэ тухунан билии-көрүү аафы көмөтүнэн кэнгиирин-дириниирин өйдүүр;
- норуот айымныта уонна уус-уран литературага саха төрүт олоюун-дъянаафын, историятын, тылышн-өhүн, култууратын көстүүтэ буоларын өйдүүр, сыаналыыр;
- Саха сирин, Россия уонна аан дойду норуоттарын чулуу айымнныларын аафан, атын норуот култууратын, литературатын ытыктыыр;
- үтүөнү-мөкүнү, сырдыгы-хараңганы арааран, сиэри тутууhy, амарах, аһыныгас, дьонгно кынамннылаах майгы үчүгэйгэ тиэрдэрин өйдүүр.

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ:

- аафы үлэтийн араас көрүнгэр сяал-сорук туруорунар, былаанныыыр, түмүгүн сабаалыыр; үлэтийн хонтуруолланар, сыаналана үөрэнэр;
- уруокка, уруок таынан үлэж бэриллибит сорудаафынан араас информационный эйгэ кыаафын талар, тунаар;
- уус-уран айымнига мөккүөр төрүтүн, сайдыытын бынааар, ўескээбит көстүүллэри, дьон сиыланын ырытан даакастыыр;
- уус-уран айымнига сүрүн ис хохонун, дьоруойдар араас сиыланнарын, сүрүн сю-

жет сайдытын ырытан, анал бэлиэ, графика көмөтүнэн былаара, ситимни, тиңктий үөрэнэр;

- аахптыгар уонна тус уоптуугар олоуран, тэнниир уонна ойуулуур, учебнигынан үлэлиир;
- уус-уран айымныны ырытыы кэмигэр бодоруүү сиэрин тутуһан, бииргэ үлэлиир кылахтанар;
- дојотторун, төрөппүттэрин, кылаас иннигэр кылгас иһитиннэриин онорор;
- бэриллибит тиэмэбэ санаатын сааылаан айан кэпсийр, сурийар.

Туслаах үөрэх предметин үөрэтийн түмүгэ:

- аафыы сүрүн үөрүйэхтэрин баылыыр;
- айымны араас көрүнгүн болжойон истэр;
- норуот айымныта уонна уус-уран литература, төрөөбүт уонна атын омук литературага диэн араарар;
- аахпты уус-уран айымнытын суруяааччытын (*саха уонна омук*) аатын уонна көрүнгүн (*жанрын*) болжойор үөрүйэхтээх;
- сааылагар сөптөөх араас көрүнгнээх (*уус-уран, үөрэх, научной-популярной*) тиэкини учүгэйдик өйдүүр, ырытар, туһанар;
- кэпсээхин араас көрүнгүн (*силии, кылгатан, талан, быха тардан*) билэр; сорудах бынытынан туһааннаах көрүнгэ сөп түбэхиннэрэн кэпсийр;
- сөбүлээн аахпты айымнытын туунан аабааччы дневнигэр (*альбом, тэтэрээт*) унуктубут иэйиитин үллэстэн санаатын сурийар;
- сааылагар сөп түбэхэр айымны тылын араас дэгэт суолтатын өйдүүр, тооостоох миэстэбэ кубулуйбат уус-уран былаарынын (эпитет), ёс хоноонун, уус-уран нымыма араанын кэпсийригэр туһанар;
- айымныттан сөбүлээбит кэрчигин талан үөрэтэр, өйтөн хоноонноохтуу аафар;
- чопчуу тиэмэбэ араас көрүнгнээх суругунан айар үлэни толорор.

Үөрэх былааныгар үөрэх предметин миэсттээ

Үөрэх былаанынан алын сүүхөө оскуолаца литературний аафыыны үөрэтийг барытга 238 ч көрүллэр. Ол инигэр:

- 1 кылааска — 34 чаас;
- 2 кылааска — 68 чаас;
- 3 кылааска — 68 чаас;
- 4 кылааска — 68 чаас.

Үөрэх предметин ис хонооно

1—4 кылааска төрөөбүт литератураны үөрэтий маннык ис хоноондоо буолар:

Саңарыы уонна аафыы үлэтийн көрүнгнэрэ туора сағаны истэргэ, ылынарга; истибит айымны туунан ыйытыыга сатаан хоруйдуурга, сааылаан былаарарга; истибит үөрэх, научной-биллэрэр тиэкис, уус-уран айымны туунан ыйытыы биэрэргэ үөрэтэр. Таска сүүхөхтээн аафыыттан сыйяа бүтүн тылынан аафыыга көһөрүгэр, аафыы тэтимин түргэтэтэригэр, орфоэпияны, интонацияны, сурук бэлиэтин тутуһа, тиэкистэр ис но-мохторун өйдүү, аафыы көрүнгүн былаара үөрэнэригэр билини биэрэр.

Араас тиэкини кытта үлэ тиэкис өйдөбүлүн, уус-уран тиэкис тиэмэтийн, сүрүн санаатын, тутулун, кэрчиктэргэ арааран кыра тиэмэлэри былаарарга, аат биэрэргэ, үөрэх, научной-популярной тиэкис диэн араарарга үөрэтэр; уопсай ырытыыга кыттан, ыйытыыга хоруйдуурга, тыл этэргэ, атын обо этэрин сатаан истэ үөрэнэргэ олук уураг; уус-уран нымыманы туһанан айымны дьоруойун ойуулуурга, кэпсээхин араас көрүнгүн (силии, талан, кылгатан) баылыырга төрүт уураг.

Библиографический култуура кинигэ билии төрдө буоларын, көрүнгүн, тутулун, тииптэрин (ыйыннык-кинигэ, үөрэх кинигэтэ, уус-уран кинигэ) туунан биллэрэр.

Саңарыы диалог, монолог диэн санга араас көрүнгэ буоларын биллэрэр, былааннаан

сангаар, уус-уран нымынан туттар, айымныны салбаан, өйтөн этэр дьобуру, кэпсэтии сиерин тутунар култуураны олохсугутар.

Сүрүк суругунан сана литературанай нуорматын, ис хоноон уонна тиэкис аата сөп түбэсийниилэригэр (тиэмэ, кэпсэнэр сир, дьоруой быһыыта-майгыта), тэттик өйтөн сурччуга (ойуулаанын, сэһэргээхин, толкуйдаанын) уус-уран нымынан (сионим, антоним, тэнгнээхин) тунаарга, бэриллэр тиэмэ ё кэпсээн, сынабыл онгорорго үөрэтэр.

Оюу ааџар эйгэтэ норуот тылынан айымнытын, Саха сирин, Россия уонна тас дойдулар оюу литературагар классической айымныларын, оюу ааџар тиэмэлэрин быһаар.

Литературный ёйдебүллэрийн үлэ тиэкистэн уус-уран нымма көрүнгнэрин булуу га; литература ёйдебүллэрийн (уус-уран айымны, тылынан искусство, кэпсээччи, сюжет, тиэмэ, дьоруой) сирдэтийнэргэ; айымны дьоруойун (мэтириэтэ, тыла-өхө, дъайынта, ёйө-санаата) быһаарга үөрэтэр; ааптар дьоруойга сыйынанын; кэпсээн уонна хоноон тылын уратытын, айымны көрүнгүн (жанр) туунан биллэрэр.

Үөрэнээччи аяар үлэтэ оруулунан ааџарга, тылынан ойууллуурга, бэриллибит тиэмэ ё өйтөн сурччага, тиэкини инсценировкалышырга, аяар үлэтинэн араас тэрээхинтэ кыттарга, тыл этэргэ олук уурага.

Үөрэттии түмүгэр салгыны үөрэнэргэ бэлэм буолууну кэрэхэлиир сайдыы таһымыгар киирэллэр:

- тулалыыр эйгэни билиигэ уус-уран литератураны ааџыы суолтатын ёйдүүр;
- уус-уран литература кини аймах ытык ёйдебүллэрийн билиннэрэр суолтатын ингэрийнэр;
- айымны көрүнгүн быһаар, дьоруойу ойуулаанынга ырытынын, тэнгнээхини туттары сатыыр;
- араас тиэкистэн тунааннаах информацияны ылар;
- ыйынныгынан, энциклопедиянан, о.д.а. матырыйаалларынан сатаан үлэлиир.

ТЕМАТИЧЕСКАЙ БЫЛААН

Үйтик ёйдебүллэр уонна айымнылар	Үлэ ис хонооно	Үөрэнээччи үлэтин көрүнгэ
<i>Истии</i>		
<p>Үйтик ёйдебүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — барба баай. Олонхо ѿ — төрөөбүт тыл кэрэтэ, саха олооңун сиэрэ-майгыта. Ийэ дойду. Төрөөбүт сир-уот. Дойду дьоно. Саха омуу бырааынныктара.</p> <p>Айымнылар: Муммут уолаттар (<i>sаха оствуоруяат</i>). Сэһэн: Ханнык үйэлэр баалларай? Норуот ырыата. Олонхо (сирэ-дойдуга). Таабырыннаар. Өс хоноонноро. <i>Суорун Омоллоон</i>. Көмүс күһүн барахсан. <i>С. Данилов</i>. Сахам сирэ. <i>И. Данилов</i>. Туймаада хочото. <i>Л. Попов</i>. Кыталыктар кырдаллара. <i>Эллэй</i>. Таба. <i>И. Федосеев</i>. Чэрэс уонна Чөрөс.</p>	<p>Норуот тылынан уус-уран айымнытын истии: сүрүн сюжета. Остуоруяа дьоруойун ёйдебүлэ (биһирэмнээх эбэтэр омсолоох). Дьоруойу ойуулаанын. Хоноонунан айымныны истиигэ иэйии туруга. Проза айымнытын истии: сүрүн сюжета, сүрүн дьоруойдар. Уус-уран айымны көрүнгнэрэ. Үөрэх тиэкини ылыныыга сыалы, сорудаахтар тиһиктэрийн ёйдөөхүн. Научнай-популярной тиэкини ылыныыга сүрүн ис хонооно.</p>	<p>Истии. Учуутал, үөрэнээччи, уус-уран тыл маастарын ааџыыларын, үөрэх тиэкини истэр. Истии култууратын тутунар. Айымны ис хоноонун, тылын-өхүн, сана интонациятын болбайон истэр. Олонхо тиэкини ааџыллар уратытын болбайон истэр. Эпшиэттээхин. Айымны ис хоноонунан ыйытыыга кылгатан, сиһилии эпшиэттиир. Тылы сайыннары. Айымны биһирэмнээх эбэтэр омсолоох дьоруойун быһаар тымллары ёйдөөн истэр. Билбэт тылын быһаарылаах тылдыттан булаар. Сынанаалаанын. Айымны ис хоноонун уонна бэйэ иэйиитин (чувствотын) алтыннынаан истэр. Быһаары. Үөрэх сыалын, истибит уус-уран айымны уратытын, айымны көрүнгүн, сюжет сайдытын быһааран истэр.</p>

<p><i>М. Ефимов.</i> Көмүлүөк иннигэр. <i>П. Тобуруокап.</i> Чаный чабаан. <i>Мария Эверстова-Обутова.</i> Таба уонна бичээн. <i>Эрилик Эристин.</i> Кынынгы түүн («Кэриэс туолуута» сөнэтэн бына тардыы). <i>П. Тобуруокап.</i> Учууталга үөрэммиттэр. <i>М. Ефимов.</i> Биңиги кәниббит. <i>В. Фёдоров.</i> Алынгах собото. <i>М. Ефимов.</i> Куобах кутуруга уолчаан. <i>Амма Аччыгыйа.</i> «Тобус тоёо?» <i>С. Винокуров.</i> Күөскүн эрдэ өрүнүмэ. <i>Суорун Омоллоон.</i> Биңиги дыктибит. <i>Н. Неустроев.</i> Омоюй икки Эллэй икки. <i>Н. Пестряков.</i> Бэрт Хара өрүү туоруур. <i>К. Уурастыырап.</i> Сааскы күөх сарсыарда. <i>Абағынысыкай.</i> Сааскы сарсыарда. <i>Өксөкүллээх Өлөксој.</i> Чыычаах ырыата. <i>И. Гоголев.</i> Күнү таптыбын. <i>П. Одорусов.</i> Бүгүн — оюо ыңылаа. <i>В. Соловьев.</i> Тустуук туунан (чабырдаах) </p>		<p>Тэринии. Үөрөх дъарыгын, сорудабы толоруу хаамытын истэн тэринэр. Тэннэхин. Бэйэ уонна атын оюо эпшиэтин тэннээн истэр. Төрөөбүт уонна атын омук тылын арааран истэр.</p>
---	--	---

Ааңы

<p>Ылтык өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — барба баай. Олонхою — төрөөбүт тыл кэрээтэ, саха олоңун сиэрэмийгэтаа. Ийэ дойду. Саха сирэ: араас омук, араас күлтүура. Үчүгэйтэн үөрүү, кунаңтандан хомойтуу. Ийэ айылдаа. Норуот төрүт дъарыга. Ааңы — дириң билии.</p> <p>Айымнылар: Соломуон Муударай (<i>саха остворууытама</i>). Кэбээ (<i>эбэнки остворууытама</i>). Энэни бултааын (<i>чукча остворууытама</i>). Балыксыт оюонньор уонна суор (<i>долган остворууытама</i>). Карнайдаах уол (<i>узбек остворууытама</i>). Чаңылхай тыллаах чабырдаах. Сэнэннэр: Майаатта Бэрт Хара. Манчаары Хаппар уолугар аат биэрбитеэ. Норуот ырыата. Охуохай. Олонхо. Таабырыннаар. Өс хоноонноро. Чаңылбан. Герой Попов туунан ырыга.</p>	<p>Таска уонна искэ ааңы. Таска сүһүөбү ааңыттан сыйяа бутүн тылынан, этиини сөптөөхтүк ааңы.</p> <p>Айымны араас көрүнгүн искэ ааңы. Кэпсээнинэн уонна хоноонунан айымныны доргуччу хоноонноохтук ааңы.</p>	<p>Таска ааңы. Сүһүөбү, тылы, этиини таба ааңар. Ааңы тэтимин тус кыаңар олоңуран сыйяа түргэтэтэр. Сурук бэлиэтин тутуңан тиэкини интонациялаахтык ааңар. Уус-урал айымны тиэкини интонацияны, тохтолбулу, тиэмпэни тутуңан ааңар. Санга тиэмпэтин, куоланы онгорон, тохтолбулу тутуңан хоноонноохтук ааңар. Хоноону өйтөн доргуччу ааңар. Олонхо тиэкини ааңыллар уратытын тутуңар.</p> <p>Тылы сайыннары. Айымныттан күлүүс, тирэх тыллары булар, өйдөөн ааңар. Билбэт тылын бынарылаах тылдыыттан булар.</p> <p>Искэ ааңы. Айымны араас көрүнгүн өйдөөн, сүрүн чааска арааран ааңар. Ааңы көрүнгнэрин тутуңан хоноонноохтук ааңарга эрчиllэр.</p>
--	---	---

<p><i>Л. Попов.</i> Хоптолор.</p> <p><i>М. Тимофеев.</i> Ийэ дойду хантан сажаланар?</p> <p><i>М. Ефимов.</i> Күхүн кутаата.</p> <p><i>И. Федосеев.</i> Чэрэс уонна Чөрөс.</p> <p><i>П. Тобуруокан.</i> Чаный чабаан.</p> <p><i>П. Тобуруокан.</i> Тула өттүм тула хаар.</p> <p><i>Мария Эверстова-Обутова.</i></p> <p>Таба уонна бийчээн.</p> <p><i>И. Гоголев.</i> Хаарчаана.</p> <p><i>Күн Дырибинэ.</i> Сахсырбалаах тараакаан.</p> <p><i>П. Тобуруокан.</i> Ким хайдах үлэлийрий?</p> <p><i>Далан.</i> Дъяарбан уонна Дъянкы.</p> <p><i>В. Фёдоров.</i> Тулаайах.</p> <p><i>М. Тролуков.</i> Чыычаабым.</p> <p><i>В. Тарабукин.</i> Куба елүүтэ («Куба елүүтэ» кэпсээнтэн бына тардыы).</p> <p><i>П. Тобуруокан.</i> Добордоонуу тойуга.</p> <p><i>А. Софронов.</i> Туллук-туллук дөвттор.</p> <p><i>Н. Якутской.</i> Куобах кутуруга суюх буолбута (остуоруйга).</p> <p><i>И. Данилов.</i> Нууралдьын-Кую уонна Бүгүрү-Кую (остуоруйга).</p> <p><i>В. Фёдоров.</i> Кыналба бухатырыр.</p> <p><i>С. Тимофеев.</i> Улэ барыга учүгэй.</p> <p><i>С. Данилов.</i> Тымныы.</p> <p><i>Суорун Омоллоон.</i> Өлүөнэ.</p> <p><i>С. Данилов.</i> Өлүөнэ эбэкэм.</p> <p><i>Л. Попов.</i> Сахам сирин таптыбын.</p> <p><i>Эллэй.</i> Төрөөбүт дойдубар.</p> <p><i>М. Ефимов.</i> Саха сирин ыччата.</p> <p><i>С. Данилов.</i> Саха үнкүүтэ.</p> <p><i>М. Тимофеев.</i> Халым.</p> <p><i>Далан.</i> Кыракый хорсун кыыс Ныырбачаан туунан кэпсээн.</p> <p><i>Эллэй.</i> Уэрэх ынтырыыта.</p> <p><i>Эрилик Эристиин.</i> Кумалаангна барыы.</p> <p><i>Амма Аччыгыяа.</i> Күйүур.</p> <p><i>Өксөнгүлээх Өлөксөй.</i> Хаар хараарыыта. Көтөр кэлийтэ.</p> <p>Үрэх эстийитэ.</p> <p><i>К. Уурастыырап.</i> Сааскыга.</p> <p><i>Абаяыныскай.</i> Күөрэгэй.</p> <p><i>Эллэй.</i> Күөрэгэй.</p> <p><i>Далан.</i> Сааскы сахсаан.</p>	<p>Санаа тиэмпэтин, куоланы онгорон, тохтобулу тутуунан аафыы.</p> <p>Хоноону өйтөн аафыы.</p> <p>Араас тиэкини кытта үлэ Тиэкис. Тиэкис уонна этиилэр хомуурдара. Уус-урган тиэкис. Научнай-популярный тиэкис. Уэрэх тиэкинэ.</p> <p>Научнай-популярный тиэкистэн уус-урган тиэкис уратыта.</p> <p>Тиэкис аата. Аатынан тиэкис ис хоноонун сабаалаанын. Айымныга тиэкис аатын сыала уонна анала.</p> <p>Учуутал эппит ааттарыттан талыы. Кылаас оюто тиэкис аатын талыыта.</p> <p>Тиэкис тиэмэтэ.</p> <p>Тиэкис тиэмэтин бастаан учуутал көмөтүнэн, салгыы бэйэ бынаарынта (кыыл, айылба, оюо, сэрий, дьон туунан). Тиэкис тиэмэтин чопчулаанын (айымны ис хоноонугар олооуран: оюлор Аяа дойду сэриитигэр кыттылыара, саас айылба унуктуута, улахан дьон уонна оболор хардарыта сыныаннара).</p> <p>Тиэкис сүрун санаата.</p> <p>Айымны сүрун санаатын, ааптар тугу этиэн баарбытын ырытыныы (учуутал көмөтүнэн, кылаанынан, бөлөххө, онтон бэйэтэ).</p> <p>Ааптар иэйиитин тиэрдэр тыл, тыл ситимэ.</p> <p>Тиэкини кытта үлэ.</p> <p>Тиэкис былаанын оноруу.</p> <p>Тиэкис сүрун санаатын бынаары.</p> <p>Тиэкини чаастарга арааран, тиэмэлэрин бынаары.</p> <p>Тиэкис чаастарыгар тирэх тыллары бэлиэтээхин. Тиэкис чаастарын ааттаанын (мангнай учуутал көмөтүнэн, онтон бэйэтэ).</p> <p>Синилии кэпсээхин.</p> <p>Сүрун санааны бынаары.</p> <p>Тиэкини чаастарга арааран, тиэмэлэрин бынаары. Тиэкис чаастарыгар тирэх тыллары бэлиэтээхин. Бына тардан кэпсээхин.</p> <p>Тиэкини кэпсээхин.</p> <p>Кылгатан эбэтэр бынан кэпсээхин.</p> <p>Сүрун санааны бынаары.</p> <p>Тиэкини чаастарга арааран, тиэмэлэрин бынаары. Бына тардыы тирэх тылларын бэлиэтээхин.</p>	<p>Бынаары. Тиэкис тутулун, ис хоноонун өйдөөн бынаар. Тиэкис аатынан, тиэмэтинэн, ойууларынан ис хоноонун бынаар. Айымны сүрүн санаатын, тиэмэтин, көрүнүн өйдүүр.</p> <p>Араары. Тиэкистэн көннөрү этиилэр хомуурдарьын араар. Тиэкис уратытын, тутулун, көрүнгнэрин араар, сөпкө тунаар.</p> <p>Сабаалаанын. Тиэкис аатынан, тиэмэтинэн, ойууларынан ис хоноонун сабаалыыр.</p> <p>Дакаастаанын. Тиэкистэн ааптар иэйиитин, санаатын булан этэр, бынаар.</p> <p>Тэннээчин. Тиэкистэри (уус-урган, үөрэх, научнай-популярный) тэнниир.</p> <p>Айымнылар тиэмэлэрин, Россия норуоттарын айымныларын, норуот тылынан уонна уус-урган айымныларын уратыларын ырытан тэнниир.</p> <p>Тылы сайыннарыы. Уус-урган айымнылар уратыларын, тиэкис уус-урган ныымаларын ырытарга эрчиллэр, кэпсииригэр тунаар.</p> <p>Ойуулуур-дъүнүүр тыллар суолталарын бынаарылаах тылдыыттан булан тунаар.</p> <p>Талыы. Учуутал уонна үөрнээччилэр эппиттэрэйтэн кинигээ, айымныга аат булар.</p> <p>Былааннаанын. Тиэкини чаастарга үллэрэр, чаастары ааттыыр, тирэх тыллары бэлиэтиир.</p> <p>Кэпсээчин. Айымныны <i>сүнилии</i> (сюжеты барытын); <i>кылгатан</i> (сүрун санааны ыган); <i>талан</i> (бына тардыылары, айымны дьоруойдарын ойуулаанын) кэпсиир.</p> <p>Кэтэн көрүү. Ойуулары көрөн, тиэкис сюжетыгар сөп түбэйннэрэр, ааттыыр.</p> <p>Ырытыы. Тиэкини ойууларынан кэпсииригэ тирэх тыллары булар.</p> <p>Былааннаанын. Тиэкини картынанан кэпсииригэ былаан онгорор.</p> <p>Тылы сайыннарыы. Кэпсээнтэн тирэх тыллары булан тунаар.</p>
--	--	--

<p><i>H. Неустроев.</i> Куттаммыт. <i>T. Сметанин, Я. Стручков.</i> Күхү урааһынан да бултуурбут. <i>L.A. Афанасьев.</i> Айыы сиэрин тутус. <i>И. Крылов.</i> Мартышка уонна ачыкы. <i>A. Пушкин.</i> Хаайылаах. <i>M. Лермонтов.</i> Очуюс. <i>Ганс Христиан Андерсен.</i> Куһаџан кусчаан.</p>	<p>Кэпсээhin тыллара, этиилэрэ. Тиэкини кылгатыы. Тиэкини кылгатан кэпсээhin. Талан кэпсээhin. Айымны дьоруойун ёйдөбүлэ: айымны дьоруойугар сыңыланнаах тыллар, этиилэр (учуутал көмөтүнэн). Тыллары талан тиэкис оноруу (мангтай учуутал көмөтүнэн, онтон бэйэтэ). Көмөлөөн онгоуллубут былаанынан дьоруой туунан кэпсээhin. Бэйэ онорбут былаанынан айымны дьоруойун туунан кэпсээhin. Была тардынын кэпсээhin. Буолар сирин, кэмин, саңаланытын, тыңгааһыннаах түгэні көрдөрөр тыллары, етииләри талыы. Онгоуллубут былаанынан тыллары талан тиэкини оноруу (учуутал көмөтүнэн). Тиэкис хартыынатынан кэпсээhin. Хартыынаны учуутал көмөтүнэн ырытыы (ким, туох ойууламмытый, ханан, ханна). Ойууга сөптөөх была тардынын булуу. Хартыынаа аат биэрии. Онуоха кэпсээнтэн тирэх тыллары булан туһаныы, кэпсээн оноруу (учуутал көмөтүнэн бары көмөлөөн, бэйэ онорбут былаанынан). Кинигэнэн үлэ. Кинигени кытта билсиини (тана, титульный илингэ, ойуута, инициалытэ). Учуутал көмөтүнэн баар кинигэлэртэн талыы. Кинигэ аннотацията. Бибилетиекэлиин билсиини. Аллаабытынан каталог. Каталог карточката, анала. Бэриллибит испиингэгинэн кинигэнни талыы. Кинигэбэ сынаабыл.</p>	<p>Былаары. Кинигэ тутулун (тана, титульный илингэ, ойуута, инициалытэ) былаарар. Араарар. Үөрэх кинигэтэ, үүс-урал, ыйыннык, хомууриньук, периодический бэчээт дизэн араарар. Талыы. Бибилетиекэбэ бэриллибит испиингэгинэн, каталогунан сирдэктэн талар. Суруйгуу. Аахпыт кинигэ туунан кылгас сынаабылы суруйарга қыналлар.</p>
---	--	--

<i>Сана күлтүураты</i>		
<p>Ытых өйдөбүллэр: Дъиэ кэргэн, ыал. Кэрэ киши. Сиэрдээх быыны. Сиэрдээх кэпсэтии. Устар ууну сомоюлуур уус тыл. Уран тыл умсугутар, хомоҗой тыл холбуур. Сир үрдүгэр — эйэ.</p>	<p>Диалог. Диалог — сана арааһа. Кэпсэтээччи ыйытыыларын истии. Кэпсэтээччи ыйытыыларыгар хоруйдаанын. Тылынан бодорууу быраабылата. Сиэрдээх быыны — бодорууу сүрүн быраабылата. Үййытыыны биэрии быраабылата. Үййытыыга мунаахсыйыны, хом санааны, көрдөхүүнү этии. Монолог. Билбити-көрбүтү</p>	<p>Былаары. Диалог уонна монолог уратыларын өйдүүр, былаарар. Айымны, уруүй тиэмэтии, сүрүн санаатын былаарар. Истии. Кэпсэтээччи этэрин, ыйытыарын өйдөөн истэр. Сангары. Кэпсэтии сиэрин, сангары күлтүуратын тутуар. Тылы сайыннары. Кэпсэтии сиэрин анал тылларын бодоруууга, кэпсэтиигэ туттар.</p>

	<p>кэпсээнин (ойуулааын, толкуйдааын, сэхэргээнин). Бэйэ былааннанан сангарыта. Уус-уран нымманы туттуу. Бэриллибит тиэмэ сүрүн санаатын быхаарыы (этэр санаам сүрүнэ). Этии этигэнэ, хомоёй. Этии тутула. Дьонгно тыл этии.</p> <p>Тылынан кэпсээн. Айымны, уруүй тиэмэлэрин быхаарыы. Айымны сүрүн санаатын быхаарыы.</p> <p>Тылынан сана тиэмэтин, сүрүн санаатын быхаарыы. Сангараар тыл этигэнэ, хомоёй. Этии тутула. Дьонгно тыл этии.</p>	<p>Сөптөөх ыйытар эбийскэ көмөтүнэн (хайдах? ханан? тобо?) истээччилэр уратыларын учуоттаан, санаатын тиэрдэн кэпсиир.</p> <p>Кэпсэтигэ ыйыты. Сэхэргэхээччи ыйытытын сепкө ейдөөн, бодорууу быраабылатын тутунаан хоруйдуур.</p> <p>Толкуйдааын. Бэриллибит тиэмэб сүрүн санааны этэр, дакаастабылы булар.</p>
	Сурук күлтүүрата	
<p>Ытык ейдөбүллэр: Үөрэх баар — бараммат баай. Саха омук бырааынныктара. Туйгун турук, уйту олох. Устар ууну сомоболуур уус тыл. Уран тыл умсугутар, хомоёй тыл холбуур. Ийэ айылба. Дойду ытык, харыстанар сирдэрэ.</p>	<p>Суругунан сана нуормата: аат ис хохоону арыйыты, кылгас ёйтөн суруйууга уус-уран нымманы туттуу, бэриллибит тиэмэнэн кэпсээн, сыанабыл. Бэйэ этиитин тиэмэтин быхаарыы (туох туунан кэпсийн баџарарый). Этэр санаа сүрүнэ (кэпсээммэр саамай сүрүнэ). Суругунан тыл дэгэтэ, хомоёй. Этии тииптэрэ: сэхэргээнин, толкуйдааын, ойуулааын. Суругунан этии тутула. Тылынан кэпсээн, сыанабыл онгоруу.</p>	<p>Быхаары. Суруйар тиэкинин (кэпсээн, сыанабыл, о.д.а.): тиэмэтин, туох туунан суруйарын быхаарар.</p> <p>Суругунан этии тутулун ейдүүр, тунаанар.</p> <p>Талыы. Суруйуу тиибин (сэхэргээнин, толкуйдааын, ойуулааын), тиэкис тиибигэр сөптөөх уус-уран нымалары талар.</p> <p>Сыаналааын. Тэттик кинигэбэ, айымныга сыанабыл суруйар.</p> <p>Эбии матырыйаалы тунааны. Тылдыты, интернет-ресурсаларын таба тунаанар.</p> <p>Компьютерга сахалын тиэкини суруйар.</p>
Оюо ааџар эйгээмэ		
<p>Ытык ейдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — баџа баай. Уран тыл умсугутар, хомоёй тыл холбуур. Норуот өркөн ейө, ытык тыла — тылынан уус-уран айымны. Олонхо — төрөөбүт тыл кэрэтэ, саха олојун сиэрэ-майгыта. Обүгэ угэхэ. Кинигэ — киши дојоро. Саха суруйааччылара — оюолорго. Оюобо аналлаах омук суруйааччыларын айымнылара. Ийэ дойду. Олорор мутук-кун кэрдимэ. Литератуналар дөврөндоонуулара — норуоттар сомоболоноонуулара. Үчүгэй бибилэтиэкэ — улахан баай. Ийэ айылба. Норуот төрүт дъарыга. Үлэхит киши олоју онгорор. Утүө майгы — олох сүннээ. Тулуур, дъулуур — сайдыы төрдө. Сир үрдүгэр — эйэ.</p> <p>Айымнылар: С. Руфов. Дорообо, оскуолабыт! Сэхэннэр: Хонтой Бөбө. Уйгу Тунах ыңылаџар.</p>	<p>Саха уонна Россия норуоттарын тылынан уус-уран айымнытыа. Кыра кээмэйдээх тылынан уус-уран айымны көрүннэрэ: ырыа, таабырын, ёс хохоно. Улахан кээмэйдээх тылынан уус-уран айымны көрүннэрэ: оствуоруя, үүүйээн, олонхо. Оюо литературын классиктара. Саха литературын классиктара. Саха, нуучча уонна омук суруйааччыларын айымнылара: кэпсээн, оствуоруя, хохоон, пьеса. Билиннэрийгэ мифтэр, номохтор, оюо библиятыгттан кэпсээннэр. Айылба, уус-уран развлекательный, уус-уран публицистический оюо сурунааллара. Алын кылаас үөрэнээччигээр аналлаах ыйыннык, энциклопедия.</p>	<p>Араары. Саха, нуучча уонна омук суруйааччыларын айымнылара дизэн быхаарар.</p> <p>Бөлөхтөөнүн. Кинигэлэри айымны көрүннэринэн түмэр.</p> <p>Эбии матырыйаалы тунааны. Бибилэтиэктэн суруйааччы атын айымнытын эбии булан ааџар.</p> <p>Компьютерга суруйааччы айымнытыгар, бэлиэ күнүгэр аналлаах матырыйаалы бэлэмниир. Уруокка, уруок таынан араас көрүннээх литературний тэрээхингэ бибилэтиэкэ, интернет-ресурс матырыйаалларын булар, киэнгник тунаанар.</p> <p>Киэпкэ киллэрии. Кылаастан кылааска «Ааџачы тылдытыны» ситимнээхтик, тупсаран оностор.</p>

<p>Норуот ырыата. Олончо. Таабырыннар. Өс хоноонноро. <i>Н. Якутской.</i> Кыраха. <i>С. Данилов.</i> Кынын. <i>К.Уурастырылап.</i> Долгунча. <i>Дычөгэ Ааныстырылап.</i> Бытык. <i>Күн Дырибинэ.</i> Көбүөхтүүрун аанын күөх киширгэс. <i>М. Тимофеев.</i> Сахабыт сирэ. <i>И. Гоголев.</i> Сахам сирэ барахсан. <i>Р. Баатараайыскай.</i> Якутской. <i>С. Тумат.</i> Хаар барахсан. <i>Л. Попов.</i> Тус хоту үөскээбит буоламмын. Эллэй. Ол түүн. <i>Б. Ойтуунуский.</i> Оюу куйуурдуу турара. <i>Софр. Данилов.</i> Торбостор. <i>Абаызыныскай.</i> Саас буолаңа. Эллэй. Саас («Прометей» поэммэттан бына тарды). <i>И.Федосеев.</i> Сайылыкка. <i>Р. Баатараайыскай.</i> Сайын. <i>Чаңылбан.</i> Эйэ иин охсуу. <i>Т. Сметанин, Я. Стручков.</i> Төбөбөр кус сымыгтабыта, өлөр султан бөрө бынаабыта. <i>Л. Толстой.</i> Акула. <i>Татаар остуоруяата.</i> Ус балыстыы. <i>Таджик остуоруяата.</i> Ада кэриэнэ. <i>А. Пушкин.</i> Кынынгы суол. <i>И. Крылов.</i> Аныгалаах кымырдаас. <i>Д.Н. Мамин-Сибиряк.</i> Эриэн моой. <i>Н. Носов.</i> Сыырга. <i>И. Крылов.</i> Тураах икки саыл икки. <i>М. Горький.</i> Барабыай оюто. <i>Испания остуоруяата.</i> Дъээбэлээх Педро. <i>Индия остуоруяата.</i> Ус кыныл көмүс статуэтка</p>		
--	--	--

Литературнаий өйдөбүллэринэн члэ

<p>Үйткөрлийн члэ: Ийээдийн — улуу Россия. Сахабыт сирэ — араас омук, араас күлтүүра алтынбыта. Литератураар дөвөрдөнүүлара — норуоттар сомо болонүүлара. Олорор мутуккун көрдимэ. Айымнылар: <i>Суорун Омоллоон.</i> Тымны муона. <i>Р. Баатараайыскай.</i> Энэлээх куобах. <i>П. Тобуруокан.</i> Попугай араатар. <i>П. Одорусов.</i> Тыннаахтар</p>	<p>Саха уонна Россия норуоттарын тылышан уус-урган айымныларын кыра кээмэйдээх көрүнгнэрэ. Айымны көрүнгнэрэ: кэпсээн, хоноон, остуоруяа. Кэпсээнинэн уонна хоноонунан тыл. Айымны тиэмэтэ. Айымны сүрүн санаата.</p>	<p>Бынаарын. Айымны көрүнгнэрин: кэпсээн, хоноону, остуоруяаны, о.д.а. өйдөөн бынаарар. Литературоведение терминнэрин өйдүүр. Кэпсээнин. Кыра кээмэйдээх норуот тылышан уус-урган айымныларын, көрүнгнэрин уратыларын арааран кэпсиир.</p>
--	---	--

<p>умнубат сыллара.</p> <p><i>C. Тимофеев.</i> Эйэ, дъол иин.</p> <p><i>C. Руфов.</i> Валерка — собуруу дойдуга.</p> <p><i>Амма Аччыгыйа.</i></p> <p><i>П.А. Ойуунуский.</i></p> <p><i>M. Тимофеев.</i> Табалар.</p> <p><i>И. Гоголев.</i> Лена.</p> <p><i>P. Баатарайыскай.</i> Ийэ тылбар.</p> <p><i>T. Сметанин.</i> Манчаары.</p> <p><i>Эллэй.</i> Саыл сыны.</p> <p><i>И. Левин.</i> Чэй суута.</p> <p><i>Суорун Омоллоон.</i> Хатынг («Дорообо, төрүт тыям!» кэпсээнтэн бына тардын).</p> <p><i>P. Тобуруокан.</i> Манган маастар.</p> <p><i>И. Федосеев.</i> Сардаана.</p> <p><i>И. Гоголев.</i> От улэтэ.</p> <p><i>K. Уурастыырап.</i> Олус да кэрэ.</p> <p><i>H. Якутской.</i> Ус ини-бии.</p> <p><i>A. Пушкин.</i> Номнугу күнүн буолан.</p> <p><i>A. Пушкин.</i> Кынынгы киэнхэ.</p> <p><i>M. Лермонтов.</i> Гёттеттэн.</p> <p><i>I. Крылов.</i> Куба, сордонг уонна рак.</p>	<p>Айымны сюжета. Айымны дьоруойа. Дьоруой быныыта-майгыта (характера). Уус-ураннык этии нымата. Тэнгнээнийн. Метафора. Омуннаан-дарбатан этии (гипербола).</p>	<p>Тэнгнээнийн. Биир тиэмэлээх, көрүнгнээх араас норуот оствуоруйаларын тэнгнээн ырытар. Араас көрүнгнээх уус-уран айымны уратытын бынаарар.</p> <p>Эбии матырыйаалы туһаны. Литература терминин тылдыгыттан уус-уран нымма араанын: тэннээнийн, сирэйдээнийн, метафора, омуннаан-дарбатан этии ёйдөбүллэрин булар.</p>
---	---	---

Айар үлэ

<p>Үйтых өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литературабыт — баџа баайбыт. Ийэ тыл — норуот тынына. Уран тыл умсугутар, хомоёй тыл холбуур. Хомоёй тыллаах хоноон барахсан. Аба саастаахтарга кынамны — ытык иэс.</p>	<p>Айар үлэбэ тиэкис ис номојун ырытыы, бынаары. Уус-уран айымныга олоуран бэйэ тиэкинин айыы. Тиэкистэн араас оруолу үөрэтий. Аафыы дэгэт нымалара (жест, мимика, интонация). Оруолунан аафыы, инсценировка. Тиэкис араас көрүнгүн онгуруу: тылынан ойуулааын, кэпсээнин араас көрүнэ (силили, талан, кылгатан, уустаан-ураницаан, айымнылаахтык). Тылынан ойуулааын. Тылынан ойуулааынгы бына тардыны бынаары. Бына тардыы ис хоноонун биэрэр тыллар, тыллар ситимнэрэ. Өйтөн тылынан ойуулааын. Өйтөн тылынан айыыга айымны тиэмэтийн биэрий (ааптар этиэн баџарбыт санаата). Айымны сүрүн санаатын бынаары (ааптар сүрүн санаата). Тыл этиигэ этигэн нымалар. Тыл этиитин тутула. Өйтөн тылынан айыы презентацията.</p>	<p>Айымныны турооруу. Уус-уран айымныны чаастарынан, оруолларынан туроорууга кыттар. Араас уус-уран нымалары туһанан, көрөөччүгэ дьоруой уобараанын, ааптар уонна айымны сүрүн санааларын туһанан истээччигэтириэрдэр.</p> <p>Суруйуу. Бэриллибит тиэмэбэ ейтөн айан суруйар.</p> <p>Инитиннэрийн. Айар үлэтийнэн кылааска, атын да тэрээхиннэтыл этэр.</p>
--	---	--

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТИН МАТЕРИАЛЬНАЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫЙЫ

№	Материалынай-технический тэриллэр	Ахсаана	Хос бываарын
Библиотекийн шуондатын			
1.	<p>Саха начаалынай оскуолатын 1—4 кылаастарыгар аналлаах «Литературный язык» үүрэх предметигээр үүрэгтэр-методической кэмпилийж:</p> <p>Литературный язык 1—4 кылааска үүрэтийн суринчур бырагыраама.</p> <p>«Литературный язык» предмети 1—4 кылааска үүрэгтэр учебниктар.</p> <p>«Литературный язык» предмети үүрэтийг 2—4 кылааска «Бэйэ язар кинигээтэ», 1—4 кылааска «Үлэ тэтэрээтэ», «Аяар тэтэрээт», «Бэйэни бэрэбиэркэлэнэр тэтэрээт» эбии үүрэх босуобуйалара.</p>	<p>Д К К, П</p>	<p>Кылаас библиотекийн шуондатыг гар РФ уонна СР Үүрэбин министристибэлэрэ көнгүллээбит үүрэнэр учебниктарын испиинэгэ, ыйар-кэрдэр, нуормалыны докумуоннаар киирэллэр.</p> <p>Эбии матырыяаал бынтынан үүрэх босуобуйатын бэчээттийргэ быраалтаах издательство таарабыт босуобуйалара тунааныллаллар. Бэйэ язарыг гар талыллыбыт айымнылар киирэллэр. Аяар тэтэрээккэ суругунан аяар дьоцуру сайыннарыга аналлаах үлэ көрүннэрэ торумнаналлар. Бэйэни бэрэбиэркэлэннигэ предмети үүрэтий түмүгүн ингэриинин хонтуруолланыг гар ыйытын уонна сорудах хомуурууньуга ананар.</p>
	<p>Уус-урал кинигэлэр.</p> <p>«Олонхо эйгээтэ» серия кинигэлэрэ.</p> <p>Үүрэх электронный босуобуйалара.</p> <p>Тылдынтар (литература сахалын терминэ, бываарылаах, синоним, антоним, омоним, сомоёо домох, о.д.а.).</p> <p>Обоо аналлаах сахалын энциклопедиялар.</p> <p>Билиини-көрүүнүү кэнэтэр (научный-познавательный) кинигэлэр:</p> <p>1. Билиини дирингээтэр серия: «Тиэргэннээви зоопарк», «Айылба доботтор», «Дыл кэмнэрэ», «Бишиги бииргэ олоробут», «Ытык сирдэр», «Айылба дыктилэрэ», «Ытык дьоммут», «Дьокуускай — Саха сирин киин куората», «Саха сирэ уонна Россия».</p> <p>2. «Саха Республикатын норуоттарын официальный символлара уонна национальный быраанынныктара» серия: «Ыныах», «Бакалдын», «Сабантуй», «Төрөөбүт тыл күнэ», «Олонхо күнэ», «Хомус күнэ».</p> <p>3. «Сахам сирэ суруйааччы айымнытыг гар» уус-урал кинигэ серията.</p> <p>«Литературный язык» үүрэх предмети 1—4 кылааска үүрэтийн тунаануучууталга аналлаах методической босуобуйяа.</p> <p>СР Национальный оскуолаларын чинчийэр институт «Бастакы үктэл», «Итии кыната» научный-методический суронааллара.</p>	<p>К К К, Ф К К, Ф К, Ф К, Ф К, Ф К, Ф Д Д</p>	<p>Литературный обзоры СР үлэбэ тунаайыллар.</p>
Көрдөрөр-инициаторын босуобуйалар			
2.	<p>Суруйааччылар мэтириэттэрэ, хаартыскалара.</p> <p>Истиэнэбэ ыйанар таблицалар.</p> <p>Үерэнээччигэ тус сорудахтаах карточкалар.</p> <p>Айымны ис хохонуунан сюжеттаах хартыналар.</p> <p>Саха худооннуктарын үлэлэринэн альбом-серия.</p>	<p>Д Д К, Ф Д, Ф Д</p>	<p>СанПиН ирдэбильлэригээр сөп түбэхэллэр.</p> <p>Биирдийлээн, бөлөбүнэн үлэни хааччийарга аналлаах.</p>

	Аудиозапистар. Сахалын уус-уран кийнэлэр. «Саха сирин суруйааччылара — ожолорго», «Саха сирин учуонайдара — ожолорго». Слайдалар (диапозитивтар): «Суруйааччы олоо, аяар-улэтэ».	Ф, Д Д Д Д	
Оонньуулар уонна оонньуурдар			
3.	Уус-уран айымны ис хохонунан оствуол оонньуулара. Уус-уран айымнынан инсценировка туроурууга куукула тыяатыра.	К, Ф К, Ф	
Кабинет техническай тэриллэрэ			
4.	Кылаас дуоската (таблицаны, постеры, хартыынаны сыңыаарар тэриллэрдээх). Компьютер. Проектор арааха. Сибээс араас көрүнгэ (<i>оскуола ихинээбүү ситим, интернет</i>). Сканер. Принтер (струйнай, лазернай). Копиялышыр аппарат. Экран. Видеоплейер, ДВД-плейер. Телевизор. Магнитофон, видеомагнитофон. Цифровой фотоаппарат, видеокамера. Интерактивный дуоска. Учуутал оствуола (тумбалаах). Үөрэнээччи оствуола, олоппоно. Кинигэ долбуура. Кинигэ уураг подставка.	Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д К Д К	150×150 см кырата суюх кээмэйдээх. 72 см улахан диагоналлаах.

**ПРИМЕРНАЯ ПРОГРАММА ПО КУРСУ
«КУЛЬТУРА НАРОДОВ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)»
1–4 классы**

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Общая характеристика учебного курса

Формирование культуроведческой компетенции является одним из важнейших средств духовно-нравственного развития личности и овладения системой общечеловеческих ценностей.

Примерная программа курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» призвана обеспечить реализацию «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России», принятой в качестве методологической основы разработки и реализации федерального государственного образовательного стандарта общего образования; проекта Концепции развития поликультурного образования в Российской Федерации.

Российская Федерация — многонациональная страна, где проживают представители более 160 национальностей. Республика Саха (Якутия) — субъект России, имеющий многовековой опыт совместного проживания более 120 национальностей, является по этническому составу жителей небольшой моделью России.

Важной особенностью поликультурного образования Российской Федерации становится стремление в мировое культурное и образовательное пространство с сохранением национального своеобразия. В Законе Российской Федерации «Об образовании» провозглашается об «единстве федерального культурного и образовательного пространства, защите и развитии системой образования национальных культур, региональных культурных традиций и особенностей в условиях многонационального государства; содержание образования должно обеспечивать интеграцию личности в национальную и мировую культуру».

В «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России» структурированы 3 ступени формирования российской гражданской идентичности: 1) взаимоотношения в семье проецируются на отношения в обществе и составляют основу гражданского поведения человека; 2) осознанное принятие личностью традиций, ценностей, особых форм культурно-исторической, социальной и духовной жизни его родного села, города, района, региона через такие понятия как «Отечество», «родная земля», «родной язык», «моя семья и род» и др.; 3) принятие культуры и духовных традиций многонационального народа России.

Содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» соответствует структуре идентичности, приведенной в Концепции. Курс структурирован по ступеням образования: начальная (1–4 классы) и основная (5–9 классы). Особое значение в начальной школе приобретает развитие и воспитание личности, знающей культуру своего народа и уважающей культуру других народов, формирование потребности сохранять и развивать языки и культуру коренных народов Республики Саха (Якутия). Логика изучения курса построена по конструктивному принципу «от знания культуры родного народа к пониманию культуры народов совместного проживания, к освоению ценностей русской и мировой культур», отраженному в Концепции обновления и развития национальных школ Якутской-Саха ССР (1991).

Целью курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе является формирование этнокультурных компетенций как непременного условия успешной социализации, заключающейся в развитии умений жить в поликультурном мире.

Задачи курса:

- **освоение** базовых национальных ценностей на основе духовной и материальной культуры своего народа как неотъемлемой части российской и общечеловеческой культуры;
- **формирование** базовых знаний об этнической культуре своего народа и культуре народов совместного проживания;
- **умение** соблюдать традиции, обычаи родного народа; описать себя как представителя народов Севера, Якутии, России; представлять культуру своего народа в условиях межкультурного общения;
- **воспитание** позитивного отношения к культуре других народов; проявление терпимости, понимания и сотрудничества с людьми иной культуры, национальной принадлежности, верования.

Место учебного курса в учебном плане

Для реализации Концепции обновления и развития национальных школ Якутской-Саха ССР с 1992—1993 учебного года в базовые учебные планы якутской школы с родным (нерусским) языком обучения впервые был введен цикл новых предметов «Якутская культура»: «Ураанхай саха обого» (Дитя племени саха) в начальных классах, «Төрүт культура» (Национальная культура коренных народов), «Кыыс Кую», «Үрүн Уолан» (программы подготовки девушек и юношей к жизни) с 7 по 11 классы, «Русская национальная культура» в 8—9 классах, «Мировая художественная культура» в 10—11 классах. В учебные планы якутских классов со смешанным языком обучения — предмет «Национальная культура (коренных) народов Якутии» с 1 по 11 классы, «Русская национальная культура» в 8—9 классах, «Мировая художественная культура» в 10—11 классах. В русскоязычных школах с 1 по 11 классы были введены предметы «Русская национальная культура», в 1—9 классах «Национальная культура (коренных) народов Республики Саха», в 10—11 классах «Мировая художественная культура».

Базисный учебный план Республики Саха (Якутия), утвержденный постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) от 30 июня 2005 г. №373, разработан на основе Федерального базисного учебного плана Российской Федерации 2004 г. Состоит из трёх компонентов: инвариантного — федерального и вариативных (с точки зрения федеральных документов) — регионального (национально-регионального) и компонента образовательного учреждения. Предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» относится к обязательным предметам региональной компетенции и вводится для образовательных учреждений с русским и родным (нерусским) языком обучения в объеме 1 час в неделю с 1 по 11 классы.

Новый предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» по содержанию и технологии обучения расширяет и углубляет предыдущие предметы «Культура коренных народов», «Национальная культура коренных народов Якутии» (1992 г.), имеет интегрирующий, обобщающий характер.

Базисный учебный план начального общего образования в условиях реализации федеральных государственных образовательных стандартов состоит из двух частей: обязательной части и части, формируемой участниками образовательного процесса, включающей также внеурочную деятельность, осуществляющую во второй половине дня.

Изучение учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» не предусмотрено в обязательной части базисного учебного плана начального общего образования.

Изучение курса организуется в рамках учебных (урочных) и внеурочных часов, предусмотренных в части базисного учебного плана, формируемой участниками образовательного процесса. Курс рассчитан на 34 часа (по 1 ч в неделю), реализуемых в учебной (урочной) или во внеурочной деятельности с учётом выбора участников образовательного процесса.

Рекомендуемые модели: 1 вариант — **учебная (урочная) деятельность.** Изучение курса может быть организовано как учебный предмет в рамках учебных часов, предусмотренных в части базисного учебного плана, формируемой участниками образовательного процесса.

2 вариант — **предметные модули.** В учебной (урочной) деятельности изучению курса может содействовать интегрированное обучение, которое реализуется за счёт введения модульной организации учебного материала: а) внутрипредметные модули; б) межпредметные модули — через интеграцию нескольких учебных предметов: родные, русский языки; родная, русская литература, изобразительное искусство, технология, музыка, физическая культура.

3 вариант — **внеурочная деятельность.** В рамках внеурочной деятельности курс может быть организован за счёт часов, отведённых на внеурочную деятельность, в форме кружков, студий, факультативных занятий, клубов по интересам, через проведение воспитательных мероприятий (праздников, викторин и др.) и т.д.

Результаты изучения учебного курса

В результате изучения курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе должны быть достигнуты определенные результаты.

Личностные результаты отражаются в индивидуальных качественных свойствах учащихся, которые они должны приобрести в процессе освоения учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)»:

признание ценности:

- традиционной этнокультуры как результата творчества народа и его стремления жить в гармонии с окружающей природой;
- уважительного отношения к культурной самобытности народов, населяющих республику, как важнейшего условия развития диалога культур и разрешения противоречий;
- культуры каждого народа вне зависимости от численности и места проживания;
- культурного разнообразия в качестве источника и фактора культурного обогащения общества;
- поликультурной среды, межкультурного общения и диалога культур (взаимодействие, взаимовлияние, взаимопроникновение) как условие саморазвития личности и как явление социальной нормы гражданского общества;

развитие умений:

- соблюдать традиции родного народа в повседневной жизни и специально организованных этнокультурных мероприятиях (ысыах, обряды и т.д.);
- самоидентифицировать себя как представителя этноса, Республики Саха (Якутия) и гражданина России;
- описать себя как представителя народов Севера, Якутии, России;
- ставить приоритеты ценностной ориентации на универсальные общечеловеческие гуманистические ценности: уважение к себе, к окружающим, к природному и социальному миру.

Метапредметными результатами изучения «Культуры народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе являются:

- умение ставить цели, планировать проектную деятельность на основе культуро-ведческого материала;
- проведение коррекции ошибок по отношению к выполнению обрядов, исполнению традиционных правил;
- оценка качества культуро-ведческих знаний, умений и навыков;
- способность к коллективной этнокультурной деятельности (участие в национальных праздниках и т.д.);
- умение вести себя и соблюдать традиции в условиях «иных» этнокультур;
- умение работать в парах, группе, коллективе;

- умение учитывать особенности этикета народов Якутии и России в условиях диалога;
- готовность к пониманию и сотрудничеству с людьми, различающимися по внешности, языку, убеждениям, обычаям и верованиям;
- умение представлять культуру своего народа в условиях межкультурного общения на уровне республики и России.

Предметными результатами изучения «Культуры народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе являются:

- формирование способности к описанию себя как представителя этноса через овладение специально-понятийным аппаратом;
- формирование первоначальных представлений о культурном, языковом многообразии республики через ознакомление с жанрами фольклора, народным пением, музыкой, самобытными традициями народов в повседневной жизни, в календарных обрядах;
- умение работать с разными источниками информации о культуре народов республики и России — учебной, художественной, научно-популярной, справочной литературой, со словарями, атласами, картами;
- овладение и использование специально-понятийным аппаратом, помогающим описывать поликультурную среду республики в целом;
- формирование логических действий учащихся через развитие следующих мыслительных операций:
 - конкретное сравнение (на примере быта, одежды, танцев народов Якутии и т.д.);
 - анализ, синтез (на примере национальной одежды, игр, игрушек, национальной кухни и т.д.);
 - классификация (на примере родственных отношений в семье, коренных народов республики, видов народного прикладного искусства и т.д.);
 - обобщение (на примере места жительства, республики, принадлежности к этносу и т.д.);
 - доказательство (на примере особенностей природных условий жизни и т.д.);
 - развитие умения составлять представления, модели знаково-символическими средствами культуры народов республики (коновязь, якутская лошадь, северный олень, чум и др.).

Содержание начального общего образования по учебному курсу

Основное содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» представлено следующими содержательными линиями: «Народы Республики Саха (Якутия)», «Материальная культура народов Республики Саха (Якутия)», «Духовная культура народов Республики Саха (Якутия)», «Республика Саха (Якутия)». Такое построение программы допускает варианты структурирования содержания учебников, распределение учебного материала и времени для его изучения.

Народы Республики Саха (Якутия). Понятие народ, коренные народы республики. Места компактного проживания якутов, эвенов, эвенков, юкагиров, долган, чукчей, русских и других старожилов. Другие народы, населяющие республику (украинцы, буряты, белорусы и др.).

Семейные отношения. Мои родители, роль отца и матери в семье. Воспитание детей в семье. Почитание людей старшего поколения. Семейные ценности. Организация жизни в семье: трудовые обязанности, семейные праздники, досуг. Взаимоотношения между членами семьи. Составление древа жизни предков. Наши ближайшие соседи, их семьи.

Материальная культура народов Республики Саха (Якутия). Традиционное хозяйство народов Республики Саха (Якутия). Основные виды хозяйственной деятельности народов республики: охота, рыболовство, собирательство, скотоводство, коневодство, оленеводство.

Хозяйство моего народа. Домашнее хозяйство моей семьи. Домашний скот — богатство и благополучие народа.

Жилища народов Республики Саха (Якутия). Названия традиционных жилищ коренных народов Республики Саха (Якутия), их устройство, строение. Особенности зимних и летних жилищ народов. Традиции в выборе места и особенностей расположения жилища. Внешнее и внутреннее устройство жилища. Домашняя утварь. Очаг, его устройство, понятие «дух» огня.

Одежда народов. Традиционная одежда народов Якутии, их сходство и отличие. Виды и особенности одежды моего народа. Элементарные понятия о технологии выделки шкур, меха. Уход за меховой обувью и одеждой, их хранение.

Народные промыслы. Виды декоративно-прикладного искусства. Традиционные промыслы коренных народов Республики Саха (Якутия). Орнаменты, используемые для украшения одежды, обуви, предметов быта, их названия, смысл и предназначение. Известные народные мастера и художники. Традиционные виды декоративно-прикладного творчества.

Национальная кухня народов. Традиционная кухня народов Якутии. Сезонные национальные блюда. Национальная кухня моего народа. Сведения о технологии изготовления некоторых национальных блюд.

Национальные игры народов. Национальные игры и игрушки. Виды игр (настольные, подвижные и др.). Игрушки, их виды и изготовление.

Духовная культура народов Республики Саха (Якутия). Традиции, обычаи и обряды. Особенности традиционных верований народов Якутии и их типологическая общность. Отношение коренных народов республики к природе. Понятие о духах природы. Обычаи и обряды народов. Праздники народов Республики Саха (Якутия): ысыах, эвнэк, шахадыбэ и др. Религиозные праздники (Рождество, Пасха, и др.).

Устное народное творчество. Фольклор в жизнедеятельности коренных народов Якутии. Жанры устного народного творчества народов Республики Саха (Якутия). Героический эпос. Олонхо. Народные сказители, знатоки фольклора, исполнители эпических песен.

Музыкальная культура народов Якутии. Национальные музыкальные инструменты. Песенный фольклор, народные жанры. Песни-импровизации. Хороводные песни народов Якутии («Хэде», «Осуокай», «Хейро», «Лондол» и др.), источники их возникновения. Разнообразие мотивов хороводов. Музыкальная культура моего народа. Певцы, артисты, композиторы народов Якутии.

Литература народов Якутии. Общее понятие о литературах народов Республики Саха (Якутия). Детские писатели народов Якутии, их произведения. Республиканские газеты и журналы для детей. Детское творчество.

Республика Саха (Якутия) — субъект Российской Федерации. Россия — многонациональная страна. Москва — столица России. Якутск — столица Республики Саха (Якутия). Понятие о символике Российской Федерации, Республики Саха (Якутия): герб, флаг, гимн. Государственная структура Российской Федерации: президент, Федеральное собрание, правительство Российской Федерации. Государственная структура Республики Саха (Якутия): президент, Государственное собрание (Ил Түмэн) Республики Саха (Якутия), правительство Республики Саха (Якутия). Улусы, центры улусов республики. Государственные и всенародные праздники.

ПРИМЕРНОЕ ТЕМАТИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

(1 ч в неделю, всего 135 ч)

Тематическое планирование	Характеристика деятельности учащихся
	Народы Республики Саха (Якутия)
Народы Республики Саха (Якутия). Коренные народы республики, русские и другие старожилы. Другие народы, населяющие республику (украинцы, буряты, белорусы и др.). Ознакомление с народами (по выбору, с учётом места проживания). Живущие в посёлке, городе люди разной национальности, характерные особенности их быта. Уважительное отношение к своему и другим народам — культурная норма (8 ч).	<p>Сравнивать и различать характерные особенности культуры народов республики.</p> <p>Извлекать (по заданию учителя) необходимую информацию из дополнительных источников (энциклопедии, справочники) о народах, населяющих республику, и обсуждать полученные сведения.</p> <p>Выступить с устным сообщением о родном народе с ИКТ-поддержкой.</p> <p>Моделировать ситуации, касающиеся отношения школьников к представителям других народов, их языкам, традициям.</p> <p>Разыгрывать воображаемые ситуации общения с носителями других языков.</p> <p>Практическая работа с картой и глобусом: показывать территорию России и Якутии, места проживания коренных народов.</p>
Семейные отношения. Мои родные. Мои родители, роль матери и отца в семье. Наша фамилия. Семейное древо (составление). Мои предки. Термины родства у народов Якутии. Семейные ценности: ценность материнства, отцовства, детства, преклонного возраста. Взаимопомощь и поддержка в семье. Любовь и согласие в доме — залог семейного благополучия, счастья. Семейные праздники и традиции. Уважение старших. Положительные примеры в семье. Наши ближайшие соседи, их семьи, дети, занятия и работа (13 ч).	<p>Подготавливать рассказы о своей семье, домашних обязанностях.</p> <p>Знакомиться по словарям личных имён и фамилий со значениями имён и фамилий своей семьи (рода), семей соседей, знакомых других национальностей.</p> <p>Приводить примеры заботы о младших членах семьи, престарелых и больных.</p> <p>Искать материалы с использованием ИКТ-технологий для составления семейного древа.</p> <p>Собирать материалы на основании бесед с родными, друзьями семьи о семейных праздниках и традициях.</p> <p>Рассказывать друг другу о семейных традициях, проявлять к ним уважение.</p> <p>Практическая работа: составлять вместе со старшими членами семьи, родственниками, местными жителями родословное древо семьи на основе бесед с ними о поколениях в семье.</p> <p>Моделировать ситуации, требующие общения и взаимной ответственности в семье.</p> <p>Принимать участие в учебной игре «Кто мой сосед?»</p>
Материальная культура народов Республики Саха (Якутия)	
Традиционное хозяйство народов Республики Саха (Якутия). Основные виды хозяйственной деятельности народов Республики Саха (Якутия): охота, рыболовство, собирательство, оленеводство, скотоводство, коневодство. Хозяйство моего народа. Домашнее хозяйство моей семьи. Моё любимое животное. Уход за домашними животными. Моя помощь в уходе за домашними животными. Домашний скот — богатство и благополучие народа. (10 ч).	<p>Сравнивать и различать виды традиционного хозяйства народов Якутии (на примере своей местности).</p> <p>Готовить рассказы о домашнем хозяйстве, занятиях людей в родном селе (городе).</p> <p>Выступить с сообщением о ведении домашнего хозяйства родного народа, своей семьи.</p> <p>Представлять примеры заботливого ухода за животными в доме.</p>
Жилища народов Республики Саха (Якутия). Традиционные жилища народов Якутии и их названия. Особенности зимних и летних жилищ. Традиционное жилище моего народа. Внешнее и внутреннее устройство национального жилища моего народа. Мой родной дом. Наш двор. Домашняя	<p>Наблюдать за устройством жилья народов Якутии.</p> <p>Характеризовать традиционное жилище народов республики (на примере своей местности).</p> <p>Сравнивать и различать зимнее и летнее жилище; внешнее и внутреннее устройство национального жилища родного народа.</p> <p>Находить дополнительную информацию о типах жилищ, домашней утвари с использованием средств</p>

<p>утварь, старинная и современная. Очаг, понятие «дух» огня. Уход за домом, домашний труд. Моя помощь в домашней работе (7 ч).</p> <p>Одежда народов Республики Саха (Якутия). Традиционная одежда народов Якутии, их сходство и отличие. Виды и особенности одежды моего народа. Выделка шкур, меха. Моя помощь. Уход за меховой одеждой и обувью (6 ч).</p>	<p>ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.</p> <p>Практическая работа: составить схему своего жилища с использованием средств ИКТ.</p> <p>Рассказывать о роли одежды на Севере.</p> <p>Обнаруживать сходство и различие внешнего вида, характерных особенностей традиционной одежды народов Якутии.</p> <p>Участвовать в групповой работе по подготовке сообщения о традиционной одежде одного из народов Якутии; изготавливать (по возможности) национальный костюм или его элементы.</p> <p>Исследовать (наблюдать, сравнивать, сопоставлять) способы обработки выделки шкур и меха.</p> <p>Искать информацию об уходе за одеждой с использованием средств ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.</p>
<p>Народные промыслы народов Якутии. Виды декоративно-прикладного искусства народов Якутии.</p> <p>Традиционные промыслы коренных народов Республики Саха (Якутия).</p> <p>Национальные орнаменты и узоры, используемые для украшения одежды, обуви, предметов быта, их названия.</p> <p>Знакомство с творчеством народных умельцев и мастеров своего села, улуса, города. Встреча с ними.</p> <p>Мастера ювелирного искусства.</p> <p>Известные художники республики (7 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать виды декоративно-прикладного искусства.</p> <p>Практическая работа: участвовать в изготовлении национальных орнаментов и узоров одного из народов (по выбору).</p> <p>Узнавать произведения народных мастеров Якутии.</p> <p>Составлять выступления о творчестве мастеров своего села, города с использованием средств ИКТ.</p>
<p>Национальная кухня народов Республики Саха (Якутия). Продукция скотоводства, оленеводства, охоты, рыболовства, собирательства.</p> <p>Особенности национальной кухни народов Республики Саха (Якутия).</p> <p>Национальные блюда моего народа. Мои первые рецепты (8 ч).</p>	<p>Различать продукцию скотоводства, оленеводства, охоты, рыболовства, собирательства, описывать их применение в национальной кухне.</p> <p>Характеризовать основные особенности национальной кухни народов республики (по выбору).</p> <p>Сравнивать и различать названия национальных блюд по их видам: мясные, рыбные, молочные.</p> <p>Практическая работа: ознакомить с блюдом своего народа с демонстрацией рецепта его изготовления.</p>
<p>Национальные игры народов Республики Саха (Якутия).</p> <p>Национальные игры и игрушки. Мои любимые игрушки.</p> <p>Виды игр (настольные, подвижные игры и др.) Национальные игры моего народа.</p> <p>Игрушки из природных материалов.</p> <p>Изготовление национальных игрушек.</p> <p>Игрушки для девочек и мальчиков. (8 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать виды национальных игр народов.</p> <p>Выявлять связи сезонных народных игр с особенностями того или иного времени года.</p> <p>Участвовать в национальной игре.</p> <p>Практическая работа: изготавливать игрушки в национальных костюмах, из природных материалов.</p> <p>Составить модель народной игрушки с использованием средств ИКТ.</p>
Духовная культура народов Республики Саха (Якутия)	
<p>Традиции, обычаи и обряды народов Якутии. Бережное отношение к природе. Понятие о духах стихий природы.</p> <p>Поклонение солнцу. Почитание огня: роль огня в жизни народов Севера, истоки возникновения поклонения огню. Нравственные заповеди народа.</p> <p>Благопожелания. Воспевание природы в народных хороводных танцах, сочинение стихов.</p> <p>Народные праздники: ысыах, бакалдын, эвинэк, шахадыбэ. Религиозные праздники (Рождество, Пасха и др.).</p> <p>Рождение новой семьи, свадьба, рождение ребёнка, крестины, новоселье. Их значение и обряды.</p>	<p>Узнавать из бесед со старшим поколением сведения об отношении коренных народов к природе, обычаях и обрядах и обсуждать полученные сведения.</p> <p>Обмениваться мнениями, полученными в ходе бесед со старшими членами семьи, земляками о нравственных заповедях, обычаях, праздниках народов, населяющих республику.</p> <p>Находить эти сведения в справочной и дополнительной литературе.</p> <p>Сравнивать и различать народные и религиозные праздники.</p> <p>Выступить с устным сообщением с ИКТ- поддержкой.</p>

Слушание благословений разного рода, разучивание, исполнение (20 ч).	
Устное народное творчество народов Якутии. Понятие «фольклор». Жанры устного народного творчества коренных народов Республики Саха (Якутия): сказки, пословицы, поговорки, загадки, скороговорки. Знакомство с эпосом народов, олонхосуты (15 ч).	Уметь различать жанры устного народного творчества. Практическая работа: подбирать в творчестве народов республики пословицы, поговорки по определенной тематике (н-р, дружба народов и др.) Уметь определять и различать эпические произведения народов.
Музыкальная культура народов Якутии. Детский песенный фольклор. Хороводные танцы народов Республики Саха (Якутия) — онуокай, хоровод, хээдъэ, лондол, хэйро, гасигор. Своеобразие их содержания и особенности исполнения. Музыкальные инструменты народов Якутии. Музыкальная культура моего народа: музыкальные инструменты, детский песенный фольклор. Прослушивание игры на национальных инструментах. Певцы, артисты, композиторы (9 ч).	Различать и узнавать музыкальные инструменты, хороводные танцы народов республики. Уметь их сравнивать. Уметь слушать игру на музыкальных инструментах. Уметь представлять музыкальную культуру своего народа с использованием музыкальных инструментов, через исполнение музыкального номера. Извлекать (по заданию учителя) необходимую информацию из дополнительных источников о певцах, артистах, композиторах республики.
Литература народов Якутии. Детские писатели Якутии, их произведения. Республиканские газеты, журналы для детей. Знакомство с рубриками газет и журналов. Свои рассказы, сочинения (10 ч).	Узнавать детских писателей Якутии и их произведения. Характеризовать особенности прослушанного художественного произведения. Сопоставлять свои сочинения (н-р, о времени года) с похожими описаниями в творчестве писателей Якутии. Искать информацию с использованием средств ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.
Республика Саха (Якутия) — субъект Российской Федерации	
Россия — многонациональная страна. Москва — столица Российской Федерации, Якутск — столица Якутии. Понятие о символике: флаг, герб, гимн Российской Федерации, Республики Саха (Якутия). Президент Российской Федерации — глава государства. Федеральное собрание. Президент Республики Саха (Якутия) — глава республики. Государственное собрание «Ил Тумэн». Улусы, центры улусов республики. Работа с картой. Государственные и всенародные праздники России. Праздники, отмечаемые в республике. Очная или заочная (с помощью ИКТ) экскурсия по Москве и Якутску (14 ч).	Объяснять символический смысл основных изображений Государственного герба, флага России, Якутии, узнавать их среди других гербов, флагов (с помощью учителя). Практическая работа с текстом Государственных гимнов России и Якутии: слушать гимны, декламировать их тексты. Практическая работа с картой: показывать местонахождение Москвы, Якутска на карте России; родного улуса на карте Якутии. Собирать материал на основании бесед, дополнительной информации о праздничных днях России. Сравнивать и различать государственные и национальные праздники. Участвовать в праздниках совместно с близкими и родными.

**РЕКОМЕНДАЦИИ ПО МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ
УЧЕБНОГО КУРСА**

Наименование объектов и средств материально-технического обеспечения	Количество	Примечания
Библиотечный фонд		
Примерная программа по курсу «Культура народов Республики Саха (Якутия)». 1—4 классы.	Д	В программе определены цели начального обучения по культуре народов Республики Саха (Якутия); рассмотрены подходы к структурированию учебного материала и к организации деятельности учащихся; представлены результаты изучения предмета; основное содержание курса, тематическое планирование с характеристикой основных видов деятельности учащихся; описано материально-техническое обеспечение образовательного процесса.
Учебные пособия: Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 1 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 2 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 3 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 4 класс.	К	Учебные пособия содержат занимательный развивающий характер. Выполняя задания, ученики анализируют, объясняют, сопоставляют, группируют и делают выводы. Методический аппарат учебных пособий позволяет организовать систематическое повторение. В учебные пособия включены разнообразные задания для работы в парах и группах. В содержание учебных пособий включены задания для диагностики («Проверь себя»).
Культура народов Республики Саха (Якутия). Тестовые задания.	К	В пособии даны разнообразные тестовые задания по всем разделам курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)». Они предназначены для совершенствования, проверки и контроля осознанности первоначальных представлений знания о жизни и быте каждого народа, его занятиях, народных традициях, также о природе, животных, окружающем мире ребёнка и формирующихся у учеников УУД. Задания можно использовать на занятиях по культуре, так и для индивидуальной работы дома.
Методическое пособие «Культура народов Республики Саха (Якутия)».	Д	Пособие содержит рекомендации по проведению уроков, раскрывает особенности работы с учебниками, включает систему планирования уроков, задания к каждой теме.
Справочная литература для учителя и др., обеспечивающая изучение/преподавание учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)». Учебно-наглядные пособия. Специальные дополнительные пособия для учителей и литература, предназначенная для оказания им информационной и методической помощи. Научно-популярные книги, содержащие дополнительный познавательный материал развивающего характера по различным темам учебного предмета.	Д Ф/Д Д Д	— нормативные документы, регламентирующие права ребёнка, взрослого в области сохранения и развития культуры народа (Конвенция о правах ребёнка; Конституция Российской Федерации; Конституция (основной закон) Республики Саха (Якутия); Закон Российской Федерации «Об образовании»; Закон Республики Саха (Якутия) «Об образовании»; Закон Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка» и др.) Наглядные пособия в виде таблиц и плакатов — Д., формата А4 — Ф. Научно-методические журналы «Бастакы үктэл», «Иитии қыната», «Таткачирук». 1) Серия познавательных книг для детей младшего школьного возраста «Национальные праздники народов Республики Саха (Якутия)»: «Ыныах», «Бакалдын», «Сабантуй», «Олонхо күнэ», «Хомус күнэ», «Төрөөбүт тыл күнэ» и др. «Официальная символика и праздники Республики Саха (Якутия)». 2) Серия научно-познавательных книг для детей среднего и старшего возраста «Якутия — сокровищница уникальных языков и культур»:

Энциклопедии по культуре, справочные издания Альбомы по культуре. Книги о культуре.	P	«Русский язык и культура». «Язык и культура саха». «Эвенкийский язык и культура». «Эвенкийский язык и культура». «Чукотский язык и культура». «Долганский язык и культура». «Юкагирский язык и культура».
	D	«Бытык сирдэр». «Айылба дъиктилэрэ». «Бытык дъоммут». «Саха сирин улуустара». «Якутск — столица Республики Саха (Якутия)». «Якутия в истории России» и др.
Информационно-коммуникативные средства		
Мультимедийные обучающие программы. Электронные учебники. Видеофильмы, соответствующие тематике. Слайды (диапозитивы). Мультимедийные (цифровые) образовательные ресурсы.	D K D D D	— дополнительные мультимедийные (цифровые) образовательные ресурсы, Интернет-ресурсы (www.sakha.gov.ru/depnarod ; Федеральный информационный портал SakhaNews; www.wikipedia.org www.identity2010.ru и др.), тематически связанные с содержанием предмета и др.
Экранно-звуковые пособия		
Аудиоматериалы. Видеофильмы. Слайды.		
Технические средства обучения		
Классная доска с набором приспособлений для крепления таблиц, картинок.	D	
Музыкальный центр. CD и DVD-проигрыватели.	D D	Центр или аудиомагнитофон с возможностями использования аудиодисков, аудиокассет, CD-R, CD RW, MP 3.
Телевизор. Видеомагнитофон. Диапроектор. Компьютер. Слайд-проектор. Магнитная доска. Экран. Фотокамера цифровая. Видеокамера цифровая.	D D D P D D D D D	С диагональю не менее 72 см. Необходимо иметь в кабинете устройство для затемнения окон. Аудиторная доска с магнитной поверхностью. Со штативом.
Оборудование		
Ученические столы и стулья по количеству учащихся, учительский стол, шкафы для хранения учебных пособий, дидактических материалов и пр., настенные доски для вывешивания иллюстративного материала.	K	Единые оборудование для кабинета начальных классов.
Игры и игрушки		
Куклы в национальной одежде, передающие облик жителей республики, изучаемых народов. Настольные развивающие игры.	D P	

Конкретное количество указанных средств и объектов материально-технического обеспечения учитывает средний расчёт наполняемости класса (25—30 учащихся). Для отражения количественных показателей в рекомендациях используется следующая система символьических обозначений:

Д — демонстрационный экземпляр (1 экз. кроме специально оговоренных случаев);

К — полный комплект (исходя из реальной наполняемости класса);

Ф — комплект для фронтальной работы (примерно в два раза меньше, чем полный комплект, т.е. не менее 1 экз. на двух учащихся);

П — комплект, необходимый для практической работы в группах, насчитывающих по несколько учащихся (6—7 экз.).

ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫН КОНЦЕПЦИЯТА

Бырайылак

1 салаа. Национальный иитэр идеал

Олонхо юу айырын уонна айыры кынын уобараңа киңилии киңини ииттии идеала. Олонхо түн былдыр үөскөэбит айымны. Олонхо юу айыры бухатырыра күн сирин көмүскәэччи, айыры дөнүн арангаччылааччи быннынан арыллар. Айыры дөно айылда, айылда күүхүгөр сүгүрүйэр итэбэлләехтэрэ.

Олонхо олохко көрүү, сиергэ-майгыга ииттии сяала, соруктара үс эйгэнэн тус-туунан бынарыллар. **Маннайы эйгэ.** Тус бэйэ эйгэтэ. **Иккис эйгэ.** Дөн сыйынанын эйгэтэ. **Үнүс эйгэ.** Утары күүс эйгэтэ.

Саха норуота айыры бухатырын уобараңын көнүлгө, сырдыкка тардыңы, үтүөбэ дьульүү идеала оностон, олох бары ыаракаттарын тулуйан, XIX-с үйэ бүтүөр диэри олорон кэлбите.

Кэлиңни кэм идеала. XX-с үйэ сабаланыабыттан, сэбиескэй кэмнэ олонхо сыйяа сүпүтэ, олонхонут ахсаана лаппа абыаабыта.

XX-с үйэ 90-с сылларыгар көнүл лиичинэс (кини) идеала кэлбитинэн ытык өйдөбүлләри билиммээт, сиэри-туому билбэт, тутуспат, уопастыба иннигөр ханык да эбээхинэнэ суох кини уобараңа баар буолбута. Ол эрээри ити кэмнэ Саха Республикаты гар Национальный оскуола концепцията олохко киирэн, саха оскуолатыгар оюну төрөөбүт тылынан үөрэтий, бэйэ култууратыгар, сиэригэр-туомугар сыйыары, ииттии оюу киңилии кини буола улаатарыгар төрүт буолбута.

Оюу олонхону толоруута, олонхону туроруу, дьүүхүү сабаламмыта. Абыаах ахсааннаах да буоллар, оюу тэрилтэтигэр, оскуолаңа олонхо эйгэтэ үөскөэн барбыта.

Билиңни кэм идеала. Иитэр үлэ билингни национальный идеалыгар олонхо юу көстөр сыйаннастар сөөп түбэхэллэр: үрдүк сиэрдээх-майгылаах, туроруммут сяалын ситиһэр гражданин; Аяа дойду дыылбатын, бар дөнүн туруктаах олоңун тус дыылбатын курдук ылынар кини; бэйэтин омугун үтүө үгэхин, сиэрин-туомун билэр, утумнуур, кэлэр көлүөнөбүэ биэрэр кини.

2 салаа. Олонхо ытык өйдөбүлләрэ

Олонхо саха норуота үйэттэн үйэбэ харыстаан илдээ кэлбит ытык өйдөбүлләрин сөнгөрдүбүт айымны буолар. Олор манныктар: **Олох.** Кини аймах бастынг сыйаннаа олох буоларын айыры аймаа уонна абаааы бииһэ утарыта турар өйдөбүлүнэн толороллор. Ону кинилэр охсунар төрүөттэрэ көрдөрөр. **Кини — айыры кинитэ,** хас биирдии кини айыылартан төрүттээх, айыылартан алгыстаах. Ону оюу төрүөбүттэн ингэрэллэр. Олонхо өйдөбүлүнэн хас оюлонор дъахтарга Айырын Хотун унга илиитигэр уол оюу сүрэ — ох саа, хангас илиитигэр кыыс оюу сүрэ — кыптый тутуурдаах кэлэр уонна оюо кут-сүр ингэрэр, аат биэрэр, инникитин үтүө олохко алгыыр. **Үал.** Олонхо юу орто дойдуга кэлбит кини бэйэтин анализ болан ыал буолара дыылда ыяаабын быннынан кэпсэнэр. **Сыйылан.** Олонхо сыйылан утарыта турар икки күүхүнэн бэриллэр. **Дыулуур.** Дыулуурдаах буолуу, үтүөбэ, сырдыкка, кыайыыга дьулүү — олонхо юу айыры дөнүн сүрүн хаачыстыбалара. Сиэр, майгы-сигили сыйаннаанын быннынан үтүөбэ дьулүү айыры дөнүн күүстээх өттө. **Эрэйдэни.** Олонхо юу айыры бухатыры «эрэйи энгэринэн тэлэн», эрэйи-муну туораан үтүөбэ, кыайыыга-хотууга тиййэрэ сиңилии ойууланар. Олонхо үөрэбэ үтүө дьулүүрдаах кини эрэйи чиэстээхтиг туораатаа, үтүөнү үрдүктүк туттаа, сяалын-соругун ситиһэрин, үтүөбэ тии-

йэрин кэрэхэлиир. *Өтөө көрүү, сэрэйши.* Бу экстрасенсорной өйдөөхүн биир көрүнгэ. Манна кинь билгэлиир ханык да уоргана кыттыспат. Үгэс быннытынан түүлүнэн өтө көрүү, көтөр айанынан-сырытынан, өлөрбүт көтөрдөрүн ис уорганнынан билгэлэхин, түгэх өйүнэн сэрэйи буолар. *Дойдуга бэринийлээх буолуу.* Олонхо — дойдуга бэринийлээх буолууну хохуйар айымны. *Үлээ.* Олонхобо олобу тупсарар үлэ уйгулаах олохко тиэрдэрэ сиенилий ойууланар. *Мал-сал.* Олонхобо дьиэ-ут, мал-сал, ихит-хомуос, танас-сап ураты сиэдэрэйэ, ону саха мындырдаан онгороро хохуллар. *Айылбаа.* Олонхобо «куяаар — үс дойду — айылбаа» ситимэ уратытык арыллар. *Айылбаа итэбээл.* Саха айылбаны тыыннаацымытан өйдүүр, онуоха аналлаах угус сиэри-туому тутухар. Онон айылбаа сахаа итэбээл сүннээ, төрдө буолбута. *Уус-урган тыл.* Олонхо тыла — саха уус-урган тылын сөнгөрдөн сыйтиарар кылаата. *Кинь аймак.* Олонхобо орто дойдуга отут үс биис ууна олороро кэпсэнэр. *Сомохолохуу.* Абааны бииин кытары охсуууга орто дойдуга олорор айыры аймаа бэйэ-бэйэлэригээр көмөлөхөллөр.

3 салаа. Олонхо педагогикатын сүрүн ис хохооно, сыала соруга

Олонхо педагогиката — саха героической эпохи олонхо олобу түстүүр, уруйдуур идиэйэтин, сиэрдээх майгыны олохсугар олохко көрүүлэрин билингни киэпкэ, нымымаа киллэрэн кэнчээри ыччакка тиэрдэр, олордор иитии систиэмэтэ. Олонхо педагогиката — норуот педагогикатыгар, үөрэх аныгы технологияларыгар олобурбут, төрүт тутулу олохтуур үлэни-хамнаа биир ситимнэ киллэрэр утумнаах үлэ. Үөрэх систиэмэтигээр олонхо педагогикатын олохко киллэрии араас хайысханан, үлэ аныгы киэбинэн, нымыматынан сыйтиллар.

Олонхо педагогикатын хайысхалара уонна нымымалара:

1. *Үөрэх-иитии цлээтэ.* Олонхо оююо, ыччакка тиййэр, иитэр-үөрэтэр үлэ тишигэр киирэр суолун торумнааын сыйтиллар.

Олонхоттон бэйэ омугун уратытын, сиэрдээх майгытын көрдөрөр сүрүн өйдөбүллэри чуолкайдааын, тилиннэрии, онуоха олобуран, үөрэх-иитии үлэтигээр көдүүстээх, табыгастаах нымымалары киллэрии, сайыннары; умнуулбут уонна умнууллан эрээ үгэстэри, сиэри-туому сөргүүтүү, тилиннэрии, аныгы олохко сөптөөбүнэн көрөн, иитэр үлэбээ тунааны.

Олонхону иитэр эйгэ курдук көрөн, үөрэтии-иитии үлэтин манык хайысханан наардыхахаа сөп: олонхо педагогикатын төрүттэрин ырытыы, чинчийи; олонхо педагогикатын үөрэх тэрилтэтийн укулаатыгар киллэрии; олонхону уруокка үөрэтии, сүрүн көрүүлэрин ханык бааарар предметкэ киллэрии; олонхону туруоруу, толоруу; олонхо педагогикатын иитэр үлэбээ тунааны; олонхо педагогикатын ыал укулаатыгар киллэрии; олонхо педагогикатын түөлбэбэ олохтоохун; олонхо — култууралар алтынныларыгар.

2. *Төрөлпүтүү кытта цлэ.*

Олонхобо олох-дъаахаа, идэ, дъарык туунан өйдөбүллэргэ, бириинсиптэргэ олобуран, билингни олохко сөп түбэхиннэрэн, ыалга оюону иитэр тутаах нымыма быннытынан олохтоохун.

3. *Дьюн-сэргэ ортолугар цлэ.* Нэхилиэннээ ортолугар сиэрдээх майгыны, чөл олобу, сиэри-туому сөпкө толорору сырдатар, унайар үлэни утумнаахтык сыйтиы.

Былсыр-былсыргыттан саха олох олорор үөрэбүи оюу төрөөтүн кытары төрүттээбитинэн баараа. Олонхо педагогиката ол үгэстэн туораабат. Онон олонхо педагогикатын олохтоохун оюу саас кэрдийс кэмигээр сөп түбэхиннэрэн сайдар онкуулунан баар.

Саха героической эпохын олонхону чөлүнэн хаалларыыга, үөрэтийгэ уонна тэни-тиигэ оюону кытары үлэбээ учууталлары, төрөлпүттэри, нэхилиэннээ бары арангатын кытары социальний бииргэ үлэлээчин эрэйиллэр.

Олонхо педагогикатын норуот педагогикатын төрүтүнэн ааџан, саха оскуолатын модельн онгоруухаа сөп.

Олонхо педагогикатын норуот педагогикатыгар олобурбут систиэмэ курдук көрөн, оюону ииттигэ-үөрэтиигэ билингни кэм ирдэбилигээр сөп түбэхэн, Россия гражданинын

духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии, сайыннарыы Концепциятыгар олобуран, саха ойтуун иитии-үерэтии санга таъымга тахсарын хааччыйыа.

4 салаа. Олонхо педагогикатыгар олобуран, духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитиини уонна сайыннарыны тэрийии ис хонооно, сүрүн бириинсиптэрэ

Олонхо педагогикатыгар олобуран, оюну духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы сүрүн ис хонооно.

Олонхо ю оюну, ыччаты сиэрдээх, көхтөөх майгыга, бэйэ-бэйэбэ көмөлөхүүгэ, дойддутун, дьонун иннингэр эппиэтинэстээх буоларга иитэр ытык өйдөбүллэр бааллар.

Олонхо педагогиката ою түмэккэ кириитигэр араас эйгэни кытарты тэннээх сыйыаны олохтуур, духуобунаска, сиэргэ-майгыга ииттигэ, сайыннарыыга тирэх буолар. Онуоха үлэни сүрүн тэрийээччи педагогической кэлэктинип.

Олонхо педагогикатыгар олобурубут духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыны тэрийии сүрүн бириинсиптэрэ маныктар:

Ийтээччи, учуутал сиэрдээх майгытын холобура. Төрөппүт үтүөбэ үөрэтий холобура. Ою эйгэни кытта бииргэ үлэлээхинэ. Кишиличинэс быннытынан сайдытыг гар олонхо педагогикатын суолтата.

Олонхо педагогикатыгар олобурубут духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы бырагырааматын олохко киллэрий үлэ араас көрүнгүнэн сайдар: ыалга утумнаах үлэ; уруокка этнокултуурный киллэхник (коннотация) нымыттынан; уруок, оскуула таынан үлэ бары көрүнгэр, уопсастыбаа туналдаах үлэнэн.

Билинги кэмнэ олонхо педагогикатынан оюну сиэргэ-майгыга, духуобунаска иитии улахан суолтаны ылар уонна көдьүүхү аялар.

Түмүк. Россия билинги туругар духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы сүрүн хайысха буолар. Онуоха оскуула көрүүтүнэн, төрөппүт баатынан, омуу бэйэтин уратытын учуоттаан, ытык өйдөбүллэригэр тирэжирэр. Саха оскуолатыгар уонна санганы олохко киллэрийн баадлаах ханык баараар үөрэх тэрилтэтигэр олонхо педагогикатынан үлэ оюну ииттигэ, сайыннарыыга санга көрүүллэргэ, суолу-иини тобуларга улахан кыааы биэрэр. Россия — угус норуот олорор судаарыстыбата. Онон хас биирдии норуот бэйэтин култууратыгар тирэнэн, российской национальной ытык өйдөбүлгэ табыстаына, Россия норуота сомоюлоюорун, сиэрдээх майгыны тутунаар ытык өйдөбүллэри олохсугтарын, политика уонна экономика биир тэнник сайдарын хааччыйар усулуобуйата олохсуйуюа.

ТУТТУЛЛУБУТ ЛИТЕРАТУРА:

1. Данилюк А.Я., Кондаков А.М., Тишков В.А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. — Москва: Просвещение, 2009. — 23.
2. Олонхо педагогиката. Концепция. — Дьюкуускай, 2004.

ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫГАР ОЛОБУРАН УРУОК ТАҢЫНАН ИИТИНИИ УОННА САЙЫННАРЫНЫ СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАЛАР

1—4 кылаас

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Алын сүхүөх оскуула олонхо педагогикатыгар олообуран уруок таңынан иитэр уонна сайыннаар үлэтин сүрүннүүр бырагыраамалара обо этнокултуурунай компетентнона олохсуйарыгар тууланаллар. Саха героическая эпона олонхо — «сиэрдээх майгы», «айылгы», «кут-сүр», «удьуор тыына», о.д.а. ытык өйдөбүлләри инэринэ сыйлдар улуу айымны.

Обо төрөөбүт норуутун бу төрүт өйдөбүлләригәр олообуран, киши аймак тутунаар, сиэрдээх майгыны олохтуур ытык өйдөбүлләрин ылынар кыахтанар, төрөөбүт төрүт буорун таптыыр, кишилии киши буолар тыынга уңууллар. Сүрүннүүр бырагыраамалар ааттара ону чопчу көрдерөллөр.

«Үөрэх туунан» Россия Федерациинын Сокуонугар этилләр «Гражданственноны, үлэни таптыырга, киши көнгүлүн, быраабын ытыктыырга, тулалыыр айылданы, Ийэ дойдуну, чугас дьонун таптыырга иитии» (1 гл., 2 ыст.) бириинсип олохко киирэр.

Россия Федерациинын Үөрэх министерствотын Национальной политикатын кэнсиэпсийэтигэр сүрүн сыйал быңызынан манык этилләр: «Образовательное учреждение, реализующее общеобразовательные программы с этнокультурным (национально-региональным), с обучением на родном (нерусском) и русском (неродном) языках, будучи транслятором языков и культур, объективно должно выступать консолидирующими, более того, системообразующими фактором как для собственного этноса, так и для всего полиэтнического сообщества в целом».

«Россия гражданинын личнонын духуобунаска, сиэрдээх майгыга иитии уонна сайыннарыы кэнсиэпсийэтигэр» национальной ытык өйдебүлләр систиэмэ быңызынан бәрилләлләр. Онно оюну сиэрдээх майгыга-сигилигэ иитии ханык да утарсыылары аахсыбакка, дыиэ кәргенигэр, уопсастыбаа, күлтүураа, киши аймак бары ытык өйдөбүлләригэр, олорор сирин уратытыгар, тус бәйэтин өйүгәр-санаатыгар тирээвирэн барыахтааа этилләр. 2005 с. ЮНЕСКО олонхону киши аймак чулуу айымнызынан билләрбитэ. Онон сибәэстәэн, 2007—2015 сс. олонхону харыстыырга, үөрэтергэ, тарбатарга сокуон уонна судаарыстыба бырагыраамата ылыштыбыта. Маныаха сүрүн сыйалынан-соругунан үөрэххэ олонхо эйгэтин тәрийи, үөрэтер-иитэр кыабын толору тунаны, норуоттар алтыыыларыгар олонхо кәрэтин тунаны киирбитэ.

Олонхо педагогикатыгар олообурбут уруок таңынан иитии уонна сайыннарыы сүрүннүүр бырагыраамалара алын сүхүөх оскуулаа саха омук быңызынан уонна олорор сирин уратыларын учуюттаан, үлэбүт тунаар усулуобуйатын хааччыйаллар.

Үөрэх былааныгар олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамаларын миэстэлэрэ

Олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамалар этнокултуурунай үөрэхтәэнийн кууруүн хааччыйаллар, базиснай үөрэх былааныгар уруок таңынан үлэ чааныгар студия, куруүук, интэриэстэринэн кулдууптар, дъарык, о.д.а. чәрчитинэн баараллар.

Кууустар 34 эбэтэр 68 чааска аналлаахтар (нэдиэлэбэ 1 эбэтэр 2 чаас). Уруок таңынан араас көрүнгнээх дъарыгы обо уонна төрөппүт талар.

Сүрүн сыйала: кыра кылаас ојотугар олонхо педагогикатынан кишилии киши хааччыстыбаларын олохсугуу, обо күннээби олөбор олонхоттон ылбыт билиитин тунаарын ситиини, онон этнокултуурунай компетенциятын олохтооун.

Соруктара:

- олонхо педагогикатын киэнг эйгээж киллэрэй, үөрэх-ийтийн үлэтин хас биирдийн кыттааччыта ылбыт билиитин-көрүүтүн олохко түнанар усулуобуйатын олохтоонун;
- саха героический эпохыгар олонхою хохуллар дириң билиилэр (холобура, сиэрдээх майги, күйаар киэллэ, олою анаарыы, о.д.а.) үөрэнээччигэ аан дойду түнан кэлийн өйдөбүл олохсүйарыгар тирэх буоларын ситиин, онуоха ою ис кыхтарын унгууннарыы;
- олонхо педагогиката ою омугар сөп түбэхэр өйүн-санаатын (этническая идентичность) көдьүүстээхтийн хааччийарын ситиин;
- үөрэнээччи олонхо педагогикатыгар ылбыт билиилэрин ингэрийн үтүөнү аяар, онгорор бајатын унгууннарыы; олохко көхтөөх буоларын ситиин;
- үөрэнээччи олонхоттон билбитин сааыланараыгар, олохко түнанараыгар, дьоннго тарբатарыгар эппиэтинэстээх буоларыгар ииттийн-такайы.

Сүрүннүүр бырагыраамалар

1. «Олонхо эйгэтэ» ою тыйаатыра манык хайысхалардаах: олонхону үгэс быннытынан толоруу; олонхону дьүүхийүү; куукула тыйаатыра.
2. «Олонхо дойдтуу» студия куурустара: «Олонхо кинитэ», «Олонхо кэрэтэ», «Айын дьоно», «Олонхою киэргэл-симэх», «Олонхо дьиэтэ-уота», о.д.а.
3. «Эпос уонна олонхо» студия куурустара: «Аан дойду уонна Россия эпостара», «Саха сирин норуоттарын эпостара», «Эпостарга — бухатыыр», «Эпостарга — кыыс ою», «Саха героический эпоха олонхо», о.д.а.
4. «Саха аха — олонхово» студия куурустара: «Олонхо — чөл олох», «Олонхобо кымыс сиэрэ-туома», «Олонхово ас иниэтэ-хомуоха».
5. «Олонхо оонньюулара» секция: «Хапсаа», «Мас тардыыны», «Хамсанылаах оонньюулар», «Ыстана, кылсы», о.д.а.
6. Олонхо түмэлэ (саала, муннук, галерея). «Олонхо музей», «Олонхо уонна олонхонуттар», «Үдүүор олонхонуттар», «Түөлбэ олонхото», «Экспонаттар кэпсийлээр», о.д.а.
7. «Олонхону сэнгээрэбин» кулууп. Олонхо педагогикатынан биир интэрийстээх ою уонна улахан дьон научнай-чинчийэр уопсастыбалара (төрөлпүт, педагог, учонай, унхааччы, маастар, о.д.а.).

Алын сүхүөх оскуола олонхо педагогикатыгар олобуран уруок таынан иитэр уонна сайыннаар үлэтин сүрүн көрүнгэ — аяар-тутар, сайыннаар үлэ. Онон олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамалар ою үлэтин бырайыактааныыгар олобураллар. 3—4 кылаас үөрэнээччите үлэтин бырайыактанараыгар маныктары учуоттуур: ханна тугу онгорохтааын өйдүүр, былааныыр, тугунан туттарын бынаарар, үлэ ырыынагын билсихэр, онгорбутун олохко киллэрэр.

Уруок таынан иитэр уонна сайыннаар үлэ «Сатабыл», олонхо педагогикатын куолаан үөрэтийн технологияларыгар олобураг. Бу үлэ тутаах кинитэ — ою. Маныаха ою «бэйэм» хаачыстыбалара: ииттинии, өйүнэн онгуу, бэрээдэктээх буолуу, хонтуруолланы, салайыны, сайыннарыы — сайдаллар.

Сүрүннүүр бырагыраамалар уратылара. Олонхо педагогикатын үлэ ис хохонун, көрүнгүн таларга ою бајата сүрүн оруолу ылар. Маныаха төрөлпүт санаата, бајата учуоттанар; оскуола психологын сүбэтэ аахсыллар; уруок таынан үлэни тэрийээччи кыаа, сатабыла улахан суйталалаах.

Уруок таынан иитэр уонна сайыннаар үлэ сүрүннүүр бырагыраамаларын ис хохоно үөрэнээччи сатабыла хамсын тураг, сайдан ихэр уратытын көрдөрөр; ою сэнгээр, кэрэхсиир таымыттан сајалаан, олохко наадалаах билиилэри, сатабылы ингэрийнэр, кэлийн идэни баылырыгыгар сөптөөх суолу-иини булар олугун охсууга тийэ сайдар.

Уруок таынан иитэр уонна сайыннаар үлэни үөрэх тэрилтэтэтэ бэйэтэ онгостор. Онуоха алын сүхүөх оскуолаа холобур быннытынан «Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаа-

тырын толору былаанын уонна «Олонхо музей» куурус сүрүннүүр бырагырааматыттан үөрөх былаанын тиэмэлэринэн наардааынын биэрббит.

«Олонхо эйгэтэ» куукула тыяаатыра

БЫНААРЫЫ СУРУК

Оюну духуобунас эйгэтигэр сыңыаарга, сиэрдээх быңыыга-майгыга иитэргэ, кэрэбэ дьулунаарга, кэрэни сайыннаарга искуусство уонна литература оруола улахан. Оюу ону айымнылаах үлэнэн, ол эбэтэр үлэбэ ытыктабылынан, айар-тутар дьобурунан, сыалы толорорго дьулунаарынан, дъянзыарынан ситинөр.

Үлэ сыала: куукула тыяаатырын нөнгүө оюу дьобура анылларын, кэрэни кэрэхсии улаатарын, олонхо ис тыынын өйдүүрүн ситинии.

Соруктара:

үөрэтиэр: оюу олонхо төрүт өйдөбүллэрин билэр, суолтатын өйдүүр; искуусство биир көрүнэ тыяаатыр, ол инигэр куукула тыяаатыра буоларын билэр; искуусство ба тардынаар;

иитэр: оюу тулалаан туарар эйгэ кэрэтин болбайор; айар үлэбэ саастыылаахтарын кытари бодорунаар; тус бэйэтин уонна бийргэ куолаан үлэ түмүгүүттэн астынаар;

айар: айар үлэбэ тылынан уус-уран сириэстибэ көрүнгүн, тыяаатыр нымаларын таба туттарга үөрэнэр; ону олобор тунаар үөрүйэхтэргэ иитиллэр;

сайыннаар: унчайааччы оюуну кэрэбэ сыңыаар; олонхону толоруу уратыларын бынаар; оюу айылбаттан бәриллибит дьобурун арыйар, сайыннаар.

Дъарык кылааска, аактабай саалаба, тыяаатыр эбэтэр кулууп сыйнатыгар баар. Дъарык сылга 34 чааска (нэдиэлэбэ 1 чаас) эбэтэр 68 чааска (нэдиэлэбэ 2 чаас) суюттанаар. Элбэх оюу баар буоллаңына, бөлөх арахсыан сөп.

Тыяаатыр салайааччыта оюолору олонхону туроорууга, кэнсиэргэ, ыңыахха, тыяаатырга, циркэбэ, түмэлгэ, быыстапка ба сирыйыннаар, ол түмүгүнэн кэпсэтиини, ырытыйны, санаа атастанытын тэрийэр, оюолор олонхонуттар, артыистар кистэлэнгнэрин ырыталлар, олонхо уонна олонхонут туунан араас литератураны аабаллар, дьүүллэхэллэр.

Үлэ түмүгүнэн отчуоттуур кэнсиэр, олонхону куукуланан дьүүйүү тэриллэр. Манна төрөллүүт, учууталлар, оюолор табаарыстара, артыистар сыйльдан көхтөөхтүүк кытталлар.

«Олонхо эйгэтэ» куукула тыяаатырын үөрөх былаанын тиэмэлэринэн наардааынын

№	Тиэмэ	Чаанынан наардааынын		
		Барыта	Түөрүйэ	Дъарык
1.	Кирии дъарык. Тыяаатыр тиэрминнэрин уратылара.	2	1	1
2.	Саха героический эпоха — Олонхо. Олонхону турооруу уратылара.	2	1	1
3.	Тыяаатырга туттуллар быыны уонна декорацияны онгоруу.	4	1	3
4.	Олонхо матыбынан куукуланы онгоруу уратылара.	8	2	6
5.	Тылга дъарыктаны. Тойукка үөрэнни, эрчилли.	6	1	5
6.	Куукуланы хамсаты уратылара.	4	1	3
7.	Олонхону талыны.	2	1	1
8.	Түмүк бэлэмнэний.	5	1	4
9.	Олонхо-испектээк.	1		1
	Барыта:	34	9	25

1. Киирии дьарык. Тыйаатыр тиэрминнэрин уратылара.

Пьеса, персонаж, дьайыы, сюжет, о.д.а. туһунан өйдөбүл. Куукула тыйаатырын үлэтин уратыта. «Куукуланы хамсатааччы» туһунан өйдөбүл. Куукуланы хамсатар үлэ бириинсиптэрэ (куукула төбөтүн, илиитин, атаын хамсаты). Куттал суюх буолуутун тиэхиникэтэ. Тыйаатыр тиэрминнэрин уратылара.

Дьарык: тарбах куукулатын хамсаты тиэхиникэтэ.

2. Саха героический эпоха — Олонхо. Олонхону туроруу уратылара.

Саха героический эпоха — Олонхо туһунан өйдөбүл. Олонхону туроруу уратылара. Олонхо дьоруойдара (оонньуур дьоно) уонна кинилэр характеристикалара.

Дьарык: олонхону аафыы (талан).

3. Тыйаатырга туттууллар быыны уонна декорацияны оноруу.

«Декорация» өйдөбүлүн билиннэрии. Куукула тыйаатырын туроруутун уотунан-куөһүнэн, санганаан-ингэнэн, тыаынан-ууһунан киэргэтии. Тыйаатыр быынын билиннэрии, ахар-сабар дьобуру үөрэтии. Декорация араас көрүңүн (хаптаажай, мөкүнүк) билиннэрии. Хаптаажай декорацияны (мас-от, дыиэ-уот, о.д.а.) бэлэмнээхин. Тыйаатыр мала-сала физико-технический уратыларын билиннэрии.

Дьарык: тыйаатыр быынын туроруу, декорация чаастарын оноруу.

4. Олонхо матыбынан куукуланы оноруу уратылара.

Куукуланы оноруу технологиятын кытта билиннэрии. Куукула араас чаанын онорор матырыяалы талыы. Куукула төбөтүн бэлэмнээхин (Кую-куукула, айыы уонна абааны бухатырдара, удаан, ат, о.д.а.). Олонхо дьоруойдарын тангастарын куукуларга бэлэмнээхин, тигии.

Дьарык: куукулалары оноруу.

5. Тылга дьарыктаны. Тойукка үөрэнии, эрчиллии.

Тылы имитии, тылга дьарыктаны. Олонхо тыйаатырын персонажтарын (обо, айыы кинитэ, абааны, бухатырдар, ат) сангарар уонна хамсанар уратыларын өйдөтүү, куоланы уларытын тиэхиникэтэ. Тиэкини куолас көмөтүнэн биэрии (чабырбах, диалог, монолог, тойук, охуохай). Обо айылбаттан дьобура, ону сайыннары. Куукула тыйаатырыгар сыйлдыы.

Дьарык: сыанаа сангарары тупсарыы (тренинг).

6. Куукуланы хамсаты уратылара.

Куукула араас чаана хамсыыр уратыларын өйдөбүлэ. Быыс иннигэр хамсыыр куукула тиэхиникэтэ. Эдэр артыыс — куукуланы хамсатааччы уйулбатын уратыта.

Обо бэйэтэ хамсанарын уонна куукулатын хамсатарын эрчийни. Быыс кэннингэр сана түгэвэр куукуланы хамсаты тиэхиникэтэ. Олонхонут идэтин кэпсээхин. Тыйаатырга үлэлиир идэлээх дьон (актёр, режиссёр, худооунньюк, көстүүм толкуйдааччы, гимн онгооччу, сырдатааччы, о.д.а.).

Дьарык: оонньуур бириэмени аафыы, суюттаанын.

7. Олонхону талыы.

Олонхону аафыы, талыы. Сценарий кытта билсии. Орууллары аттарыы, түнгэтии. Куоласка оруулларынан үлэ. Олонхо-испектээги оноруу: малы-салы, музыканы, тыаы-ууhy аттарыы. Олонхо персонажтара сангаларын уонна хамсаныларын дүүрэлэхиннэрии. Олонхо хаамызыг гар музыканы, тыаы-ууhy алтыныннары.

Олонхо, олонхонут, актёр, уобараны арыйы туһунан билиннэрии. Драматургия, оруул, сюжет туһунан бынаарыы.

Дьарык: олонхо олуктарынан испектээги бэлэмнээхин.

8. Түмүк бэлэмнэни.

Куукула тыйаатыра оонньуур сирин бэлэмнээхин. Дъүүллүүр сүбэни булуу. Испектээги туроруу. Үлэни ырыттыы.

Дьарык: испектээги бэлэмнээхин, туроруу.

9. Олонхо-испэктээк.

Куукула тыйаатырын туруоруу: быыны тардыы, малы-салы туруоруу, оруулларга онннооччулары оннуларын буллары. Уоту-күөнү, тыаны-ууну онгоруу. Оонньюу.

Дъарык: испэктээгинэн гастрольга барыы (быыны, куукулалары, декорацияны, малы-салы угар дъааңыктары булуу, айаннга бэлэмнэний); обо саадын уонна кыра кылаас оюолоругар көрдөрүү; куукула тыйаатырдарын көрүүлэригэр кыттыы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Изготовление реквизита в кукольном театре. — М., 1979.
2. Михеева Л.Н. Молодёжный любительский театр/ Л.Н.Михеева. — 2006.
3. Наш школьный кукольный театр. — М., 1978.
4. Чехордуна Е.П. Олонхо тыйаатырын тута санаа // Олонхо в театральном искусстве. — 2006. — С. 138—140.
5. Чехордуна, Е.П., Филиппова Н.И., Ефимова Д.Г. Олонхону тарбатыы// Театр Олонхо: идеи и подходы / М-во культуры Рос.Федерации, ФГОУ ВПО «Аркт. гос. ин-т искусств и культуры». — Якутск : АГИИК, 2010. — 120 с. — С. 60—64.

«Олонхо музей» куурус

БЫНДАРЫ СУРУК

«Олонхо музей» куурус Олонхо түмэлигэр үлэлиэн бајалаахтарга ананар.

Сыала: обо олонхоттон ытык өйдөбүллэри инэрийнэн кишилии киши буола улаатар онкуулун ууруу, Олонхо түмэлигэр үлэлиэн бајатын хааччыйы.

Соруктара:

1. Музей (түмэл) дыялалтын билсийни.
2. Улуус, республика, Россия түмэллэрин арааын билининэрии (кыраайы үерэтэр, исторический, олонхо, мемориальный, художественный, о.д.а.).
3. Обо чинчийэр-көрдүүр, айар дьобурун сайыннары.
4. Обо көхтөөх уонна инициативаах буоларын сайыннары.

Обо кишилии киши буола улаатарыгар төрөөбүт норуутун историятын, былыргытын билэр, өйдүүр буолара улахан суолталаах. Ол эбэтэр кини кэм-кэрдии сибээниин өйдүүр, утуму тутар дьобурга иитиллэр, онон киниэхэ удьуор тыына иитиллэр, олохсуйар. Ол иннитетэн обо ааспыт кэм тыыннаах чахчыларын илиитинэн тутар, харафынан көрөр, иэйинтэ унуктар усулуобуйата олохтоноро ирдэнэр. Ону кини түмэлгэ былыргы малы-салы тутан, ол устуоруяатын билэн улааттаына ситишиллэр.

Олонхо түмэлэ обо былыргыны өйдүүрүгэр, кэм-кэрдии ситимин тутарыгар, өбүгэ үгэхин харыстырыгар иитэр. Онон кини олонхо ытык өйдөбүллэрин ингэрийнэ улаатар.

Куурус 4 уонна 5 кылааска 68 чааска суюттанар. Обо улахан дьону кытары бииргэ үлэлииригэр кыах бэриллэр, ол түмүгүнэн үөрэнээччи бэйэтэ айар уонна чинчийэр бирайыактаах буолар: быыстапка, экспурсия, бэсиэдэ, о.д.а.

Үлэ түмүгүн үөрэх дыылын сабаланытыггар (балаан ыйя, алтынны) ыытыллара ордук, үлэ көрүнгүн обо бэйэтэ талар.

Икки сыллаах куурус түмүгүнэн обо түмэл дыялалтын билсийэр, улуус сүрүн түмэллэрин билэр, республика, Россия түмэллэрин ааттыыр, аан дойду аатырбыт түмэллэриттэн 2—3 этэр, Олонхо түмэлин ис хохонун, үлэтийн хайысхатын билэр, олонхонуттар олохторун, олонхолорун (4—5) билэр, көрдүүр-чинчийэр үлэ нымматын, тиэрминнэрийн өйдүүр буолуохтаах.

**«Олонхо музей» куурус
үөрэх былаанын тиэмэлэринэн наардаанын**

№	Тиэмэ	Чаанын наардаанын		
		Барыта	Түөрүйэ	Дъарык
1.	Кирии дъарык. Түмэл сүрүн тиэрминнэрэ, өйдөбүллэрэ.	4	1	3
2.	Түмэл диэн тугуй? Түмэли үөрэтий — билим үөрэбэ.	4	2	4
3.	Кихи олобор түмэл оруола. Түмэл анала.	4	2	2
4.	Улуус түмэлин историята. Коллекциялаанын.	5	2	3
5.	Республикаа түмэл историята. Олонхо түмэлэ.	5	2	3
6.	Түмэл ситимэ. Түмэллэри наардаанын. Оскуола түмэлэ.	4	2	2
7.	Түмэл фондата. Фондаа үлэ.	6	2	4
8.	Түмэл экспозицията уонна көрүнгнэрэ.	4	2	2
9.	Түмэл көрдүүр-чинчийэр, научнай үлэтэ.	4	2	2
10.	Түмэл бывыстапкалара. Бывыстапкалары наардаанын.	4	2	2
11.	Түмэл култуураа уонна үөрэххэ ыытар үлэтэ.	4	2	2
12.	Экспедицияа кыраайы үөрэтэр үлэ.	14	2	12
13.	Түмүк.	6	2	4
	Барыта:	68	27	41

ЛИТЕРАТУРА:

1. Багаутдинова Ф.Г. Туристско-краеведческая деятельность учащихся начальных классов: (в помощь учителю, руководителю кружка) / Ф.Г. Багаутдинова. — М., 1992.
2. Винокурова А.М. Из истории создания школьного музея / Итии кыната. № 4. — 2009. — С.60.
3. Емельянов Б.В. Экскурсоведение / Б.В. Емельянов Б.В. — М., 2000.
4. Как организовать работу школьного краеведческого музея: методические рекомендации / сост. Н.А.Воронцова. — Пермь, 1974.
5. Местникова Т.И. Проектно-исследовательская деятельность учащихся в школьном краеведческом музее «Кэскил» / Итии кыната. № 4. — 2009. — С.55.
6. Обутова А.Д. Воспитание в музейной среде / Итии кыната. №24. — 2007. — С.26.
7. Российская музейная энциклопедия. В 2 т. — М., 2001.
8. Сборник нормативно-правовых актов по туристско-краеведческой работе, организации отдыха детей и молодёжи / сост. Ю.С.Константинов, С.В.Усков — М., 2006.
9. Собакина С.Н. Олохтоох телестудияа музей матырыйаалын тунаны / Итии кыната. № 1. — 2007. — С.41.

**ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫНАН 1—4 КЫЛААСКА УРУОК ТАҢЫНАН ҮЛЭНИ
МАТЕРИАЛЬНАЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫЙЫ**

№	Материалнай-техническэй тэриллэр	Ахсаана	Хос бынаары
Бибилэтиэкэ шуондата			
1.	Олонхо педагогикатынан уруок таңынан үлэбэ үөрэх-методика кэмпилиэгэ (ҮӨМК). Олонхо педагогикатынан 1—4 кылааска уруок таңынан үлэбэ сүрүннүүр бырагыраамалар . Олонхо педагогикатынан оюбо аналлаах кинигэ, босуобуйяа.	K Д K	Олонхо педагогикатынан уруок таңынан үлэбэ аналлаах Саха Республикатын Үөрэбин министриэристибэтэ бигэргэппит кинигэлэрэ, босуобуйяалаа.
Бэчээтинэй босуобуйяалар			
2.	Олонхо педагогикатынан уруок таңынан ийтэр-үөрэтэр, сайыннаар үлэбэ бырагыраамалар : — «Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатыра; — студиялар: «Олонхо дойдуга», «Эпос уонна олонхо»; «Саха аха — олонхою»; — «Олонхо оонньюулара» секция; — «Олонхону сэнээрэбин» кулуул. Олонхо педагогикатынан босуобуйяалар : «Олонхо кинитэ», «Олонхо кэрэтэ», «Айыы дъоно», «Олонхою киэргэл-симэх», «Олонхо дъиэтэ-уота», «Аан дойду уонна Россия эпостара», «Саха сирин норууттарын эпостара», «Саха героическая эпоха — олонхо», «Олонхо музей», «Олонхо уонна олонхончуттар», «Удьуор олонхончуттар», «Түелбэ олонхото», «Экспонаттар кэп-сийллэр», «Олонхою кымыс сиэрэ-туома», «Олонхою иният-хомуос», «Олонхою хапсабай», «Олонхою атак оонньюута», о.д.а.	K II	
Көрдөрөр-инитиннэрэр босуобуйяалар			
3.	ҮӨМК сөптөөх видеофильм. ҮӨМК инизи слайдалар. Мультимедийнэй босуобуйяа.	D D D	
Оонньюулар уонна оонньюурдар			
4.	Олонхо дьоруойдарынан куукула тыйаатырыгар аналлаах оонньюур, мал-сал арааха. Олонхо иният-хомуоха. Оюбо этэ-сиинэ сайдарыгар сөптөөх оонньюурдар: оствуол оонньюурдара, сайыннаар оонньюурдар уонна оонньюулар.	D II Ф	

**«ОЛОНГО ТЫЛА»
УРУОК ТАҢЫНАН ДЬАРЫК (КУУРУС) СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАТА
1—4 кылаас**

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Куурус өйдөбүлэ

Оскуола алын сүңгөх кылаастарыгар «Норуот тылынан айымныта уонна уус-урал литература» (1—9 кылаас) бырагырааматыгар олонхону үөрэтии иккис кылаастан көрүллэр. Онон олонхо сүрүн өйдөбүлүн, тылын-өһүн үөрэтии сабаланаар. Кылааска олонхону толору үөрэтии уустугунан, тылын-өһүн үөрэтии куурус быңызытынан уруок таңынан үлээж ыбытыллар.

Кууруска олонхо тылын үөрэтии тыл дэгэтин, дорбоон дьүөрэлэхийнитин бынаарга олоңуар. Олонхо тыла омук ытык өйдөбүллэрин (сыланнастарын) биэрэринэн, тыл көмөтүнэн ођо кутун-сүрүн ийтэр үлэ бараар.

Олонхо тылын үөрэтии сүрүн **сыала**: ођо олонхону өйдүүрүгэр, биңирииригэр, ылынарыгар олук ууруу, сахалын тылын саппааын байытыы; олонхо ытык өйдөбүллэрэ оғону ийтэр кылаахтарын туһаныы.

Олонхо тылын үөрэтии **соруктара**:

1. Олонхо эйгэтин үөскэтии.
2. Тыл кэрэтинэн оғону олонхою оумсугуттуу.
3. Тыл кэрэтинэн төрөөбүт дойдуга, ийэ сиргэ тапталы ингэрии.
4. Олонхо тылынан ођою ийэ өйү, сиэрдээх майгыны, кэрэ сигилини олохсугуттуу.
5. Тыл күүхүнэн кыра кылаас үөрэнээччитэ уус-урал толкуйун сайыннарыы.
6. Ођо бэйэтигэр эппиэтинэстээх буоларыгар иитии.
7. Олонхо уран тылын кыра кылаас овотугар инэрэр олууга охсуу.

Үөрэх былааныгар куурус миэсттээ

«Олонхо тыла» куурус кыра кылаастарга уруогу таңынан үлэйттэн 1 чааһы ылан ыбытыллар. Дъарыгы таларга ођо уонна төрөппүт бајата учуоттанар, маныаха төрөппүт сүрүн болюомтону ылар.

**Ытык өйдөбүллэри (сыланнастары) куурус
ис хоһоонугар киллэрии**

Олонхою сөнөн сыйтар ытык өйдөбүллэри кыра кылаас үөрэнээччитин сааһыгар сөп түбэхээр тылларынан, олуктарынан тиэрдиллэр.

Олонхою саха норуотун манык ытык өйдөбүллэрэ бааллар: *Олох. Кини. Кини аймах. Дойдуга бәринниилээх буолуу. Айылбя. Үлэ. Сомоҗолоңуу. Уус-урал тыл. Дъулупур. Эрэйдэнии. Мал-сал.*

Олонхо ис хоһооно, этэр санаата кыра саастаах ођою ордук кэбэжэстик, судургутук төрүт өйдөбүллэринэн тиийэр. Олонхо төрүт өйдөбүллэрэ саха олоңу, тулалышыр олох көстөр-көстүбээт эйгэтин, аан айылбяны анааран, сыйлыктаан, сэдиптээн көрөр үөрүйэ-бин кытта бынаачы ситимнээхтэр.

Олонхоттон иитэр-үөрэлтэр, сайыннаар кыабы тута сылдьар төрүт өйдөбүллэри талан манык сүрүн бөлөхтөргө арааран наардааха сөп:

Аан дойдуну анаарар төрүт өйдөбүллэри: Аан ийэ дойдүү, Аал Луук Mac, үөхээ дойдүү, орто туруу дъабыл дойдүү, аллараа дойдүү, о.д.а;

Киhi аймак аналын туунаан: айыы аймаңа, күн өркөн улувha, саха ураанхай, аар тойон аға, күн күбэй ийэ, айыы кыыла, о.д.а.;

Бухатыыр аналын туунаан: айыы бухатыыра, бухатыыр ата, айыы аймаңын араңаччылыыр аналаах, суюн дурда, халың хахха, о.д.а.;

Норуот духовнай-нравственний идеалын туунаан: күн киһитэ, саха саарына, киhi кэрэмэхэ, быһый быһыылаах, күцстээх көрүннээх, о.д.а.;

Норуот угэхин, сиэр-майгы нуорматын туунаан: үгэс, сиэр-туом, аал уоту aham, улув тунаах ыһылаах, о.д.а.;

Айыы аймаңар утары турар күүс туунаан: абааһы аймаңа, адъарай биихэ, Арсан Дуолай, үөдэн түгээх, о.д.а.;

Итэбэл туунаан: сүр-кут, буор кут, салгын кут, ийэ кут, Үрүн Айыы Тойон, о.д.а.;

Норуот уйгулаах олооңун-дъаңын туунаан: алаha дьиэ, иэримэ дьиэ, үс курдуулаах мөбөл ураha, аал уот, алтан сэргэ, араңас илгэ, о.д.а.;

Тыл күүхүн туунаан: аман өс, сиэрдээх тыл, үтүө тыл, ытык мааны тыл, киhiлии кэпсээ, сахалыы саңар, о.д.а.

Олонхо ытык уонна төрүт өйдөбүллэрин оюну иитэр-үөрэлтэр үлэбэ сыйыннаабынан талан наардаанын манык бириинсиптэргэ олооңураг: олонхо сайыннаар, үөрэлтэр-такайар, биллэрэр кыабын табан тунааны; олонхо уус-уран тыла баайын, киhi эхэдъайар күүхүн өйдөөхүнгэ тирэхирри; олонхо киhi уонна айылба быстыспат ситимнэриин тиэрдэр кыабар тирэхирри; олонхо саха төрүт угэстэри, сиэр-туом өйдөбүллэрин, этическэй нуормаларын илдээ сылдьар источник, төрүт быһыытынан көрүү; олонхо оюо айар дьобура, талаана арылларыгар дъайар күүхүн таба тунааны.

Кууруска үөрэтии түмүктэрэ

- Олонхо эйгэтэ үөскүүр. Оюо санаатын толору уус-уран тылынан сангаар.
- Түргэнник толкуйдуур дьобура сайдар.
- Олонхону өйдүү, сэнээрэ улаатар, аяар дьобура сайдар.
- Бэйэтин омуугунаан киэн туттар.

Ытык өйдөбүллэри үөрэнээччигэ ингэрий түмүгэ

- Ийэ дойдутун таптыыр тыынгна уһийуллар.
- Олоххо көхтөнөр, бэйэтигэр эппиэтинэстээх буоларга иитиллэр.
- Ийэ өйө олохсуйар, толкуйа сайдар.
- Сиэрдээх майгыта, кэрэ сигилитэ олохсуйар.
- Олонхо норуот тылынан уус-уран айымнытын чыпчаала буоларын итэбэйэр, олонхоо кэпсэнэр билий-көрүү олоххо наадатын өйдүүр.
- Кута-сүрэ бөбөргүүр, олоххо тирэх булар кыаба олохсуйар.

Үөрэх сatabылын сайыннары түмүгэ

1. Олонхоо кэпсэнэр сиэр, майгы-сигили олуктарын үөрэлтэр, онно олооңуран, буола турар быһыны-майгыны уонна бэйэ онгорор дъайытын тэнгнээн көрөр.
2. Олонхо олуктарыттан дьонгго, сиэргэ, майгыга-сигилигэ сыйыннаах сыйанабылы онгоруу сатыыр.
3. Олонхоо олооңуран, төрөөбүт алана, дьиэ кэргэн, уруу-аймак; төрөөбүт дойдүү, ийэ дойдүү, аға дойдүү; төрөөбүт тыл, киhi аймак, аан дойдүү өйдөбүллэрин чопчулуур.

4. Олонхо төрүт өйдөбүллэрин тунаан хоту сир, Саха сирэ, аан дойду, үс дойду өйдөбүллэригээр бэйэтин санаатын этэр, сааңлаан сангаар.
5. Олонхоттон сэргиир, наадыйар иниитиннэриитин арааран булар.
6. Олонхо ѿ этиллэр сиэр-майгы олуктарыгар олобуран, ожолору (ол инигэр атын омук) кытта сатаан алтынгар, ханнык баџарар түгэннэг сөптөөх суолу-иихи көрдүүр.

Куурус түмүгэ

1. Олонхону үөрэтигэ сыалы туроорар, ааџары былааныыр.
2. Олонхо олугуттан ис хоноонун сабаажалыыр.
3. Олонхо олугуттан аахпхытын, үөрэппитин сыланалыыр.
4. Олонхо олугуттан тэннэбильгэ кэриннэри, төрүт буолар тылы (билиини) талар.
5. Олонхо араас олугуттан биир кэлими, бүтүнү танган онгорор, онуоха бэйэтэ ырытан ситэри толкуйдуур, көтүгүллүбүт, сиппэтэх өлүүскэни ситэрэн биэрэр.
6. Олонхо ѿ ойууланаар айылда көстүүтүн бынаарар, ырытар, толкуй утум-ситим тутулун тутар, даакастыыр.
7. Олонхоттон улахан бына тардыныны ааџарыгар салайыныыга дьулүнгар: кыабын, күүхүн-күдэйин түмэр, көрсөр мэһэйдэри, ыараҳаттары туоруур; бэйэни күнэйинэр.
8. Олонхону ааџыы, үөрэтии итэбэхин тупсарар: үлэ былааныыгар, нымматыгар уларытыны, эбиини, тупсарытыны киллэрэр.
9. Киэп (эталон), дъайыы уонна үлэ түмүгүн (бородууксуйя) икки ардыгар араас тааши таашистаашина, дъайыы былааныыгар уонна нымматыгар сөптөөх уларытынылары, көннөрүүлэри киллэрэр.

Куурус ис хоноон

Олонхо тылын үөрэтии олонхо олугар олобуран. Олонхо олугун сүрүн ис хоноону гар үлэ эрчиллии араас көрүнгүнэн баар. Хас практический дъарык аайы ожо кэтээн көрөр, илиитинэн тутан-хабан онгорор үлэлэрэ киирэллэр.

Үөрэтиллэр матырыяаал кылаанынан, тиэмэнэн наарданар.

Олонхо тылын үөрэтии **маннайгы кылааска** олонхо сирин-уотун, дьонун-сэргэтии тунаан уопсай өйдөбүлтэн сабаланаар. Эрчиллии үксэ тылынан ыытыллар. Дъарыкка хамсанан эрчиллии учуутал көрүүтүнэн онгоуллар. Бу кылааска ожо уруүйдаан элбэхтик үлэлиир.

Иккис кылааска аан дойду айыллытын үөрэтиллэр. Маныаха сөптөөх тиэмэлэр таныллан, болжомто ожо тылын-өхүн, өйүн-санаатын сайыннаарга туваайыллар. Суругунан үлэ киирэр.

Үнүс кылааска Орто дойду сирэ-уота хоууллар. Бу кылааска тылы-өхү туттууга, ураннаан хохуйууга болжомто уурууллар. Суругунан үлэ балачча эбиллэр. Өй оонньюулаа киирэллэр.

Төрдүс кылааска ожо олонхо тылынан балачча сангаар, күннээби кэпсэтэр тылыгар киллэрэр буолара ирдэнэр. Ол бынаштынан, ситимнээх сангаа болжомто улаатар. Суругунан үлэ элбиир. Маныаха учуутал айымнышлаахтык сиыланнанаараа эрэйиллэр.

Дъарык таыма хас биирдии учуутал дьоюурттан тутулуктаах. Онон манна этиллибит тиэмэлэри, үлэ араас көрүнгүн төхө баџарар уларытыахха сөп.

Хас кылаас аайы доржоон, тыл дьүөрэлэхийнитигэр учуутал көрүүтүнэн дъарыктаныы шытыллар. Практический дъарык араас көрүнгэ: уруүй; олонхо ойуутун көрүү, үс дойдугутун, дьонун-сэргэтии ойуунан көрөн тэннээхин, ырыты; күн-дьыл хаамытын кэтээн көрүү; ребуү, таабырыны таайсыы; араас тиэмэбэ, ол инигэр олорор түөлбэтигэр баар Кэрэ Йыгийн сирдэр тунаан бэйэттэн айан хоноон, кэпсээн суруйуута; тылы наардыырга өйгө дъарыктаныы, хохуйуу, этиилэри сааңлаан сангары, өйү сайыннаар оонньюу, о.д.а. киирэр.

Үөрэх-иитии үлэтии көдүүхэ үөрэппиккэ олоубурбут бырайыактары онгурууга эмиэ

көстөр, көдүүстээх бырайыктары олохко киллэрийн биһирэнэр. Бырайыак көдүүүгүн оскуола быхаарытынан кылаас барыта түмсэн көмүскүөн эмиэ сөп.

ТЕМАТИЧЕСКАЙ БЫЛААН

Куурус ис хонооно	Тиэмэнэн наардааын	Үөрэнээччи үлэтин ис хонооно
Олонхо. Олонхонут.	Олонхо сүрүн ис хонооно. Олонхо — аан дойду чулуу айымныта. Олонхо — норуот киэн туттуута. Олонхонут — талба талаан. Саха норуотун чулуу олонхонуттара. Төрөөбүт түүлбэ олонхонуттара.	Төрөөбүт түүлбэ олонхонуттарын туунан кэпсэтини. Кинилэр олохторун, олонхолорун үөрэтий.
Үс дойду. Үөхээ дойду. Орто дойду. Аллараа дойду.	Үөхээ, орто, аллараа дойду өйдөбүллэрэ. Олонхо тылынан хонуйуу. Өл дойду олохтоохторо. Олонхо үөхээ дойдтуун туунан өйдөбүл. Дьоно-сэргэтэ. Олонхо орто дойдтуун туунан өйдөбүл. Орто дойду дьоно-сэргэтэ. Олонхо ёо хонуллар аллараа дойду өйдөбүлэ. Аллараа дойду олохтоохторо. Аллараа дойду дьонун сиэрэ-майгыта.	Үс дойду олохтоохторун тэннээн көрүү.
Айыы дьоно. Айыы бухатырыа. Кыыс оюо. Уол оюо. Үрүн Уолан.	Айыы дьонун өйдөбүлэ. Олонхо ёо ыал олою. Аяа. Ийэ. Уол. Кыыс. Айыы бухатырыын тас көрүнгэ. Айыы аймаыын, күн улууун дьонугар дурда-хахха. Төрөөбүт сирин-үотун көмүскээччи. Саха уола уонна айыы бухатырыа.	Айыы дьонун олонхо тылынан ойуулааын. Билингни дьону кытари тэннээхин.
Абааны биинэ. Абааны бухатырыа.	Абааны биинэ олорор сирэ-уота. Абааны бухатырыын майгыта. Сиэрэ суюх быһыы охсуута.	Абааны майгытын олонхо тылынан ойуулааын, бэйэ санаатын этии.
Аан дойду айыллыштыта.	Киэн куйгаар киэлтэ. Олонхо ёо куйгаар өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тыла. Наукаа куйгаар өйдөбүлэ. Халлаан. Олонхо ёо халлаан өйдөбүлэ. Наукаа халлаан өйдөбүлүн быхаарыы. Күн. Олонхо ёо күнү хонуйуу. Күн ураты бэлиэлэрэ. Халлаан эттигэ — күн (күн туунан наукаа быхаарыы). Былыт араас көрүнгэ. Олонхо ёо былыты ойуулааын. Былыт туунан наука өйдөбүлүнэн. Ый. Олонхо ёо ый туунан хонуйуу. Ый — наукаа. Сулус. Сулустаах халлаан. Сулустар сахалыы ааттара. Сулус туунан научнай быхаарыы өйдөбүлэ. Ыраас халлаан. Дыыл түөрт кэмигэр, айылба араас уларыйытыгар сөп түбэхиннэрэн, ыраас халлаан туунан олонхо, хоноон уус-уран тыла. Харанга хайдах үөскүүрэ. Сырдык уонна харанга. Им балай	Уус-уран тылынан дъүүйэн этии. Бэйэ күннээби оловун кытари дьүерэлзэхиннэрий. Былыты уус-уран хонуйуу. Аан дойду айыллыштын, халлааны ойуулааын. Күн, ый, сулус туунан уустаан-урланнаан этии.

	харага. Халлаан эттиктэрэ. Олонхо ёсун, ый, сулус туунаан уус-урган этиилэр.	
Орто дойду сирэ-ута. Орто дойду кэрээ.	Байдал. Муора ёйдөбүлэ. Наукачаа муора туунаан. Өрүс. Үрэх. Өрүс, үрэх туунаан олонхо ёсун. Күөл. Олонхо ёсун. Хайа. Тумул. Алаас. Олонхо ёсун алааны ёсун. Төрөөбүт түүлбэ алаастара. Хонуу. Олонхо ёсунууну ёсун. Аал Луук Мас ёйдөбүлэ. Хатынг маңы олонхо, хоноон тылынан ёсун. От-мас. Олонхо тылынан от-мас араанын ёсун. Сибэкки. Көтөр кыннатаах. Олонхо ёсуллар көтөр-сүүрөр араана. Кытальк. Олонхо ёсунтын ёсун.	Олонхо уус-урган тылынан байдалы, муораны ёсун. Бэйэ төрөөбүт дойдугун уус-урган ёсун. Бэйэ дойдугун олоубуттан суруйуу. Олонхо олуугуттан хайа араанын аафы, тумулу ёсун. Алаас, хонуу уратытын уус-урган тылынан этии. Олонхо уус-урган тылынан Аал Луук Маңы ёсун. Олонхо тылынан сибэккини уранык ёсун. Төрөөбүт түүлбэ көтөрө-сүүрөрэ. Олорор дойдубут дыл түерт кэмигэр.
Айын хаан аймахтара, күн хаан улуустара.	Олонхо ыала (биир-икки олонхоттон): ая, ийэ ааттара, оёлоро. Туох уратылаахтара, биир өрүтгээхтэрэ. Үал тиэргэнин ёйдөбүлэ. Тиэргэн тууулара. Олонхо ёсунаны ёсун. Ураана араана. Балаан. Ийит-хомуос. Олонхо ёсунаны ёсун. Балаан ийин мала-салы. Орон. Көмүлүөк. Ийит-хомуос. Сэргэ. Сэргэ анала. Сэргэ сорох араана. Тиэргэн сэргэтэ. Үйнхээ сэргэтэ. Тойон ая. Олонхо ёсун тойон аянаны ёсун. Тойон ая дүүхүнэ, тангаана-сабы, майгыта-сигилитэ. Үйяанынаах тыла-өнө. Хотун ийэ. Олонхо ёсун хотун ийени ёсун. Хотун ийэ дүүхүнэ, тангаана-сабы, майгыта-сигилитэ. Дьиэбэ ийэ оруола. Уол оюу баражсан. Олонхо ёсунаны ёсун. Дьулуруйар Ньургун Бootуру олонхо тылынан ёсун. Ньургун Бootуру дүүхүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Бухатыр тангаана-сабы. Айын дьонун арангаччылааччы. Эрчимэн Бэргэн — айын бухатыра. Дьүхүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Олонхо бухатыра — Урүн Уолан. Урүн Уолан дойдуга. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Урүмэччи манган ата. Олонхо ёсун оюу кэрэтин ёсун. Олонхо ёсун. Дьүхүнэ. Быныыта-танаата. Сууюса. Олонхо ёсун оюу кэрээтэ — Туйаарымга Кую. Ийэтэ-абата. Майгыта-сигилитэ. Быныыта-танаата. Сууюса. Айталь Кую — ёсун оюу кэрээтэ. Дойдуга. Дьоно-сэргэтэ. Майгыта-сигилитэ. Быныыта-танаата. Сууюса.	Олонхо уус-урган тылынан дыиэни, дыиэ таын, тэлгэхэ тутуутун, малы-салы, ийити-хомуоху, тангаана-сабы ёсун. Олонхо ёсуллар ая, ийэ уонна оюу абата, ийэтэ. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Ньургун Бootуру дүүхүнэ-бодотун, майгытын-сигилитин, Урүн Уолан Урүмэччи манган атын ёсун. «Уол оюу баражсан» (кэпсэтийни, реферат, өйтөн суруйуу). «Кыыс оюу кэрээтэ олонхо ёсунна олохго» (ырытын, кэпсэтийни, өйтөн суруйуу). Өйтөн суруйуу «Мин дойдум — олонхо дойдуга».

	Олонхо бухатырыра — айыы дьонун арангаччылааччы. Орто дойду — айыы бухатырын дойдуга. Көрүнэ. Тангана-саба. Күүхэ-уоға. Дылуруйар Ныргун Бootur кишилии сангарар Турабас хара ата. Чаппараах анала. Ойуута-мандара.	
--	---	--

«Олонхо тыла» куурус бырагыраамата Үлэ былаана

1 кылаас. Олонхо сирэ-уота, дьоно-сэргэтэ (24 чаас)

1 тиэмэ. Олонхо. Олонхо сүрүн ис хонооно. Олонхо — aan дойду чулуу айымныята. Олонхо — норуот киэн туттуута.

2 тиэмэ. Олонхонут. Олонхонут — талба талаан. Саха норуотун чулуу олонхонуттара. Төрөөбүт түөлбэ олонхонуттара.

3 тиэмэ. Үс дойду. Үөхээ, орто, аллараа дойду өйдөбүллэрэ. Олонхо тылынан хохуу. Ол дойду олохтоохторо.

4 тиэмэ. Үөхээ дойду. Олонхо үөхээ дойдугун туһунан өйдөбүл. Дьоно-сэргэтэ.

5 тиэмэ. Орто дойду. Олонхо орто дойдугун туһунан өйдөбүл. Орто дойду дьоно-сэргэтэ.

6 тиэмэ. Орто дойду кэрэтэ. Олонхою хохуллар орто дойду уонна биниги олорор дойдубут. Олорор дойдубут дыыл түөрт кэмигэр. Айылбаны хохуу.

7 тиэмэ. Аллараа дойду. Олонхою хохуллар аллараа дойду өйдөбүлэ. Аллараа дойду олохтоохторо. Аллараа дойду дьонун сиэрэ-майгыта.

8 тиэмэ. Айыы дьоно. Айыы дьонун өйдөбүлэ. Олонхою ыал олою. Аյа. Ийэ. Уол. Кыыс.

9 тиэмэ. Айыы бухатырыра. Айыы бухатырыра тас көрүнэ. Айыы аймаын, күн улууун дьонугар дурда-хахха. Төрөөбүт сирин-уотун көмүскээччи. Саха уола уонна айыы бухатырыра.

10—11 тиэмэ. Абааны дьоно. Абааны бухатырыра. Абааны аймаа олорор сирэ-уота. Абааны бухатырын майгыта. Сиэрэ суюх быыны охсуута.

12 тиэмэ. Кыыс оюо. Кыыс оюо туһунан олонхою өйдөбүл. Айыыыыт кыыс оюо кут ингэрийтэ. Кыыс оюо эрдэбинээбите.

13 тиэмэ. Уол оюо. Уол оюо туһунан олонхою өйдөбүл. Айыыыыт уол оюо кут ингэрийтэ. Уол оюо эрдэбинээбите.

14 тиэмэ. Үрүн Уолан. Олонхою Үрүн Уоланы хохуу. Үрүн Уолан — айыы кыыыын көмүскээччи.

15 тиэмэ. Чаппараах. Чаппараах анала. Ойуута-мандара.

Түмүк. 1 чаас.

2 кылаас. Аан дойду айыллыыта (24 чаас)

1 тиэмэ. Киэн куйгаар киэлитэ. Олонхою куйгаар өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тыла. Наукаа куйгаар өйдөбүлэ.

2 тиэмэ. Халлаан. Олонхою халлаан өйдөбүлэ. Уус-уран тылынан дъүүйэн этии. Бэйэ күннээби олоюн кытарты дъүрэлэхиннэрии. Наукаа халлаан өйдөбүлүн бынаары.

3 тиэмэ. Күн. Олонхою күнү хохуу. Күн ураты бэлиэлэрэ. Халлаан эттигэ — күн (күн туһунан наукаа бынаары).

4 тиэмэ. Былыт. Былыт араас көрүнэ. Олонхою былышты ойуулаанын. Былышты уус-уран хохуу. Былыш туһунан наука өйдөбүлүнэн.

5 тиэмэ. Былыштаах халлаан. Былыштаах халлааны ойуулаанын. Бэйэ күннээби олоюн кытарты дъүрэлэхиннэрии.

6 тиэмэ. Ый. Олонхою ый туһунан хохуу. Ый — наукаа.

7 тиэмэ. Сулус. Сулустаах халлаан. Сулустар сахалыы ааттара. Сулус туунан научнай бынаарыы өйдөбүлэ.

8 тиэмэ. Сулустаах халлаан. Сулустаах халлааны уустаан-ураннын этии.

9 тиэмэ. Ыраас халлаан. Дыл түөрт кэмигэр, айылба араас уларыйытыг гар сөп түбэхиннэрэн, ыраас халлаан туунан олонхо, хоноон уус-уран тыла.

10 тиэмэ. Им балай харана. Харана хайдах үескүүрэ. Сырдык уонна харана. Им балай харана.

11 тиэмэ. Халлаан эттиктэрэ. Олонхо ё күн, ый, сулус туунан уус-уран этиилэр. Түмүк. 1 чаас.

3 кылаас. Орто дойду сирэ-уота (32 чаас)

1 тиэмэ. Байдал. Олонхо уус-уран тылынан байдалы хохуйуу.

2 тиэмэ. Муора. Муора өйдөбүлэ. Олонхо тылынан муораны хохуйуу. Наукаа муора туунан.

3 тиэмэ. Өрүс. Үрэх. Өрүс, үрэх туунан олонхо ё хохуйуу. Бэйэ төрөөбүт дойдтуун өрүүн (үрэбин) уус-уран хохуйуу.

4 тиэмэ. Күөл. Олонхо ё күөлү хохуйуу. Бэйэ дойдтуун олооуттан суруйуу.

5 тиэмэ. Хайа. Олонхо олугуттан хайа арааны аафыы.

6 тиэмэ. Тумул. Олонхо олугунан тумулу хохуйуу.

7 тиэмэ. Алаас. Олонхо ё алааны хохуйуу. Төрөөбүт түөлбэ алаастара.

8 тиэмэ. Хонуу. Олонхо ё хонууну хохуйуу. Алаас, хонуу уратытын уус-уран тылынан этии.

9 тиэмэ. Аал Луук Мас. Аал Луук Мас өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тылынан Аал Луук Маны хохуйуу.

10 тиэмэ. Хатынг. Хатынг мааны олонхо, хоноон тылынан хохуйуу.

11 тиэмэ. От-мас. Олонхо тылынан от-мас арааны хохуйуу. Бэйэ дойдтуун хохуйуу.

12 тиэмэ. Сибэкки. Олонхо тылынан сибэккини ураннык хохуйуу.

13 тиэмэ. Көтөр кыннатаах. Олонхо ё хохуйуллар көтөр-сүүрээр араана. Төрөөбүт түөлбэ көтөрө-сүүрээрэ.

14 тиэмэ. Кыталык. Олонхо ё кыталыгы хохуйуу.

Түмүк. 1 чаас.

4 кылаас. Айыы хаан аймахтара, күн хаан улуустара (32 чаас)

1 тиэмэ. Олонхо ыала. Олонхо ыала (биир-икки олонхоттон): аяа, ийэ ааттара, ёжолоро. Туюх уратылаахтара, биир өрүттээхтэрэ.

2 тиэмэ. Үал тиэргэнэ. Тиэргэн өйдөбүлэ. Тиэргэн тутуулара.

3 тиэмэ. Ураха. Олонхо ё урааны хохуйуу. Ураха араана.

4 тиэмэ. Балааан. Ихит-хомуос. Олонхо ё балаааны хохуйуу. Балааан ихин маласала. Орон. Көмүлүөк. Ихит-хомуос.

5 тиэмэ. Сэргэ. Олонхо уус-уран тылынан сэргэни хохуйуу. Сэргэ анала. Сэргэ сорох араана. Тиэргэн сэргэтэ. Үйныха сэргэтэ.

6 тиэмэ. Тойон аяа. Олонхо ё тойон аяаны хохуйуу. Тойон аяа дьүүнэ, тангана-саба, майгыта-сигилитэ. Үйяаанынаах тыла-өхө.

7 тиэмэ. Хотун ийэ. Олонхо ё хотун ийэни хохуйуу. Хотун ийэ дьүүнэ, тангана-саба, майгыта-сигилитэ. Дьиэбэ ийэ оруулаа.

8 тиэмэ. Уол оюо барахсан. Олонхо уран тылынан уол оюону хохуйуу.

9 тиэмэ. Ньургун Бootur. Дьулуруйар Ньургун Booturu олонхо тылынан хохуйуу. Ньургун Bootur дьүүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Бухатыр тангана-саба. Айыы дьонун арангаччылааччы.

10 тиэмэ. Эрчимэн Бэргэн. Эрчимэн Бэргэн — айыы бухатыра. Дьүүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ.

11 тиэмэ. Үрүнг Уолан. Олонхо бухатыра — Үрүнг Уолан. Үрүнг Уолан дойдтуута. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Үрүмэччи манган ата.

12 тиэмэ. Кыыс оюу кэрэтэ. Олонхоюу кыыс оюу кэрэтин хоуийуу. Олонхо кыынаа. Дүүнэ. Бынтыта-танаата. Суураа.

13 тиэмэ. Туйаарыма Кую. Олонхоюу кыыс оюу кэрэтэ — Туйаарыма Кую. Ийэтэ-аата. Майгыта-сигилитэ. Бынтыта-танаата. Суураа.

14 тиэмэ. Айталы Кую. Айталы Кую — кыыс оюу кэрэтэ. Дойдуга. Дьоно-сэргэтэ. Майгыта-сигилитэ. Бынтыта-танаата. Суураа.

15 тиэмэ. Бухатыр. Олонхо бухатырыа — айыны дьонун арангаччылааччы. Орто дойдуга — айыны бухатырын дойдуга. Көрүнгэ. Танга-саба. Күүнэ-уураа.

16 тиэмэ. Үрүн Уолан ата. Үрүн Уолан Үрүмэччи мангандын хоуийуу.

17 тиэмэ. Ньургун Бодтур ата. Дьулурыйар Ньургун Бодтур кишилии сангарар Тураас хара ата.

Түмүк. Өйтөн суруйуу «Мин дойдум — олонхо дойдуга» (1 чаас).

1—4 КЫЛААСКА «ОЛОНХО ТЫЛА» УРУОК ТАҢЫНАН ДЬАРЫК (КУУРУС) МАТЕРИАЛЬНАЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫЛЛЫТА

№	Материалный-технический термин	Ахсаана	Хос бынаары
Библиотека пособия			
1.	Үөрэтий-методический комплекс:	Д	Олонхо тылын үөрэтийгээбии матырыаал бынтынан туттуллар Саха Республикасын Үөрэх министристибэтийн биширээбит, бигэрэгппит босуобуйалара, кинигэлэрэ
	Кыра кылааска олонхо тылын үөрэтийгэ сүрүнүүр бырагыраама.	К	
	Олонхо олуктарынан оюою аналлаах аафар кинигэлэр.	Д	
	Учууталга аналлаах кинигэлэр.		
Бэчээтий босуобуйалар			
2.	Тиэмэнэн наардаммыт үлэ тэтэрээтгэрэ.	К	
	Тиэмэнэн наардаммыт ойуулаах кинигэлэр.	К	
	Тылдьыт.	К	
	Олонхо төрүт өйдөбүлүгээр сөп түбэхэр магниттаах эбэтэр атын дааны түнэтиллэр карточкалар.	К	
	Олонхо төрүт өйдөбүлүгээр сөп түбэхэр ойуулар.	К	
Көрдөрөр-инициатор босуобуйалар			
3.	ҮөМК сөптөөх видеофильм.	Д	
	ҮөМК инизи слайдалар.	Д	
	Мультимедийнэй босуобуйя. «Олонхо көмүс дорбооно».	К	
Ооннуулар уонна ооннуурдар			
4.	Олонхо дьоруударынан таңастаах куукулалар.	Д	
	«Саха ыала» оствуул ооннуурдар.	П	
	Олонхо тылын сайыннаар ооннуурдар: «Олонхо дойдугун устун айан», «Олонхо Аал Луук Мана», о.д.а.	Ф	

ИННЭБИТЭ

Предисловие	3
Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих Федеральные государственные образовательные стандарты. Начальное общее образование	5
Үөрэх предметтэрин сүрүннүүр бырагыраамалар.....	22
Төрөөбүт тыл. Саха тылын 1—4 кылааска үөрэтиини сүрүннүүр бырагыраама	22
Литературный язык. 1—4 кылааска сүрүннүүр бырагыраама	42
Примерная программа по курсу «Культура народов Республики Саха (Якутия)» 1—4 классы.....	54
Олонхо педагогикатын концепцията (бырайылак)	65
Олонхо педагогикатыгар олоңуран уруок таңынан иитини уонна сайыннарыны сүрүннүүр бырагыраамалар. 1—4 кылаас	68
«Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатыра	70
«Олонхо музей» куурус	72
«Олонхо тыла». Уруок таңынан дъарык (куурус) сүрүннүүр бырагыраамата	75

Учебное издание

**Ситникова Наталья Васильевна
Семёнова Светлана Степановна
Васильева Надежда Николаевна и др.**

**ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ СТАНДАРТ
В ЯКУТСКОЙ ШКОЛЕ**

I часть

Сборник примерных учебных планов и примерных программ

На русском, якутском языках

Зав. редакцией *М.Г. Макеева*
Редактор *М.В. Мигалкина*
Худож. редактор *Д.Д. Мухин*
Техн. редактор *С.Н. Делахова*
Комп. верстка *М.Н. Кардашевская*

Подписано в печать 28.10.2011 г. Формат 60x84 1/8.
Усл. п.л. 9,8. Уч.-изд.л. 6,74. Тираж 300 экз. Заказ №-610-Т. Заказное.

Национальное книжное издательство «Бичик»
Республики Саха (Якутия) им. С.А.Новгородова
677000, г. Якутск, ул. Курашова, 30/1
т. 34-30-98, 42-20-26, 42-98-80
www.bichik.ru
E-mail: NKI2007@mail.ru

Отпечатано в типографии цифровой печати
НКИ «Бичик» им. С.А. Новгородова
г. Якутск, ул. Автодорожная, 4/2 Б